विषय क्रमांक : ४

भाग : १

स्थानिक व विशेष कायदे

Local and Special Laws

महाराष्ट्र पोलीस प्रबोधिनी, नाशिक

आंतरवर्ग प्रशिक्षण
(सुधारित अभ्यासक्रमानुसार)

विषय क्रमांक : ४

स्थानिक व विशेष कायदे
(Local & Special Laws)

भाग – १

(चतुर्थ आवृत्ती : सन २०२१)

महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी,
नाशिक

प्रस्तावना

समाजाला काळानुसार वेळोवेळी विविध अपराधांशी झुंजावे लागते. अशा विविध सामाजिक गुन्ह्यांसाठी प्रमुख फौजदारी कायदे पुरेसे नसल्याने केंद्र व राज्य सरकार अशा अपराधांना आळा घालण्यासाठी वेळोवेळी विशेष किंवा स्थानिक कायदे (Local & Special Laws) अंमलात आणतात.

भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम ४१ नुसार ''विशेष कायदा'' म्हणजे विशिष्ट विषयाला लागू असलेला कायदा व कलम ४२ नुसार ''स्थानिक कायदा'' म्हणजे भारतातील केवळ विशिष्ट भागालाच लागू असलेला कायदा.

विशेष व स्थानिक कायदे हे विविध विषयांवरील राज्याचे अथवा केंद्राचे कायदे आहेत. या कायद्यांमध्ये कलमांची संख्या लहान असली तरी ते आशयाने मोठे आहेत. त्यामुळे त्यांची उपयुक्तता आणि आवश्यकता मोठी आहे. अशा कायद्यांबद्दल असे म्हणता येईल की, ''कायदा लहान तरी उपयुक्तता महान'' या कायद्यांची संख्या सततचे सामाजिक बदलांमुळे आणि त्यामधून उत्पन्न होणारे प्रश्नांमुळे वाढत आहे.

प्रशिक्षणार्थी व इतर पोलीस अधिकाऱ्यांना दैनंदिन कामकाजात उपयुक्त ठरणारे दारुबंदी कायदा १९४९, जुगार प्रतिबंध कायदा १८८७, महाराष्ट्र संघटित गुन्हेगारी नियंत्रण कायदा १९९९, मुंबई सावकार अधिनियम १९४६ इ. सारखे एकूण ३७ कायद्यांचा समावेश या पुस्तकात करण्यात आलेला आहे.

सदरील पुस्तिका ही प्रशिक्षणार्थी अधिकाऱ्यांना कायद्याचे सखोल, तंत्रशुद्ध ज्ञान व्हावे याकरिता महाराष्ट्र पोलीस अकादमीचे संचालक श्री. संजय बर्वे, भा.पो.से. यांच्या अध्यक्षतेखाली अभ्यासक्रम सुधारणा समितीच्या सुचनांनुसार बनविण्यात आली असून, उपसंचालक, डॉ. निखिल गुप्ता, भा.पो.से., पोलीस अधीक्षक (प्रशि.) श्री. सुनिल फुलारी व पोलीस अधीक्षक (प्रशा.) श्री. संजय पाटील यांनी या कार्यात सहभाग घेतला. विशेष व स्थानिक कायदेविषयक क्रमांक–४ पुस्तिकेचे कामामध्ये विधी निदेशक ॲड. पल्लवी सुपेकर, ॲड. भारती काळे, ॲड. पौर्णिमा नाईक, ॲड. चैताली सुर्वे, ॲड. विजय सुभेदार व ॲड. संजय पाटील यांनी सतत परिश्रम घेऊन संकलन केले आहे.

सदर पुस्तिकेत काही त्रुटी राहिल्यास व त्याबाबतच्या सुचना आल्यास निश्चितच विचार केला जाईल.

दिनांक: १५/१०/२०१२

संजय बर्वे
संचालक,
महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक

मनोगत

''**स्थानिक व विशेष कायदे**'' या पुस्तकाची प्रस्तुत तृतीय आवृत्ती तयार करण्यासाठी महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक येथे संशोधन व विश्लेषण प्रकल्प हाती घेण्यात आला होता. मूलभूत प्रशिक्षण आढावा कार्यक्रम "Training Needs Analysis" हा प्रकल्प सन २०१४-१५ दरम्यान पूर्ण करण्यात आला. या अंतर्गत पोलीस दलातील कार्यकारी शाखा, विविध विशेष शाखा यामध्ये कार्यरत विविध दर्जाचे अधिकारी व कर्मचारी, समाजातील सर्व घटकांतील नागरिकांचे प्रतिनिधी, महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक येथील प्रशिक्षणार्थी, मागील साधारणतः १० वर्षांच्या कालावधीत सर्वोत्कृष्ट ठरलेले प्रशिक्षणार्थी अधिकारी यांना आमंत्रित करून विविध चर्चासत्रे व मंथन बैठकी आयोजित करण्यात आल्या होत्या. या चर्चासत्रात महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक येथील मूलभूत प्रशिक्षण पद्धती व अभ्यासक्रम यात बदल करण्याची आवश्यकता आहे का? बदल करायचा असल्यास कशाप्रकारे? याबाबत सर्वांचे अभिप्राय नोंदवून घेण्यात आले होते. त्याअनुषंगाने अभ्यासक्रमात बदल करण्यात येऊन संबंधित विषयांचे पुस्तकांमध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे. अशाप्रकारे आवश्यक बदल अंतर्भूत करून ही आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आली आहे.

''**स्थानिक व विशेष कायदे**'' हे पुस्तक प्रशिक्षणार्थी यांना त्यांच्या विषयाचे सुलभ भाषेत ज्ञान मिळावे, यादृष्टीने संचालक श्री. नवल बजाज यांच्या मार्गदर्शनाखाली सहसंचालक श्री. निरंजन वायंगणकर, उपसंचालक (प्रशिक्षण) व Training Needs Analysis समन्वयक श्री. सुनील ब. फुलारी, उपसंचालक व अभ्यासक्रम पुस्तक समिती अध्यक्ष श्रीमती उज्वला वनकर, सहाय्यक संचालक श्रीमती अपर्णा गीते व विधी निदेशक श्री. संजय पाटील, श्री. विजय सुभेदार, श्री. राजेश सचदेव, श्रीमती बी. ए. काळे, श्रीमती पौर्णिमा नाईक, श्रीमती पी. के. सुपेकर यांनी सतत परिश्रम घेऊन परिपूर्ण केले.

या पुस्तकात काही त्रुटी आढळल्यास किंवा काही सुधारणा वाचकांना सुचवायच्या असल्यास तसे कळवावे, त्यावर पुढील आवृत्तीच्या वेळी निश्चितच विचार केला जाईल.

नाशिक

दि. १ एप्रिल, २०१५

नवल बजाज

संचालक,

महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक

मनोगत

''स्थानिक व विशेष कायदे भाग १'' या पुस्तकाची तृतीय आवृत्ती तयार करण्यासाठी महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक येथे संशोधन व विश्लेषण प्रकल्प हाती घेण्यात आला होता. मूलभूत प्रशिक्षण आढावा कार्यक्रम **"Training Needs Analysis"** हा प्रकल्प सन २०१४–१५ दरम्यान पूर्ण करण्यात आला. या अंतर्गत पोलीस दलातील कार्यकारी शाखा, विविध विशेष शाखा यामध्ये कार्यरत विविध दर्जाचे अधिकारी व कर्मचारी, समाजातील सर्व घटकांतील नागरिकांचे प्रतिनिधी, महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक येथील प्रशिक्षणार्थी, मागील साधारणत १० वर्षांच्या कालावधीत सर्वोत्कृष्ट ठरलेले प्रशिक्षणार्थी अधिकारी यांना आमंत्रित करून विविध चर्चासत्रे व मंथन बैठकी आयोजित करण्यात आल्या होत्या. या चर्चासत्रात महाराष्ट्र पोलीस अकॅडमी, नाशिक येथील मूलभूत प्रशिक्षण पद्धती व अभ्यासक्रम यात बदल करण्याची आवश्यकता आहे का? बदल करायचा असल्यास कशाप्रकारे? याबाबत सर्वांचे अभिप्राय नोंदवून घेण्यात आले होते. त्याअनुषंगाने अभ्यासक्रमात बदल करण्यात येऊन संबंधित विषयांचे पुस्तकांमध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे. अशाप्रकारे आवश्यक बदल अंतर्भूत करून ही आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आली आहे.

''स्थानिक व विशेष कायदे भाग १'' हे पुस्तक प्रशिक्षणार्थी यांना त्यांच्या विषयाचे सुलभ भाषेत ज्ञान मिळावे, यादृष्टीने प्रभारी संचालक श्री. एस. जगन्नाथन यांच्या मार्गदर्शनाखाली सहसंचालक व उपसंचालक श्री. जालिंदर सुपेकर, उपसंचालक प्रशासन श्री. नंदकुमार ठाकूर, उपसंचालक स्वायत्ता श्री. तिरूपती काकडे व सहायक संचालक तथा अभ्यासक्रम पुस्तक समिती अध्यक्ष श्री. बजरंग बनसोडे व विधी निदेशक ॲड. संजय पाटील, ॲड विजय सुभेदार, ॲड. राजेश सचदेव, ॲड. पल्लवी सुपेकर, ॲड. भारती काळे व ॲड. पौर्णिमा नाईक यांनी विशेष परिश्रम घेऊन परिपूर्ण केले.

या पुस्तकात काही त्रुटी आढळल्यास किंवा काही सुधारणा वाचकांना सुचवायच्या असल्यास तसे कळवावे, त्यावर पुढील आवृत्तीच्या वेळी निश्चितच विचार केला जाईल.

नाशिक

दि. १ मार्च, २०१८

एस. जगन्नाथन

अप्पर पोलीस महासंचालक व संचालक

महाराष्ट्र पोलीस अकादमी, नाशिक

मनोगत

''स्थानिक व विशेष कायदे'' भाग–१ या पुस्तकाची चतुर्थ आवृत्ती तयार करण्यासाठी महाराष्ट्र पोलीस प्रबोधिनी, नाशिक येथे संशोधन व विश्लेषण प्रकल्प हाती घेण्यात आला होता. हा प्रकल्प २०२०–२१ दरम्यान पूर्ण करण्यात आला. या अंतर्गत पोलीस दलातील कार्यकारी शाखा, विविध विशेष शाखा यामध्ये कार्यरत, विविध दर्जाचे अधिकारी व कर्मचारी तसेच विविध समाजातील सर्व घटकांतील नागरिकांचे प्रतिनिधी महाराष्ट्र पोलीस प्रबोधिनी, नाशिक येथे प्रशिक्षणार्थींना, अधिकाऱ्यांना भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम ४१ नुसार ''विशेष कायदा'' म्हणजे विशिष्ट विषयाला लागू असलेला कायदा व कलम ४२ नुसार ''स्थानिक कायदा'' म्हणजे भारतातील केवळ विशिष्ट भागालाच लागू असलेला कायदा तसेच विविध विषयांवरील राज्याचे अथवा केंद्राचे कायदे आहेत त्याबाबत कायद्याचे सखोल, तंत्रशुध्द ज्ञान व्हावे याकरिता महाराष्ट्र पोलीस प्रबोधिनीचे संचालक श्रीमती अश्वती दोर्जे, भा.पो.से. यांच्या मार्गदर्शनाखाली अभ्यासक्रम समितीचे अध्यक्ष उपसंचालक (प्रशिक्षण) श्री. गौरव सिंह, भा.पो.से. यांच्या सुचनांनुसार बनविण्यात आली असून उपसंचालक डॉ. श्री. शिवाजी पवार, उपसंचालक श्री. प्रदिप जाधव व इतर समितीमधील सदस्य यांनी या कार्यात सहभाग घेतला. विशेष व स्थानिक कायदे (विषय क्रमांक–४) पुस्तिकेचे कामामध्ये विधी निदेशक ॲड. संजय पाटील, ॲड. विजय सुभेदार, ॲड. राजेश सचदेव, ॲड. अश्विनी जोशी, ॲड. पौर्णिमा नाईक, ॲड. पल्लवी सुपेकर, ॲड. भारती काळे यांनी सतत परिश्रम घेऊन संकलन केले आहे.

सदर पुस्तिकेत काही त्रुटी राहिल्यास व त्याबाबतच्या सुचना आल्यास पुढील आवृतीच्या वेळी निश्चितच विचार केला जाईल.

नाशिक.

दि. : जुलै २०२१

श्रीमती अश्वती दोर्जे

संचालक व विशेष पोलीस महानिरीक्षक

महाराष्ट्र पोलीस प्रबोधिनी, नाशिक

स्थानिक व विशेष कायदे : भाग – १

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	विषयाचे नाव	पान नं.
१.	अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती (अत्याचार प्रतिबंध) अधिनियम, १९८९	९–२६
२.	सार्वजनिक मालमत्ता नुकसान प्रतिबंधक कायदा, १९८४	२७–२८
३.	मोटार वाहन अधिनियम, १९८८	२९–९०
४.	शस्त्र अधिनियम, १९५९	९१–१०७
५.	स्फोटकांचा कायदा, १८८४	१०८–११९
६.	स्फोटक पदार्थविषयक कायदा, १९०८	१२०–१२१
७.	अनैतिक व्यापार (प्रतिबंध) अधिनियम, १९५६	१२२–१३८
८.	माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५	१३९–१६४
९.	बेकायदेशीर कृत्य (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७	१६५–१८८
१०.	गुंगीकारक औषधी द्रव्ये आणि मनोव्यापारांवर परिणाम करणारे पदार्थ अधिनियम, १९८५	१८९–२३२
११.	अंमली औषधीद्रव्ये व मन:प्रभावी पदार्थ यांच्या बेकायदेशीर व्यापारास प्रतिबंध अधिनियम, १९८८*	२३३–२४०
१२.	महाराष्ट्र जुगार प्रतिबंध अधिनियम	२४१–२४९
१३.	महाराष्ट्र दारूबंदी अधिनियम	२५०–२८०
१४.	बाल न्याय (बालकांची काळजी आणि संरक्षण) अधिनियम २०१५	२८१–३६२
१५.	कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करणारा कायदा, २००५	३६३–३७६

अ. क्र.	विषयाचे नाव	पान नं
१६.	स्त्री देहाचे बीभत्स प्रदर्शन (बंदी) कायदा, १९८६	३७७–३७८
१७.	सार्वजनिक जागी धूम्रपान करण्यास मनाई नियम, २००८	३७९–३८२
१८.	चलचित्रपट अधिनियम, १९५२	३८३–३८६
१९.	केबल दूरदर्शन नेटवर्क (विनियमन) अधिनियम १९९५	३८७–३९२
२०.	हुंडाबंदी अधिनियम १९६१	३९३–३९६
२१.	प्रतिलिप्याधिकार अधिनियम, १९५७	३९७–४१२
२२.	राष्ट्रीय सुरक्षा अधिनियम, १९८०	४१३–४२१
२३.	वन्यजीव संरक्षण अधिनियम, १९७२	४२२–४६१

१. अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती (अत्याचार प्रतिबंध) अधिनियम, १९८९

(सन १९८९ चा अधिनियम क्रमांक ३३)

दि. ११ सप्टेंबर,१९८९ सन २०१६ चा अधिनियम क्रमांक १ अन्वये सुधारित अनुसूचित जातीच्या व अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तींवर केल्या जाणाऱ्या अत्याचारांच्या अपराधास प्रतिबंध करण्यासाठी, अशा अपराधांच्या संपरीक्षेसाठी विशेष न्यायालयाची तरतूद करण्यासाठी आणि अशा अपराधांना बळी पडलेल्यांना दाद देणे व त्यांचे पुनर्वसन करणे यांसाठी आणि त्यांच्याशी संबंधित वा आनुषंगिक बाबींसाठी उपबंध करण्याकरिता अधिनियम. भारतीय गणराज्याच्या चाळिसाव्या वर्षी संसदेकडून खालीलप्रमाणे अधिनियमित करण्यात येवो:–

प्रकरण एक : प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ,– (१) या अधिनियमास, 'अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती (अत्याचार प्रतिबंध) अधिनियम, १९८९ ' असे म्हणता येईल.

(२) त्याचा, १(***) संपूर्ण भारतभर त्याचा विस्तार असेल.

(३) केंद्र शासन राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे नियुक्त करील अशा दिनांकास तो अमलात येईल.

२. व्याख्या– (१) या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर, (क) ''अत्याचार'' याचा अर्थ, कलम ३ खालील शिक्षापात्र अपराध असा आहे;

(ख) ''संहिता'' याचा अर्थ फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) असा आहे;

(खख) ''अवलंबित'' याचा अर्थ त्यांच्या आधारासाठी व देखभाल करण्यासाठी ज्या अशा बळी पडलेल्या व्यक्तीवर संपूर्णत: किंवा मुख्यत अवलंबून आहेत, अशी बळी पडलेल्या व्यक्तीची पत्नी किंवा पती, मुले, आई वडील,भाऊ व बहिण, असा आहे;

(खग) '' अर्थिक बहिष्कार'' याचा अर्थ,–

(एक) मजुरीवर काम देण्यास किंवा अन्य व्यक्तीबरोबर व्यवसाय करण्यास नकार देणे, किंवा

(दोन) मोबदल्यासाठी सेवा मिळण्यासह संधी किंवा सेवा देण्यासाठीच्या करार तत्त्वावरील संधी नाकारणे; किंवा (तीन) ज्या अटींवर सर्वसाधारण व्यवसायाच्या ओघात सामान्यपणे गोष्टी करता येतील अशा कोणत्याही गोष्टी करण्यास नकार देणे; किंवा

(चार) जे संबंध अन्य व्यक्तीबरोबर ठेवले जाते अशा व्यावसायिक किंवा धंदेविषयक संबंधातून दूर जाणे;

असा आहे.

(खघ)''कार्यकारी विशेष न्यायालय'' याचा अर्ध, पुर्णपणे या अधिनियमाखालील अपरांधाची न्यायचौकशी करण्यासाठी कलम १४ च्या पोटकलम (१) अन्वये स्थापन केलेले कार्यकारी विशेष न्यायालय, असा आहे;

(खड)''वनहक्क'' या संज्ञेस, अनुसूचित जमाती व इतर पारंपरिक वनवासी (वनहक्कांची मान्यता अधिनियम, २००६ (२००७ चा २) याच्या कलम ३ च्या पोटकलम (१) मध्ये नेमून दिलेला अर्थ असेल;

(खच)''हाताने मैला उचलणार (मेहतर) '' या संज्ञेस, हाताने मैला उचलणार म्हणून काम करण्यास मनाई व त्यांचे

१. जम्मू आणि काश्मीर पुनर्रचना अधिनियम, २०१९ (२०१९ चा ३४), अनुसूची ५, अनुक्रमांक ९८ अन्वये ''जम्मू आणि काश्मीर राज्य खेरीजकरुन'' हा मजकूर वगळण्यात आला. * सन २०१६ चा अधिनियम क्रमांक १ अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला. (दिनांक १६ जानेवारी पासून अमलात)

पुनर्वसन अधिनियम, २०1३ (२०1३ चा २५) याच्या कलम २ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (छ) मध्ये नेमून दिलेला अर्थ असेल;

(खछ)''लोकसेवक'' याचा अर्थ, भारतीय दंड संहितेच्या कलम २१ अन्वये व्याख्या केल्याप्रमाणे, लोकसेवक तसेच त्या त्या वेळी अमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यान्वये लोकसेवक असल्याचे मानलेली अन्य कोणतीही व्यक्ती, असा आहे आणि त्यात केंद्र सरकारच्या किंवा यथास्थिती, राज्य शासनाच्या अखत्यारीतील तिच्या पदीय क्षमतेत काम करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीचा समावेश होतो;)

(ग) ''अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती' या संज्ञांना, संविधानाच्या अनुच्छेद ३६६ चे अनुक्रमे खंड (२४) व (२५) मध्ये नेमून देण्यात आलेलेच अर्थ असतील;

(घ) ''विशेष न्यायालय'' याचा अर्थ कलम १४ मध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेले एखादे सत्र न्यायालय असा आहे;

(ड) ''विशेष सरकारी अभियोक्ता '' याचा अर्थ, विशेष सरकारी अभियोक्ता म्हणून विनिर्दिष्ट करण्यात आलेला एखादा सरकारी अभियोक्ता किंवा कलम १५ मध्ये निर्देशित केलेला एखादा अधिवक्ता, असा आहे;

(डक) ''अनुसूची'' याचा अर्थ, या अधिनियमास जोडलेली अनुसूची असा आहे;

(डख) ''सामजिदृष्ट्या बहिष्कृत''याचा अर्थ, एखाद्या व्यक्तीस, दुसऱ्या व्यक्तीस कोणत्याही पारंपरिक (रुढीगत) सेवा देण्यास किंवा तिच्याकडून त्या सेवा मिळण्यास परवानगी देण्यास नकार देणे अथवा एखादी व्यक्ती दुसऱ्या व्यक्तीबरोबर जे सामाजिक संबंध ठेवण्यापासून अडथळा करणे किंवा त्याला इतरांपासून वाळीत टाकणे (वेगळे ठेवणे) असा आहे;

(डग) ''बळी पडलेली व्यक्ती'' याचा अर्थ जी व्यक्ती कलम २ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (क) खालील ''अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमाती'' च्या व्याख्येत मोडते आणि जी व्यक्ती, या अधिनियमाखाली कोणताही अपराध केल्याचा परिणाम म्हणून शारिरीक, मानसिक, मानसशास्त्रीय, भावनिक किंवा आर्थिक हानी किंवा त्याच्या मालमत्तेस हानी सहन करीत आहे किंवा अनुभावित आहे अशी कोणतीही व्यक्ती, असा आहे आणि त्यात, तिचे नातेवाईक, कायदेशीर पालक व कायदेशीर वारस यांचा समावेश होतो,

(डघ) '' साक्षीदार'' याचा अर्थ, जी व्यक्ती, या अधिनियमाखालील अपराधाचा अंतर्भाव असणाऱ्या कोणत्याही गुन्ह्याच्या अन्वेषणाच्या, चौकशीच्या किंवा न्यायचौकशीच्या प्रयोजनार्थ, आवश्यक असलेली तथ्ये व परिस्थिती यांच्याशी परिचित आहे. किंवा कोणतीही माहिती धारण करीत आहे किंवा ज्ञात आहे, आणि अशा प्रकरणाचे अन्वेषण, चौकशी किंवा न्याय चौकशी करताना तिने माहिती देणे किंवा निवेदन करणे किंवा कोणताही दस्तऐवज सादर करणे भाग आहे किंवा भाग पाडता येईल अशी कोणतीही व्यक्ती, असा आहे आणि यात अशा अपराधाची बळी पडलेल्या व्यक्तीच्या समावेश होतो;)

(च) या अधिनियमाध्ये वापरलेले परतु व्याख्या न केलेले आणि भारतीय दंड संहितेमध्ये (१६० चे ४५), भारतीय पुरावा अधिनियम १८७२(१८१२ चा

१) मध्ये किंवा यथास्थिती (फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा

२) मध्ये वापरलेले परंतु व्याख्या न केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना, त्या अधिनियमामध्ये जे अर्थ नेमून दिलेले असतील तेच अर्थ असतील,)

(२) कोणतीही अधिनियमिती किंवा तिचा कोणताही उपबंध अमलात नसेल अशा कोणत्याही क्षेत्राच्या संबंधात या अधिनियमातील त्या अधिनियमितीच्या किंवा उपबंधाच्या कोणत्याही निर्देशाचा अर्थ, त्या क्षेत्रात कोणताही तत्सम कायदा अमलात असेल तर तो त्या कायद्याचा निर्देश आहे असा लावण्यात येईल.

प्रकरण दोन

अत्याचारांचे अपराध

३. अत्याचाराच्या अपराधांसाठी शिक्षा.–* (१) जो कोणी, अनुसूचित जातीची किंवा अनुसूचित जमातीची व्यक्ती नसताना, –

(a) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीच्या तोंडात खाण्यायोग्य नसलेल्या किंवा किळसवाणा पदार्थ कोंबील किंवा असा खाण्यायोग्य नसलेला किंवा किळसवाणा पदार्थ, पिण्याची किंवा खाण्याची जबरदस्ती करील;

(b) अनुसूचित जातीच्या किंवा जमातीच्या कोणत्याही व्यक्तीने भोगवटा केलेल्या जागेत, किंवा जागेच्या प्रवेशव्दारात विष्ठा, केरकचरा, मैला, मेलेही जनावरे किंवा अन्य कोणताही घृणास्पद पदार्थ टाकील,

(c) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या कोणत्याही व्यक्तीस इजा करण्याच्या, तिचा अपमान करण्याचा किंवा तिला त्रास देण्याचा उद्देशाने तिच्याशेजारी विष्ठा, टाकाऊ पदार्थ, मेलेली जनावरे किंवा अन्य कोणताही घृणास्पद पदार्थ टाकील;

(d) अनुसूचित जातीच्या अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस चपलांचा हार घालील किंवा तिची नग्नपणे किंवा अर्धनग्नपणे धिंड काढील;

(e) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीच्या शरीरावरील कपडे जबरदस्तीने काढील, चेहऱ्याला रंग फासील किंवा मानवी प्रतिष्ठेचा अवमान होईल असे अन्य तत्सम कोणतेही कृत्य करील;

(f) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जामतीच्या व्यक्तीच्या मालकी असलेली तिच्या कब्जात असलेल्या, किंवा तिला वाटप केलेल्या किंवा तिला वाटप केल्याचे कोणत्याही सक्षम प्राधिकाऱ्याने अधिसूचित केलेल्या कोणत्याही जमिनीचा अन्याय्यपणे भोगवटा करील किंवा लागवड करील, किंवा अशी जमीन हस्तांतरित करुन घेईल;

(g) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीला तिची जमीन किंवा जागा यांमधून अन्याय्यपणे विस्थापित करील अथावा वनाहक्कांसह कोणत्याही जमिनीवरील किंवा जागांवरील किंवा पाण्यावरील किंवा जलसिंचन सुविधांवरील तिच्या हक्कांचा उपभोग घेण्यात हस्तक्षेप करील किंवा पिके नष्ट करील किंवा त्यातील उत्पन्न हिसकावून घेईल; स्पष्टीकरण:– खंड (च) च्या व या खंडाच्या प्रयोजनार्थ, ''अन्याय्यपणे'' या संज्ञेत.–

(अ) व्यक्तीच्या इच्छेविरुध्द;

(ब) व्यक्तीच्या संमतीशिवाय;

(क) व्यक्तीच्या संमतीसह, जेव्हा अशी संमती, व्यक्तीस किंवा जिच्यामध्ये व्यक्ती हितसंबंधित आहे अशा अन्य कोणत्याही व्यक्तीस मृत्यूची किंवा दुखापत करण्याची भीती दाखवून मिळविण्यात आली असेल तेव्हा; किंवा

(ड) अशा जमिनीची बनावट अभिलेख करणे.

(h) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस 'भीक मागण्यास ' किंवा शासनाने सार्वजनिक प्रयोजनासाठी लादलेल्या कोणत्याही सक्तीच्या सेवेव्यतिरिक्त जबरदस्तीचा किंवा वेठबिगारी अन्य स्वरुपाची कामे करावयास लावील;

(i) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तींना मानवाच्या किंवा पशूंच्या प्रेताची विल्हेवाट लावण्यास किंवा वाहून नेण्यास किंवा कबर खोदण्यास भाग पाडील;

(j) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस हाताने मैला उचलण्यास (मेहतरकाम करण्यास) लावील किंवा अशा व्यक्तीस अशा प्रयोजनासाठी तैनात करील किंवा नोकरी करण्यास परवानगी देईल;

(k) एखाद्या अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या महिलेस देवदासी म्हणून एखाद्या देवतेस, मूर्ती, पूजेच्या वस्तूस, देवळास किंवा अन्य धार्मिक संस्थेस अर्पण करणारा कार्यक्रम करील किंवा त्यास चालना देईल किंवा अन्य कोणत्याही तत्सम प्रथेचे पालन करील किंवा उपरोल्लिखित कृती करण्यास परवानगी देईल;

(l) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जामतीच्या व्यक्तीस,–

(अ) एखाद्या विशिष्ट उमेदवारास मत न देण्यासाठी किंवा मत देण्यासाठी किंवा कायद्याव्दारे तरतूद केली असेल त्याव्यतिरिक्त अन्य रीतीने मत देण्यासाठी,

(ब) उमेदवार म्हणून उमेदवारी अर्ज दाखल न करण्यासाठी किंवा असा उमेदवारी अर्ज मागे घेण्यासाठी; किंवा

(क) कोणत्याही निवडणुकीत अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीच्या उमेदवारी अर्जास प्रस्तावक किंवा अनुमादेक न राहण्यासाठी, जबरदस्ती करील किंवा धाकदपदशा दाखवील किंवा प्रतिबंध करील,

(m) जो संविधानाच्या भाग–नऊ अन्वये पंचायतीचा किंवा भाग–नऊ अन्वये नगरपालिकेचा सदस्य किंवा अध्यक्ष किंवा अन्य कोणताही पदधारक आहे अशा अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस, त्याची सर्वसाधारण कर्तव्ये व कामे करण्यापासून बळजबरी करील किंवा धाकदपटशा दाखवील किंवा अडथळा करील;

(n) मतदान झाल्यानंतर, अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या सदस्यास, दुखापत करवील किंवा तीव्र दुखापत करील किंवा त्यावर हमला करील किंवा त्यावर सामाजिक किंवा आर्थिक बहिष्कार लादील किंवा लादण्याची धमकी देईल किंवा जे त्याला मिळू शकतात असे कोणतेही सार्वजनिक सेवेचे लाभ उपलब्ध करण्यापासून त्याला प्रतिबंध करील.

(o) एखाद्या विशिष्ट उमेदवाराला मतदान केल्याबाबत किंवा मतदान न केल्याबाबत किंवा कायद्याव्दारे तरतूद केलेल्या रीतीने मतदान केल्याबाबत अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीविरुध्द या अधिनियमाखालील कोणताही अपराध करील;

(p) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीविरुध्द खोटी, दुष्ट किंवा तापदायक किंवा फौजदारी किंवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही सुरु करील;

(q) कोणत्याही लोकसेवकास खोटी किंवा खोडसाळ माहिती पूरविणे व त्यायोगे अनुसूचित जातींच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस इजा किंवा त्रास होईल अशा प्रकारे आपल्या कायदेशीर अधिकाराचा वापर करण्यास त्या लोकसेवकास उद्युक्त करणे.

(r) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीचा सर्व लोकांना दिसेल अशा प्रकारे पाणउतारा करण्याच्या उद्देशाने जाणीवपूर्वकपणे अपमान करील किंवा तिला धाकदपटशा दाखवील,

(s) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या कोणत्याही व्यक्तीस लोकांना दिसेल अशा कोणत्याही ठिकाणी जातीच्या नावाने शिवीगाळ करील;

(t) सर्वसाधारणपणे जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तींनी पवित्र म्हणून मानलेली किंवा अत्यंत आदर असलेली कोणतीही वस्तू नष्ट करील, तिचे नुकसान करील किंवा ती अपवित्र करील;

स्पष्टीकरण,– या खंडाच्या प्रयोजनार्थ, ''वस्तू' या अर्थ, प्रतिमा, छायाचित्र व तसबीर असा आहे व त्यात यांचा समावेश होतो;

(u) एकतर लिखित किंवा तोंडी शब्दाने अथवा चिन्हाने किंवा दृश्य अभिवदनाने किंवा अन्य प्रकारे, अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीविरुध्द शत्रूंची, तिरस्कराची किंवा व्देषभावनेची भावना वाढविण्यास चालना देईल किंवा तसा प्रयत्न करील,

(v) एकतर लिखित किंवा तोंडी शब्दाने अथवा अन्य कोणत्याही साधनाने, अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तींना अत्यंत आदर असलेल्या कोणत्याही दिवंगत व्यक्तीचा अनादर करील,

(w) (एक) ती अनुसूचित जातीतील किंवा अनुसूचित जमातीतील आहे हे माहीत असताना, अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या महिलेस जाणीवपूर्वक स्पर्श करील, जेव्हा स्पर्श करण्याचे असे कृत्य लैंगिक स्वरुपाचे व तिच्या संमतीशिवाय केले असेल तेव्हा;

(दोन)ती अनुसूचित जातीतील किंवा अनुसूचित जमातीतील आहे हे माहीत असताना, अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या महिलेबाबत लैंगिक स्वरुपाचे शब्द वापरील, कृत्य करील किंवा अंगविक्षेप करील,

स्पष्टीकरण,– उपखंड (एक) च्या प्रयोजनार्थ, ''संमती'' याचा अर्थ, जेव्हा व्यक्ती, शब्दांव्दारे, अंगविक्षेपाने किंवा शब्दरहित संदेशवहनाच्या कोणत्याही प्रकाराने, विशिष्ट कृती करण्यामध्ये सहभागी होण्याची इच्छा कळविते तेव्हा, निश्चितार्थी स्वेच्छामान्यता, असा आहे : परंतु, अनुसूचित जातीतील किंवा अनुसूचित जमातीतील जी महिला लैंगिक स्वरुपाचे कोणतेही कृत्य करण्यासाठी शारीरिक प्रतिकार करील नाहीत अशी महिला, केवळ त्या तथ्याच्या कारणावरुन, लैंगिक कृत्य करण्यास संमती देते असे समजण्यात येणार नाही : परंतु, आणखी असे कि, अपराध्यासह, महिलेचा लैंगिक पूर्व इतिहास यामुळे संमती गृहित धरण्यात येणार नाही किंवा अपराध सौम्य होणार नाही.

(x) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्ती, सर्वसाधारणपणे ज्या कोणत्याही झऱ्याचे, जलाशयाचे किंवा इतर कोणत्याही स्त्रोतांपासून मिळणारे पाणी वापरत असतील ते पाणी सर्वसाधारणपणे ज्या प्रयोजनासाठी वापरण्यात येत असेल त्यासाठी त्याची योग्यता कमी व्हावी म्हणून ते पाणी दूषित करील किंवा घाण करील,

(y) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या कोणत्याही व्यक्तीला सार्वजनिक राबत्याच्या ठिकाणी जाण्यायेण्याचा कोणताही पारंपरिक हक्क नाकारील किंवा ज्याचा वापर करण्याचा किंवा जेथे जाण्याचा जनतेतीतल अन्य कोणत्याही व्यक्तींना किंवा त्यांच्या अन्य कोणत्याही घटकाला हक्क आहे अशा सार्वजनिक राबत्याच्या ठिकाणाचा वापर करण्यापासून किंवा तेथे जाण्यास तिला प्रतिबंध व्हावा म्हणून अशा व्यक्तीला अडथळा करील,

(z) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस, तिचे घर, गाव किंवा अन्य निवासस्थान सोडण्याची बळजबरी करील किंवा बळजबरी करवील :

परंतु, या खंडात अंतर्भुत असलेली कोणतीही गोष्ट, एखाद्ये सार्वजनिक कर्तव्य पार पाडताना, केलेल्या कोणत्याही कारवाईस लागू असणार नाही,

(za) अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस,–

(अ) एखाद्या क्षेत्राच्या सामाईक मालकीच्या साधनसंपत्तीचा, किंवा इतरांबरोबर सामनतेने दफन किंवा दहनभूमीचा वापर करण्याच्या अथवा कोणत्याही नदीचा, ओढयाचा, झऱ्याचा विहिरीचा, तळ्याचा, हौदाचा पाण्याच्या नळाचा किंवा अन्य पाठवठयाच्या ठिकाणाचा, अथवा कोणत्याही स्नानघाटाचा, कोणताही सार्वजनिक सुखसोयीचा, कोणत्याही रस्त्याचा किंवा मार्गाचा वापर करण्याच्या

(ब) सार्वजनिक ठिकाणी सायकल किंवा मोटार सायकल फिरविण्याच्या किंवा रपेट करण्याच्या अथवा पादत्राणे किंवा नवीन कपडे परिधान करण्याच्या किंवा विवाहाची मिरवणूक घेऊन जाण्याच्या, किंवा विवाहाच्या मिरवणुकीच्या कालावधीत घोडा किंवा अन्य कोणतेही वाहन फिरविण्याच्या,

(क) एकाच धर्माचे आचरण करणाऱ्या सामाजासाठी किंवा अन्य व्यक्तीसाठी खुले असलेल्या कोणत्याही पूजास्थानात प्रवेश करण्याच्या किंवा त्यात भाग घेण्याच्या अथवा जत्रांसह कोणत्याही धार्मिक, सामाजिक किंवा सांस्कृतिक मिरवणुका काढण्याच्या;

(ड) कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत, दवाखान्यात, रुग्णालयात, प्राथमिक आरोग्यकेंद्रात, दुकानात किंवा सार्वजनिक मनोरंजनाच्या ठिकाणी किंवा अन्य कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी प्रवेश करण्याच्या, किंवा जनतेसाठी खुले

असलेल्या कोणत्याही ठिकाणी जनतेच्या वापरासाठी ठेवलेल्या कोणत्याही पात्रांचा किंवा वस्तूंचा वापर करण्याच्या; किंवा

(इ) ज्याचा समाजातील अन्य व्यक्तींना किंवा त्याच्या कोणत्याही घटकास वापर करण्याचा किंवा मिळण्याचा हक्क आहे असा कोणताही पेशा आचरण्याच्या किंवा कोणताही व्यवसाय, व्यापार किंवा धंदा करण्याच्या किंवा कोणत्याही कामामध्ये सेवायोजन करण्याच्या संबंधात, कोणत्याही रीतीने अडथळा करील किंवा प्रतिबंध करील;

(zb) चेटूक करीत असल्याच्या किंवा चेटकीण असल्याच्या अभिकथनावरुन अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीस शारीरिक दुखापत करवील किंवा मानसिक त्रास देईल, किंवा

(zc) अनुसूचित जातीतील किंवा अनुसूचित जमातीतील कोणत्याही व्यक्तीवर किंवा कुटुंबावर किंवा गटावर सामाजिक किंवा आर्थिक बहिष्कार लादील; किंवा त्याची धमकी देईल,–

ती व्यक्ती सहा महिन्यांपेक्षा कमी नसेल, परंतु पाच वर्षापेक्षा वाढविता येऊ शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस व द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र असेल:)

(२) अनुसूचित जातीचा वा अनुसूचित जमातीचा सदस्य नसलेला जो कोणी,–

(एक) ज्यामुळे अनुसूचित जातीचा वा अनुसूचित जमातीचा कोणताही सदस्य त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याव्दारे देहान्तदंड असलेल्या एखाद्या अपराधाबद्दल सिध्ददोष ठरावा या हेतुने किंवा तो सिध्ददोष ठरण्याची शक्यता आहे हे माहीत असताना खोटा पुरावा देईल किंवा तयार करील त्याला जन्मपेठेची व द्रव्यदंडाची शिक्षा देण्यात येईल, आणि अनुसूचित जातीचा वा अनुसूचित जमातीचा एखादा निरपराध सदस्य अशा खोटया किंवा तयार केलेल्या खोट्या पुराव्यामुळे सिध्ददोष ठरविण्यात आला आणि त्याला फाशी देण्यात आली तर, ज्या व्यक्तीने असा खोटा पुरावा दिला किंवा तयार केला असेल तिला मृत्युची शिक्षा देण्यात येईल;

(दोन) ज्यामुळे अनुसूचित जातीचा वा अनुसूचित जमातीचा कोणताही सदस्य देहान्तदंड नव्हे, पण ज्यासाठी सात वर्षे किंवा त्याहून अधिक कारावसाची शिक्षा दिली जाऊ शकते अशा एखाद्या अपराधाबद्दल सिध्ददोष ठरावा या हेतूने किंवा तो सिध्ददोष ठरण्याची शक्यता आहे हे माहित असताना खोटा पुरावा देईल किंवा तयार करील त्याला सहा महिन्यांहून कमी नाही परंतु जी सात किंवा अधिक वर्षांपर्यंत वाढवता येईल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाची आणि द्रव्यदंडाची शिक्षा देण्यात येईल.

(तीन)अनुसूचित जातीच्या किंवा अनुसूचित जमातीच्या एखाद्या सदस्याच्या कोणत्याही मालमत्तेचे नुकसान करण्याच्या हेतूने किंवा त्यायोगे असे नुकसान होईल अशी शक्यता आहे, हे माहीत असताना, तिला आग लावून किंवा कोणत्याही स्फोटक पदार्थाव्दारे आगळीक करील त्यास सहा महिन्यांपेक्षा कमी असणार नाही; परंतु जी सात वर्षांपर्यंत वाढवता येईल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाची नाही द्रव्यदंडाची शिक्षा देण्यात येईल;

(चार) अनुसूचित जातीचा किंवा अनुसूचित जमातीचा एखादा सदस्य सर्वसाधारणत: प्रार्थनास्थळ म्हणून वा मानवी वसतिस्थान म्हणून किंवा आपल्या मालमत्तेच्या अभिरक्षेचे ठिकाण म्हणून जिचा वापर करीत असेल अशा कोणत्याही इमारतीचे नुकसान करण्याच्या उद्देशाने वा तिचे नुकसान होण्याची शक्यता आहे हे माहीत असताना, आग लावून वा एखाद्या स्फोटक पदार्थांव्दारे आगळीक करील त्याला जन्मपेठेची व द्रव्यदंडाची शिक्षा देण्यात येईल;

(पाच) (अशा व्यक्ती, अनुसूचित जातीची किंवा अनुसूचित जमातीतील आहे किंवा अशी मालमत्ता अशा व्यक्तीच्या मालकीची आहे हे माहीत असताना) त्या मालमत्तेविरुध्द भारतीय दंड संहितेव्दारे (१८६० चा ४५) ज्यासाठी दहा वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात येते असा कोणताही अपराध करील त्याला जन्मपेठेची आणि द्रव्यदंडाची शिक्षा देण्यात येईल; (पाच–क) अशी व्यक्ती अनुसूचित जातीची किंवा

अनुसूचित जमातीची व्यक्ती आहे किंवा अशी मालमत्ता अशा व्यक्तीची मालमत्ता आहे हे माहीत असताना, अशा व्यक्तीच्या किंवा मालमत्तेच्या विरुध्द, अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेला कोणताही अपराध केल्यास, सहा महिन्यांपेक्षा कमी नसेल परंतु एक वर्षापर्यंत वाढविता येऊ शकेल अशा मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस पात्र असेल,)

(सहा) या प्रकरणाखालील एखादा अपराध करण्यात आला आहे हे माहीत असताना किंवा तसे वाटण्यास कारण असताना, वैध शिक्षेपासून अपराध्याला वाचवण्याच्या हेतूने, तो अपराध केल्याचा कोणताही पुरावा नाहीसा करील अथवा त्या उद्देशाने, त्या अपराधासंबंधात जी खोटी आहे हे त्याला ठाऊक आहे किंवा ती खोटी आहे असे त्याला वाटते अशी कोणतीही माहिती देईल त्याला त्या अपराधासाठी उपबंधित केलेली शिक्षा देण्यात येइल, किंवा

(सात) लोकसेवक असताना, या कलमाखालील कोणताही अपराध करील त्याला एक वर्षाहून कमी नाही इतकी, परंतु त्या अपराधासाठी उपबंधित केलेल्या शिक्षेच्या मुदतीइतकी वाढवता येईल एवढया मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात येईल.

४. कर्तव्यात निष्काळजीपणा केल्याबद्दल शिक्षा,– (१) जो कोणी, लोकसेवक असेल परंतु अनुसूचित जातीची किंवा अनुसूचित जमातीची व्यक्ती नसेल अशी व्यक्ती, या अधिनियमान्वये आणि त्याखाली केलेल्या नियमांन्वये तिने पार पाडण्याची आवश्यकता असलेली तिची कर्तव्ये करण्यास जाणीवपूर्वक निष्काळजीपणा करील, ती व्यक्ती, सहा महिन्यांपेक्षा कमी नसेल, परंतु एक वर्षापर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावाच्या शिक्षेस पात्र असेल,

(२) पोटकलम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या लोकसेवकाच्या कर्तव्यात पुढील कर्तव्यांचा समावेश असेल,–

(क) खबर देणाऱ्याने दिलेली तोंडी माहिती वाचून दाखविणे, आणि खबर देणाऱ्याची सही घेण्यापूर्वी, पोलीस ठाण्याच्या प्रभारी अधिकाऱ्याने ती लेखनिविष्ट करणे;

(ख) या अधिनियमान्वये व अन्य संबंध तरतुदींन्वये तक्रार किंवा प्रथम माहिती अहवाल नोंदविणे आणि या अधिनियमाच्या समुचित कलमाखाली ती नोंदवणे;

(ग) अशा प्रकारे नोंदविलेल्या माहितीची एक प्रत तात्काळ खबर देणाऱ्यास सादर करणे;

(घ) पीडित व्यक्तीचा किंवा साक्षीदारांचा जबाब नोंदविणे;

(ङ) साठ दिवसांच्या आत, अन्वेषण करणे आणि विशेष न्यायालयात किंवा अनन्य विशेष न्यायालयात दोषारोपपत्र दाखल करणे, आणि कोणताही असल्यास, विलंब स्पष्ट करणे;

(च) कोणताही दस्तऐवज किंवा इलेक्ट्रॉनिक अभिलेख अचूकपणे तयार करणे, त्याची संरचना कररे व त्याचा अनुवाद करणे.

(छ) या अधिनियमान्वये किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांन्वये अन्य कोणतीही कर्तव्ये पार पाडणे : परंतु, लोकसेवकाच्या विरुध्द यासंबंधातील दोषारोप, प्रशासकीय चौकशीच्या शिफारशीवरुन नोंदविण्यात येतील.

(इ) लोकसेवकाने पोटकलम (२) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही कर्तव्याच्या कर्तव्यच्युतीच्या बाबतीतील दखल विशेष न्यायालयाकडून किंवा अन्य विशेष न्यायालयाकडून घेण्यात येईल आणि अशा लोकसेवकाविरुध्द दंडात्मक कार्यवाही करण्याचा निदेश देण्यात येईल.)

५. नंतरच्या दोषसिध्दीबद्दल वाढीव शिक्षा, – जो कोणी, या प्रकरणाखालील एखाद्या अपराधाबद्दल पूर्वीच सिध्ददोष ठरलेला असताना दुसऱ्या अपराधाबद्दल किंवा दुसऱ्या अपराधानंतरच्या कोणत्याही अपराधाबद्दल सिध्ददोष ठरला असेल त्याला एक वर्षांहून कमी नाही इतकी परंतु जी त्या अपराधासाठी उपबंधित शिक्षेच्या मुदतीइतकी वाढवता येईल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात येईल.

६. भारतीय दंड संहितेच्या विवक्षित उपबंधांची प्रयुक्ती,– या अधिनियमाच्या, अन्य उपबंधाच्या अधीनतेने,

भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम ३४, प्रकरण तीन, प्रकरण चार, प्रकरण पाच, प्रकरण पाच-क, कलम १४९ व प्रकरण तेवीसचे उपबंध, होईल तेथवर, ते भारतीय दंड संहितेच्या प्रयोजनांसाठी जसे लागू होतात तसे या अधिनियमाच्या प्रयोजनांसाठी लागू होतील.

७. विवक्षित व्यक्तींच्या मालमत्तेचे समपहरण,– (१) या प्रकरणान्वये दंडनीय अशा कोणत्याही अपराधाबद्दल जेव्हा एखादी व्यक्ती सिध्ददोष ठरली असेल तेव्हा विशेष न्यायालयाला, ठोठावण्यात येणाऱ्या शिक्षेबरोबरच, लेखी आदेशाव्दारे, घोषित करता येईल की, अशा व्यक्तीच्या मालकीची, जंगम वा स्थावर अथवा दोन्ही प्रकारची, जी कोणतीही मालमत्ता असा अपराध करण्यासाठी वापरण्यात आली असेल ती शासनाकडे समपहृत होईल.

(२) या प्रकरणाखालील कोणत्याही अपराधाचा आरोप एखद्या व्यक्तीवर ठेवण्यात आला असेल तेव्हा तिची संपरीक्षा करणाऱ्या विशेष न्यायालयाला असा आदेश देण्याची मुभा असेल की, तिच्या मालकीची जंगम वा स्थावर वा दोन्ही प्रकारची सर्व वा कोणतीही मालमत्ता अशा संपरीक्षेच्या कालावधीत जप्त करण्यात येईल आणि जेव्हा अशी संपरीक्षा दोषसिध्दीत परिणत होईल तेव्हा अशा तऱ्हेने जप्त करण्यात आलेली मालमत्ता या प्रकरणान्वये ठोठावण्यात आलेल्या कोणत्याही द्रव्यदंडाच्या वसुलीसाठी आवश्यक असेल त्या मर्यादेपर्यंत समपहृत केली जाण्यास पात्र असेल.

८. अपराधासंबंधातील गृहीतक.– या प्रकरणाखालील अपराधांसंबधातील खटल्यामध्ये जर असे सिध्द करण्यात आले असेल की,–

(क) या प्रकरणाखालील (अपराध केल्याचा आरोप करण्यात आलेल्या किंवा असा अपराध केल्याचा वाजवी संशय असलेल्या व्यक्तीने केलेल्या अपराधांच्या संबंधात कोणतेही आर्थिक सहाय्य) दिले आहे तर तदविरुध्द सिध्द करण्यात आले नाही तर अशा व्यक्तीने त्या अपराधाला अपप्रेरणा दिली असे विशेष न्यायालय गृहीत धरील;

(ख) या प्रकरणाखालील अपराध, व्यक्तींच्या एखाद्या गटाने केला असेल आणि असे सिध्द करण्यात आले असेल की, करण्यात आलेला अपराध हा, जमिनीसंबंधातील वा अन्य कोणत्याही बाबीसंबंधातील एखाद्या विद्यमान विवादाच्या परिणामी आहे तर, असे गृहीत धरण्यात येईल की, अपराध सामाईक उद्देशाच्या पुरस्सरणार्थ किंवा सामाईक लक्ष्य साध्य करण्याच्या दृष्टीने करण्यात आला आहे.

(ग) आरोपीला, पीडित व्यक्तीची किंवा त्याच्या कुटुंबाची वैयक्तिक माहिती होती तर, न्यायालय, अन्यथा विरोधी सिध्द झाले नाही तर, आरोपीला, पीडित व्यक्तीची जात किंवा जमातीविषयक ओळखीची जाणीव होती असे गृहित धरील.)

९. शक्ती प्रदान करणे,– (१) संहितेमध्ये किंवा या अधिनियमाच्या अन्य कोणत्याही उपबंधामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, कोणत्याही जिल्ह्यात किंवा त्याच्या भागात,–

(क) या अधिनियमाखालील कोणत्याही अपराधास प्रतिबंध करण्यासाठी आणि त्यांचा मुकाबला करण्यासाठी, किंवा

(ख) या अधिनियमाखालील कोणत्याही प्रकरणासाठी किंवा प्रकरणांचा वर्ग या गट यांसाठी, राज्य शासन, राज्य शासनाच्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला, तसे करणे राज्य शासनास योग्य वा समयोचित वाटेल तर, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे या संहितेअन्वये अशा जिल्ह्यातील किंवा प्रकरणपरत्त्वे , त्याच्या भागातील एखाद्या पोलीस अधिकाऱ्याकडून अशा प्रकरणासाठी किंवा प्रकरणांचा वर्ग वा गट यांसाठी वापरता येण्याजोग्या असतील अशा शक्ती, आणि विशेषत: व्यक्तींना अटक करण्याच्या, त्यांच्या अन्वेषणांच्या वा कोणत्याही विशेष न्यायालयापुढे त्यांच्यावर खटला चालविण्याच्या शक्ती, प्रदान करु शकेल.

(२) सर्व पोलीस अधिकारी आणि शासनाने अधिकारी हा अधिनियम किंव त्याखाली केलेला कोणताही नियम, योजना किंवा आदेश यांच्या उपबंधांच्या अंमलबजवाणीसाठी पोटकलम (१) मध्ये निर्देशित केलेल्या अधिकाऱ्याला साहाय्य करतील.

(३) संहितेचे उपबंध, होईल तेथवर पोटकलम (१) खालील अधिकाऱ्याने करावयाच्या शक्तींच्या वापरास लागू होतील.

प्रकरण तीन : तडीपारी

१०. अपराध करण्याची शक्यता असलेल्या व्यक्तींना दूर करणे.– (१) संविधानाच्या अनुच्छेद २४४ मध्ये निर्देशित 'अनुसूचित क्षेत्रे' किंवा 'जमाती क्षेत्रे' (किंवा कलम २१ च्या पोटकलम (२) च्या खंड (सात) च्या तरतुदींन्वये निश्चित केलेले कोणतेही क्षेत्र) यात सामाविष्ट असलेल्या कोणत्याही क्षेत्रात एखादी व्यक्ती या अधिनियमाच्या प्रकरण दोन खालील एखादा गुन्हा करावयाची शक्यता आहे याबाबत एखाद्या फिर्यादीवरुन किंवा पोलीस अहवालावरुन विशेष न्यायालयाचे समाधान झाले असेल तर, ते लेखी आदेशाव्दारे त्या आदेशाचे विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा क्षेत्राच्या सीमेपलीकडे, अशा मार्गाने आणि अशा वेळेच्या आत निघून जावे आणि तिला ज्या क्षेत्रातून निघून जाण्यास निदेशित करण्यात आले असेल तेथे, त्या आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा

(तीन वर्षापेक्षा) अधिक नसेल इतक्या कालावधीच्या आत तिने परत येऊ नये, असे निदेश करु शकेल.

(२) पोटकलम (१) खालील आदेशाबरोबर विशेष न्यायालय त्या पोटकलमान्वये निदेशित करण्यात आलेल्या व्यक्तीला, असा आदेश ज्या कारणांवरुन देण्यात आला असेल ती कारणे कळवील.

(३) पोटकलम (१) खालील आदेशाच्या दिनांकापासून तीस दिवसांच्या आत ज्या व्यक्तीविरुध्द आदेश देण्यात आला असेल तिच्याकडून अथवा तिच्यावतीने अन्य कोणत्याही व्यक्तींकडून अशा आदेशाविरुध्द अभिवेदन करण्यात आल्यानंतर लेखी अभिलिखित करावयाच्या कारणांसाठी विशेष न्यायालयाला असा आदेश प्रत्याह्वत करता येईल किंवा त्यात फेरबदल करता येईल.

११. व्यक्तीने क्षेत्रातून निघून जाण्यात कसूर केल्यास आणि काढून लावल्यावर त्या क्षेत्रात पुन्हा प्रवेश केल्यास कार्यपध्दती.–

(१) ज्या व्यक्तीला कलम १० अन्वये कोणत्याही क्षेत्रातून निघून जाण्याचा निदेश देण्यात आला आहे त्या व्यक्तीने जर विशेष न्यायालयाने पोटकलम

(२) अन्वये दिलेल्या लेखी परवानगीने असेल त्याखेरीज अन्यथा: (क) निदेशित केल्याप्रमाणे निघून जाण्यात कसूर केली तर; किंवा (ख) अशा प्रकारे त्या क्षेत्रातून निघून गेल्यानंतर त्या आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीच्या आत अशा क्षेत्रात पुन्हा प्रवेश केला तर; विशेष न्यायालय त्या व्यक्तीला अटक करवण्याची आणि विशेष न्यायालय विनिर्दिष्ट करील अशा क्षेत्राबाहेरील अशा ठिकाणी पोटील अभिरक्षेमध्ये तिला हलवण्याची व्यवस्था करु शकेल.

(२) जिच्या संबंधात कलम १० अन्वये आदेश देण्यात आलेला आहे अशा कोणत्याही व्यक्तीला विशेष न्यायालय लेखी आदेशाव्दारे अशा आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येतील, अशा तात्पुरत्या कालावधीसाठी आणि अशा शर्तीच्या अधीनतेने, तिला जेथून निघून जाण्याचा निदेश देण्यात आला असेल त्या क्षेत्रात परतण्याची परवानगी देऊ शकेल आणि लादण्यात आलेल्या शर्तीच्या यथोचित पालनासाठी, जामीनदारासह किंवा जामीनदाराविना एक बंधपत्र करुन देण्यास फर्मावू शकेल.

(३) विशेष न्यायालयाला अशी कोणतीही परवानगी कोणत्याही वेळी प्रत्याह्वत करता येईल.

(४) जिला एखाद्या क्षेत्रातून निघून जाण्यास निदेशित करण्यात आले असेल अशी कोणतीही व्यक्ती, जेव्हा अशा परवानगीनुसार त्या क्षेत्रात परत येईल तेव्हा ती लादण्यात आलेल्या शर्तीचे पालन करील आणि तिला ज्या तात्पुरत्या कालावधीसाठी परत येण्याची परवानगी देण्यात आली असेल तो कालावधी संपल्यानंतर किंवा

असा तात्पुरता कालावधी संपण्यापूर्वी अशी परवानगी प्रत्याह्रत करण्यात आल्यावर, अशा क्षेत्राबाहेर निघून जाईल आणि पुन्हा परवानगी घेतल्याखेरीज कलम १० अन्वये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या कालावधीतील न संपलेल्या भागात तेथे परत येणार नाही. (५) एखाद्या व्यक्तीने तिच्यावर लादलेल्या अटीचे पालन करण्यात वा त्यानुसार अशाप्रकारे निघून जाण्यात कसूर केली किंवा अशाप्रकारे एखाद्या क्षेत्रातून निघून गेल्यानंतर पुन्हा परवानगी घेतल्याखेरीज अशा क्षेत्रात प्रवेश केला व ती तेथे परत आली तर, विशेष न्यायालय तिला अटक करवण्याची आणि विशेष न्यायालय विनिर्दिष्ट करील अशा क्षेत्राबाहेरील अशा ठिकाणी पोलीस अभिरक्षेमध्ये तिला हलवण्याची व्यवस्था करु शकेल.

१२. कलम १० अन्वये ज्यांच्याविरुध्द आदेश देण्यात आलेला आहे त्या व्यक्तींची मापे आणि छायाचित्रे इत्यादी घेणे,– (१) जिच्याविरुध्द कलम १० अन्वये एखादा आदेश देण्यात आला आहे अशी प्रत्येक व्यक्ती, विशेष न्यायालय तसे फर्मावील तेव्हा, एखाद्या पोलीस अधिकाऱ्याव्दारे स्वत:ची मापे व छायाचित्रे घेऊ देईल.

(२) जर पोटकलम (१) मध्ये निर्देशित केलेली कोणतीही व्यक्ती, अशी मापे किंवा छायाचित्रे घेऊ देण्यास प्रतिकार करील किंवा नाकारील तर ती घेतली जाणे सुनिश्चित करण्यासाठी आवश्यक असतील अशा सर्व मार्गाचा वापर करणे कायदेशीर ठरेल.

(३) पोटकलम (२) अन्वये मापे वा छायाचित्रे घेऊ देण्यास प्रतिकार करणे किंवा नाकारणे हा भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम १८६ खालील अपराध असल्याचे मानण्यात येईल.

(४) ज्यावेळी कलम १० खालील एखादा आदेश प्रत्याह्रत करण्यात येईल तेव्हा पोटकलम

(२) अन्वये घेण्यात आलेली सर्व मापे आणि छायाचित्रे (व्यस्तचित्रांसह/निगेटिव्हजसह) नष्ट केली जातील किंवा जिच्याविरुध्द असा आदेश देण्यात आला असेल त्या व्यक्तीच्या स्वाधीन केली जातील.

१३. कलम १० खालील आदेशांचे पालन न करण्याबद्दल शास्ती.– विशेष न्यायालयाने कलम १० खाली दिलेल्या एखाद्या आदेशाचे व्यतिक्रमण करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीला एक वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाची व द्रव्यदंडाची शिक्षा देण्यात येईल.

प्रकरण चार

विशेष न्यायालये

१४. विशेष न्यायालय व अनन्य विशेष न्यायालय.– (१) जलद गतीने न्यायचौकशी करण्याची तरतूद करण्याच्या प्रयोजनार्थ, राज्य शासन, उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशाच्या सहमतीने शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे, एक किंवा अधिक जिल्ह्यांसाठी एक अनन्य विशेष न्यायालय स्थापन करील :

परंतु, जेथे या अधिनियमाखालील प्रकरणांची संख्या कमी नोंदविलेली आहे अशा जिल्ह्यामध्ये, राज्य शासन, उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशाच्या सहमतीने, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे, अशा जिल्ह्यासाठी, या अधिनियमाखालील अपराधांची न्यायचौकशी करण्याची सत्र न्यायालय हे विशेष न्यायालय असल्याचे विनिर्दिष्ट करील :

परंतु आणखी असे की, अशा प्रकारे स्थापन केलेल्या किंवा विनिर्दिष्ट केलेल्या न्यायालयांस थेट या अधिनियमाकालील अपराधांची दाखल घेण्याचा अधिकार असेल

(२) या अधिनियमाखालील प्रकरणे, शक्य असेल तेथवर, देन महिन्यांच्या कालावधीत निकालात काढण्यात येतात याची खात्री करण्यासाठी पुरेशा संख्येत न्यायालयांची स्थापना करणे हे राज्य शासनाचे कर्तव्य असेल.

(३) लेखी स्वरुपात नोंदवावयाच्या कारणांसाठी कार्यवाही पुढच्या दिवासाच्या बाहेर संस्थगित करणे आवश्यक असल्याचे विशेष न्यायालयास किंवा अनन्य विशेष न्यायालयास आढळून आले नसेल तर, विशेष न्यायालयातील किंवा अनन्य विशेष न्यायालयातील प्रत्येक न्यायचौकशीमध्ये, कार्यवाही उपस्थित असलेल्या सर्व साक्षीदारांची तपासणी करण्यात येईपर्यंत दररोज नियमितपणे चालविण्यात येईल : परंतु, जेव्हा न्यायचौकशी, या अधिनियमाखालील अपराधाशी संबंधित

असेल तेव्हा, न्यायचौकशी, शक्य असेल तेथवर, दोषारोपपत्र दाखल झाल्याचा तारखेपासून दोन महिन्यांच्या कालावधीत पूर्ण करण्यात येईल.

१४–अ. अपील.– (१) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, विशेष न्यायालयाच्या किंवा अनन्य विशेष न्यायालयाच्या आदेश नसणाऱ्या कोणत्याही न्यायनिर्णयविरुध्द, शिक्षादेशाविरुध्द किंवा आदेशाविरुध्द तथ्य व कायदा या दोन्हींच्या आधारे उच्च न्यायालयात अपील दाखल करण्यात येईल.

(२) फौजदारी प्रक्रिया संहिता,१९७३ (१९७४ चा २) याच्या कलम ३७८ च्या पोटकलम (३) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, जामीन देणाऱ्या किंवा जामीन देण्यास नकार देणाऱ्या विशेष न्यायालयाच्या किंवा अनन्य विशेष न्यायालयाच्या आदेशाविरुध्द उच्च न्यायालयात अपील दाखल करण्यात येईल.

(३) त्या त्या वेळी अमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यात अंतर्भूत असले तरी, या कलमाखालील प्रत्येक अपील, ज्याविरुध्द अपील करावयाचे आहे त्या न्याननिर्णयाच्या, शिक्षादेशाच्या किंवा आदेशाच्या तारखेपासून नव्वद दिवसांच्या कालावधीत दाखल करता येईल :

परंतु, जर उच्च न्यायालयाची जर नव्वद दिवसांच्या कालावधीत उक्त अपील दाखल न करण्यासाठी अपीलकारास वाजवी कारण होते अशी खात्री पटली तर, उक्त नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या समाप्तीनंतर अपील दाखल करुन घेऊ शकेल : परंतु, आणखी असे की, एकशे ऐंशी दिवसांचा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर असे कोणतेही अपील दाखल करण्यात येणार नाही.

(४) पोटकलम (१) अन्वये केलेले प्रत्येक अपील, शक्य असेल तेथवर, अपील दाखल केल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या कालावधीत, निकालत काढण्यात येईल.)

१५ . विशेष सरकारी अभियोक्ता व अनन्य सरकारी अभियोक्ता.– (१) प्रत्येक विशेष न्यायालयसाठी, राज्य शासन त्या न्यायालयात खटले चालविण्याच्या प्रयोजनासाठी, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे विशेष सरकारी अभियोक्ता म्हणून एखाद्या सरकारी अभियोक्त्यास विनिर्दिष्ट करील आणि अधिवक्ता म्हणून सातपेक्षा कमी नसतील, इतकी वर्षे व्यवसाय अधिवक्याची नियुक्ती करील.

(२) प्रत्येक अनन्य विशेष न्यायालयासाठी, राज्य शासन, त्या न्यायालयात खटले चालविण्याच्या प्रयोजनासाठी, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे अनन्य विशेष सरकारी अभियोक्ता म्हणून एखाद्या सरकारी अभियोक्त्यास विनिर्दिष्ट करील आणि अधिवक्त्याची नियुक्ती करील.

प्रकरण चार– अ

पिडीत व्यक्ती व साक्षीदार यांचे हक्क.–

१५–अ. पिडीत व्यक्ती व साक्षीदार यांचे हक्क – (१) कोणत्याही प्रकरचा धाकदपटशा किंवा जबरदस्ती करणे किंवा प्रलोभन किंवा हिंसा करण्याची धमकी देणे यांपासून पीडित व्यक्तीचे, त्यांच्या अवलंबितांचे आणि साक्षीदारांचे सरंक्षण करण्याची व्यवस्था करणे हे राज्य शासनाने कर्तव्य व अधिकार असेल.

(२) पीडित व्यक्तीस, न्यायाने, आदराने व प्रतिष्ठेने वागविण्यात येईल आणि पीडित व्यक्तीचे वय किंवा लिंग किंवा शैक्षणिक अर्हता किंवा दारिद्र्य या कारणांमुळे उद्‌भवतील अशा कोणत्याही विशेष गरजांची योग्य काळजी घेण्यात येईल.

(३) पीडित व्यक्तीस किंवा तिच्या अवलंबितास, कोणत्याही जामीन कार्यवाहीसह कोणत्याही न्यायालयाच्या कार्यवाहीची वाजवी, अचूक व वेळेवर नोटीस मिळण्याचा हक्क असेल आणि विशेष सरकारी अभियोक्ता किंवा राज्य शासन, या अधिनियमान्वये कोणत्याही कार्यवाहीचा बाबतीत माहिती देईल.

(४) पीडित व्यक्ती किंवा तिच्या अवलंबितास, कोणताही अभिलेख किंवा साहित्य सादर करण्यासाठी , उपस्थित व्यक्तीची साक्ष किंवा परीक्षा घेण्यासाठी पक्षकारांना समन्स काढण्याकरिता विशेष न्यायालयाकडे किंवा यथास्थिती अनन्य विशेष न्यायालयाकडे अर्ज करण्याचा हक्क असेल.

(५) पीडित व्यक्ती किंवा तिची अवलंबित, आरोपीचा जामीन, मुक्तता, सुटका, पॅरोल, दोषसिध्द किंवा शिक्षादेश किंवा कोणत्याही संबंधित कार्यवाहीत किंवा युक्तिवादात याबाबतीत या अधिनियमाखालील कोणत्याही, कार्यवाहीत सुनावणी घेण्यास आणि दोषसिध्द, दोषामुक्त किंवा शिक्षा दिल्यावर लेखी उत्तर दाखल करण्यास हक्कदार असेल.

(६) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) यामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाखालील प्रकरणांची न्यायचौकशी करणारे विशेष न्यायालय किंवा अनन्य विशेष न्यायालय, पीडित व्यक्तीस, तिच्या अवलंबितास, खबर देणाऱ्यास किंवा साक्षीदारांस

(क) न्यायाचा हेतू साध्य करण्यासाठी संपूर्ण सरंक्षण देईल, (ख) अन्वेषण, चौकशी व न्यायचौकशीच्या कालावधीतील प्रवास व निर्वाहखर्च देईल ;

(ग) अन्वेषण, चौकशी व न्यायचौकशीच्या कालावधीत सामाजिक, आर्थिक पुनर्वसन करील ; आणि

(घ) दुसऱ्या जागी स्थानांतरित करील,

(७) राज्य, कोणत्याही पीडित व्यक्तीस किंवा अवलंबितास, खबर देणाऱ्यास, किंवा साक्षीदारांस पुरविलेल्या सरंक्षणाबाबत, संबंधित विशेष न्यायालयास किंवा अनन्य विशेष न्यायालयास कळवील आणि देण्यात येत असलेल्या संरक्षणाचा नियतकालिक आढावा घेईल आणि यथोचित आदेश काढील.

(८) पोटकलम (६) च्या तरतुदींच्या सर्वसाधारणतेस बाधा न येता, संबंधित विशेष न्यायालय किंवा अनन्य विशेष न्यायालय त्याच्या समोरील कार्यवाहीतील, पीडित व्यक्तीने किंवा तिच्या अवलंबिताने, खबर देणाऱ्या व्यक्ती किंवा साक्षीदाराने अथवा अशी पीडित व्यक्ती, खबर देणारी व्यक्ती किंवा साक्षीदार यांच्या संबधात विशेष सरकारी अभियोक्त्याने केलेल्या अर्जावरुन किंवा स्वत:च्या प्रस्तावावरुन, पुढील उपाययोजनांसह अशा उपयायोजना हाती घेऊ शकेल :

(क) जनतेस मिळण्यायोग्य असलेल्या त्याच्या आदेशांमध्ये किंवा न्यायनिर्णयामध्ये किंवा प्रकरणाच्या कोणत्याही अभिलेखामध्ये साक्षीदारांची नावे व पत्ते उघड करणार नाही. (ख) साक्षीदारांची ओळख व पत्ते उघड न करण्याबाबत निदेश काढणे ;

(ग) पीडित व्यक्तीची, खबर देणाऱ्या व्यक्तीची किंवा साक्षीदारांची छळवणूक केल्यासंबंधातील कोणत्याही तक्रारीच्या बाबतीत तात्काळ कारवाई करणे :

परंतु, अशा न्यायालयाव्दारे खंड (ग) अन्वये मिळालेल्या तक्रारीची चौकशी किंवा अन्वेषण मुख्य प्रकरणापासून स्वतंत्रपणे करण्यात येईल आणि तक्रार मिळाल्याच्या तारखेपासून दोन महिन्यांच्या कालावधीत त्यावर निर्णय घेण्यात येईल :

परंतु आणखी असे की, जेव्हा खंड (ग) खालील तक्रार एखाद्या लोकसेवकाच्या विरुध्द असेल तेव्हा, न्यायालय प्रलंबित प्रकरणाशी संबंधित असलेल्या किंवा संबंधित असलेल्या कोणत्याही प्रकरणी पीडित व्यक्ती, खबर देणारी व्यक्ती किंवा यथास्थिती, साक्षीदार यांच्यामध्ये हस्तक्षेप करण्यापासून अशा लोकसेवकास प्रतिरोध करील.

(९) पीडित व्यक्तीची, खबर देणाऱ्या व्यक्तीची किंवी साक्षीदारांची, धाकदपटशा किंवा जबरदस्ती किंवा प्रलोभन दाखविणे किंवा हिंसा करण्याची धमकी देणे यासंबंधीची कोणत्याही प्रकारची तक्रार – मग ती तोंडी स्वरुपात दिलेली असो किंवा लेखी स्वरुपात दिलेली असो – नोंदविणे हे अन्वेषण अधिकाऱ्यांचे किंवा ठाणे अंमलदाराचे कर्तव्य असेल आणि प्रथम माहिती अहवालाची छायांकित प्रत, तात्काळ मोफत स्वरुपात देण्यात येईल.

(१०) या अधिनियमाशी संबंधित असणाऱ्या सर्व कार्यवाह्यांचे दृकश्राव्य मुद्रण करण्यात येईल.

(११) न्याय मिळण्याच्या दृष्टीने, पीडित व्यक्तीच्या व साक्षीदारांच्या पुढील हक्कांची व हक्कदारांचीी अंमलबजावणी करण्याची सुनिश्चिती करण्यासाठी एक समुचित योजना विनिर्दिष्ट करणे हे संबंधित राज्याचे कर्तव्य असेल :–

(क) नोंदविलेल्या प्रथम माहिती अहवालाची प्रत मोफत स्वरुपात पुरविण्याच्या,

(ख) अत्याचार पीडित व्यक्तीस किंवा त्यांच्या अवलंबितांना, रोख किंवा वस्तूंच्या स्वरुपात तात्काळ साहाय्य देणे;

(ग) अत्याचार पीडित व्यक्तींना किंवा त्यांच्या अवलंबितांना, आणि साक्षीदारांना आवश्यक ते संरक्षण पुरविणे;

(घ) मृत्यू किंवा इजा किंवा मालमत्तेचे नुकसान यांच्या बाबतीत, साहाय्य देणे,

(ड) पीडित अन्न किंवा पाणी किंवा निवारा किंवा वैद्यकीय मदत किंवा वाहतूक सुविधा किंवा दैनिक भत्ता यांची व्यवस्था करणे;

(च) अत्याचार पीडित व्यक्ती व त्यांच्या अवलंबित व्यक्ती यांना निर्वाह खर्च पुरविणे;

(छ) तक्रार करतेवेळी व प्रथम माहिती अहवाल नोंदवितेवेळी अत्याचार पीडित व्यक्तींच्या हक्कांबद्दल माहिती पुरविणे;

(ज) अत्याचारपीडित व्यक्तींना किवा त्यांच्या अवलंबितांना आणि साक्षीदारांना धाकदपटशापासून व छळवणुकीपासून संरक्षण पुरविणे;

(झ) अन्वेषणाची स्थिती व दोषारोपपत्र याबाबत अत्याचार पीडित व्यक्तींना किंवा त्यांच्या अवलंबितांना किंवा त्यांच्याशी सहयोगी असलेल्या संघटनांना किंवा व्यक्तींना माहिती पुरविणे;

(ञ) वैद्यकीय तपासणीच्या वेळी आवश्यक त्या खबरदाऱ्या घेणे;

(ट) साहाय्याच्या रकमेसंबंधात अत्याचार पीडित व्यक्तीस, किंवा त्यांच्या अवलंबितांस किंवा सहयोगी संघटनांना किंवा व्यक्तींना, साहाय्याच्या रकमेची माहिती पुरविणे; (ठ) अत्याचार पीडित व्यक्तींना किंवा त्यांच्या अवलंबितांना किंवा सहयोगी संघटनांना किंवा व्यक्तींना अन्वेषणाच्या व न्यायचौकशीच्या तारखा व ठिकाणे याबाबत आगाऊ स्वरुपात माहिती पुरविणे;

(ड) अत्याचार पीडित व्यक्तींना किंवा त्यांच्या अवलंबितांना किंवा सहयोगी संघटनांना किंवा व्यक्तीना पर्याप्तपणे प्रकरणांची संक्षिप्त माहिती पुरविणे आणि त्यांना न्यायचौकशी साठी तयार करणे आणि उक्त प्रयोजनासाठी कायदेशीर साहाय्य पुरविणे;

(ढ) या अधिनियमाखालील कार्यवाहीच्या प्रत्येक टप्प्यात अत्याचार पीडित व्यक्तींच्या किंवा त्यांच्या अवलंबितांच्या किंवा सहयोगी संघटनांच्या किंवा व्यक्तींच्या हक्कांची अंबलबजावणी करणे आणि हक्कांची बजावणी करण्यासाठी आवश्यक ते साहाय्य करणे.

(१२) अशासकीय संघटनांकडून, सामाजिक कार्यकर्त्यांकडून किंवा अधवक्त्याकडून साहाय्य घेणे हा, अत्याचार पीडित व्यक्तीचा किंवा त्यांच्या अवलंबित व्यक्तींचा हक्क असेल.

प्रकरण पाच : संकीर्ण

१६. राज्य शासनाची सामूहिक द्रव्यदंड लादण्याची शक्ती.– नागरी हक्क संरक्षण अधिनियम, १९५५ (१९५५ चा २२) याच्या कलम १० –क चे उपबंध होईल तेथवर, या अधिनियमाखाली सामूहिक द्रव्यदंड लादण्याच्या व वसूल करण्याच्या प्रयोजनार्थ आणि त्याच्याशी संबंधित सर्व बाबींसाठी लागू होतील.

१७. कायदा व सुव्यवस्था यंत्रणेव्दारे केली जावयाची प्रतिबंधात्मक कार्यवाही – (१) एखाद्या जिल्हा दंडधिकाऱ्याला किंवा अन्य कोणत्याही कार्यकारी दंडधिकाऱ्याला किंवा एखाद्या पोलीस उप–अधीक्षकापेक्षा कमी दर्जा नसलेल्या कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याला खबर मिळाल्यानंतर व त्याला आवश्यक वाटेल अशा चौकशीनंतर जर त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांमध्ये राहणारी किंवा तेथे वारंवार येणारी अनुसूचित जातीची वा अनुसूचित जमातीची नसणारी एखादी व्यक्ती किंवा व्यक्तींचा गट या अधिनियमाखालील एखादा अपराध करण्याची शक्यता आहे वा करण्याची धमकी दिली आहे असे मानण्यास कारण असेल तर, आणि कार्यवाही सुरु करण्यास पुरेसे कारण आहे असे मानण्यास कारण असेल तर आण कार्यवाही सुरु कण्यास पुरेसे कारण आहे असे त्याला वाट असेल तर, त्यास असे क्षेत्र हे अत्याचारप्रवण क्षेत्र असल्याचे घोषित करता येईल आणि शांतता व सद्‌वर्तन ठेवले जावे यासाठी व सार्वजनिक सुव्यवस्था व शांतता कायम राखण्यासाठी

आवश्यक कार्यवाही करता येईल आणि प्रतिबंधात्मक कार्यवाही करता येईल.

(२) संहितेची प्रकरणे आठ, दहा व अकरा यांचे उपबंध, पोटकलम (१) च्या प्रयोजनांसाठी होईल तेथवर लागू होतील.

(३) राज्य शासनाला, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे एक किंवा अधिक योजना करता येतील व त्यामध्ये, अत्याचारास प्रतिबंध करण्यासाठी आणि अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जमाती यांच्या सदस्यांमध्ये सुरक्षिततेची भावना पुन्हा निर्माण करण्यासाठी पोटकलम (१) मध्ये उल्लेखिलेले अधिकारी, अशा योजनेमध्ये वा योजनांमध्ये विनिर्दिष्ट केलेली समुचित कार्यवाही ज्या रीतीने करतील ती रीत विनिर्दिष्ट केलेली असेल.

१८. या अधिनियमाखालील अपराध करणाऱ्या व्यक्तींना संहितेचे कलम ४३८ लागू न होणे.– या अधिनियमाखालील अपराध केल्याच्या आरोपाखाली अटक करण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तींचा अंतर्भाव होणाऱ्या कोणत्याही प्रकरणासंबंधात संहितेच्या कलम ४३८ मधील काहीही लाभ होणार नाही.

(१८– अ कोणतीही चौकशी किंवा मान्यता आवश्यक नसणे.– (१) या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ.– या अधिनियमाखालील अपराध केलेला असल्याचा आरोप जिच्याविरुध्द करण्यात आलेला आहे अशा

(क) कोणत्याही व्यक्तीविरुध्द प्रथम माहिती अहवाल (एफआयआर) नोंदविण्यासाठी प्रारंभिक चौकशीची आवशयकता असणार नाही; किंवा

(ख) आवश्यक असल्यास कोणत्याही व्यक्तीस अटक करण्यासाठी अन्वेषण करणाऱ्या अधिकाऱ्यास, मान्यतेची आवश्यकता असणार नाही. आणि या अधिनियमान्वये किंवा संहितेन्वये तरतूद केलेल्या व्यतिरिक्त अन्य कोणतीही कार्यपध्दती (प्रक्रिया) लागू असणार नाही.

(२) कोणत्याही न्यायालयाचा कोणताही न्यायनिर्ण किंवा आदेश किंवा निदेश असला तरीही, संहितेच्या कलम ४३८ च्या तरतुदी या अधिनियमाखालील प्रकरणास लागू असणार नाही.

१९. या अधिनियमाखालील अपराधाबद्दल दोषी व्यक्तींना संहितेचे कलम ३६० किंवा अपराधी परिवीक्षा अधिनियमाचे उपबंध लागू न होणे.– या अधिनियमाखालील अपराध केल्यामुळे दोषी असल्याचे आढळून आलेल्या अठरा वर्षावरील वयाच्या कोणत्याही व्यक्तीला, संहितेच्या कलम ३६० चे उपबंध आणि अपराधी परिवीक्षा अधिनियम, १९५८ (१९५८ चा २०) याचे उपबंध लागू होणार नाहीत.

२०. अधिनियम इतर कायद्यावंर अधिभावी असणे.– या अधिनियात अन्यथा उपबंधित केले असेल ते खेरीजकरुन, या अधिनियमाचे उपबंध त्याकाळी अमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्यात किंवा कोणत्याही रुढीमध्ये किंवा परिपाठामध्ये किंवा अशा कोणत्याही कायद्याच्या आधारे परिणामक असलेल्या कोणत्याही संलेखामध्ये तदविरुध्द काहीही अंतर्भूत असले तरीही, परिणामक होतील.

२१. अधिनियमाची परिणामक अंमलबजावणी सुनिश्चित करुन घेणे हे शासनाचे कर्तव्य.– (१)केंद्र शासन, यासंबंधात करील अशा नियमांच्या अधीनतेने, या अधिनियमाच्या परिणामक अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असतील अशा उपाययोजना राज्य शासन करील.

(२) विशेषत आणि पूर्वगामी उपबंधाच्या व्यापकतेला बाध न येता अशा उपयाययोजनांमध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश असू शकेल:–

(एक) अत्याचार ज्यांच्यावर झाले असतील त्या व्यक्तींना न्याय मिळवता यावा म्हणून त्यांना कायदेविषयक साहाय्य धरुन पुरेशा सुविधा पुरवणे ;

(दोन) या अधिनियमाखालील अपरांधाचे अन्वेषण व संपरीक्षा चालू असताना, अत्याचारांना बळी पडलेल्यांसह त्यांच्या साक्षीदारांच्या प्रवास व निर्वाहखर्चासाठी तरतूद करणे ;

(तीन)अत्याचारांना बळी पडलेल्या व्यक्तींच्या आर्थिक व सामाजिक पुनर्वसनासाठी तरतूद करणे ;

(चार) अधिनियमाच्या उपबंधांच्या व्यतिक्रमणाबद्दल खटले दाखल करण्यासाठी किंवा त्यांच्या पर्यवेक्षणासाठी अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करणे ;

(पाच)अशा उपाययोजना किंवा त्यांची अंमलबजावणी करण्याच्या कामी, राज्य शासनाला साहाय्य करण्यासाठी त्या शासनाला उचित वाटतील अशा पातळ्यांवर समित्यांची स्थापना करणे ;

(सहा) या अधिनियमाच्या उपबंधांची अंमलबजावणी अधिक चांगल्या प्रकारे व्हावी म्हणून उपयायोजना सुचविण्यासाच्या दृष्टीने या अधिनियमाच्या उपबंधांच्या कामकाजाच्या नियतकालिक सर्वेक्षणासाठी तरतूद करणे,

(सात) अनुसूचित जातीचे व अनुसूचित जमातीचे सदस्य यांच्यावर जेथे अत्याचार होण्याची शक्यता असेल अशी क्षेत्रे नक्की करणे, आणि अशा सदस्यांच्या सुरक्षिततेची ज्यायोगे सुनिश्चितता होईल अशा उपाययोजनांचा अवलंब करणे.

(३) राज्य शासनाने पोटकलम (१) अन्वये केलेल्या उपायायोजनांशी समन्वय साधण्यासाठी आवश्यक असतील असे उपाय, केंद्र शासन योजील.

(४) केंद्र शासन, दरवर्षी या कलमांच्या उपबंधनुसार त्याने स्वत:ने व राज्य शासनांनी केलेल्या उपायायोजनांविषयीचा एक अहवाल संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर ठेवील.

२२. सद्भावपूर्वक केलेल्या कार्यवाहीला संरक्षण.– या अधिनियमाखालील सद्भावपूर्वक केलेल्या वा करण्याचा उद्देश असलेल्या कोणत्याही कृतीबद्दल केंद्रशासन वा राज्य शासन किंवा शासनाचा कोणतीही अधिकारी वा प्राधिकारी किंवा अन्य कोणतीही व्यक्ती यांच्याविरुध्द कोणताही दावा, खटला वा अन्य वैध कार्यवाही दाखल करता येणार नाही.

२३. नियम करण्याची शक्ती.– (१) केंद्र शासनाला शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी नियम करता येतील.

(२) या अधिनियमान्वये केलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर होईल तितक्या लवकर संसदेच्या प्रत्येक सभागृहासमोर, ते एका सत्राने अथवा दोन किंवा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता सत्रासीन असताना ठेवला जाईल आणि पूर्वोक्त सत्राच्या किंवा क्रमवर्ती सत्राच्या पाठोपाठचे सत्र संपण्यापूर्वी, जर त्या नियमात कोणतेही अपरिवर्तन करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर, त्यानंतर तो नियम अशा अपरिवर्तीत रुपांतच परिमाणक होईल किंवा प्रकरणपरत्वे मुळीच परिणामक होणार नाही. तथापि, अशा कोणत्याही अपरिर्वतनामुळे किंवा शुन्यीकरणामुळे, तत्पूर्वी त्या नियमाखाली करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टींच्या विधिग्रह्यतेला बाध येणार नाही.

अनुसूची

कलम ३ (२) (पाच क)

भारतीय दंड संहितेखालील कलम	अपराधाचे नांव व शिक्षा
१२० – अ	फौजदारी कट याची व्याख्या
१२०–ब	फौजदारी कटाबद्दल शिक्षा
१४१	बेकायदेशीर जमाव
१४२	बेकायदेशीर जमावाचा सदस्य असणे.
१४३	बेकायदेशीर जमावाबद्दल शिक्षा.
१४४	प्राणघातक हत्यारांसह सशस्त्र बेकायदेशीर जमावात सामील होणे.

१४५	पांगण्याचा आदेश देण्यात आल्याचे माहित असताना बेकायदेशीर जमावात सामील होणे किंवा थांबून राहणे.
१४६	दंगा करणे
१४७	दंगा केल्याबद्दल शिक्षा
१४८	प्राणघातक हत्यारांसह सहस्त्र दंग करणे.
२१७	शिक्षा करण्यापासून व्यक्तीस किंवा जप्त करण्यापासून मालमत्तेस वाचविण्याच्या उद्देशाने लोकसेवकाने कायद्याच्या निदेशांची अवज्ञा करणे.
३१९	दुखापत करणे
३२०	जबर दुखापत करणे
३२३	इच्छापूर्वक दुखापत केल्याबद्दल शिक्षा
३२४	धोकादायक हत्याराने किंवा साधनांनी इच्छापूर्वक दुखापत करणे.
३२५	इच्छापूर्वक जबर दुखापत केल्याबद्दल शिक्षा
३२६–ब	इच्छापूर्वक ॲसिड फेकणे किंवा फेकण्याचा प्रयत्न करणे.
३३२	लोकसेवकास त्याच्या कर्तव्यापासून परावृत्त करण्यासाठी इच्छापूर्वक दुखापत करणे.
३४१	गैर निरोधनाबद्दल शिक्षा
३५४	महिलेचा विनयभंग करण्याच्या उद्देशाने तिच्यावर हमला करणे किंवा फौजदारी बलप्रयोग करणे.
३५४–अ	लैगिक छळवणूक व लैगिक छळवणुकीसाठी शिक्षा.
३५४–ब	स्लिा विवस्त्र (disrobe) करण्याच्या उद्देशाने महिलेवर हमला करणे, किंवा फौजदारी बळाचा वापर करणे.
३५४–क	चोरुन अश्लील चित्रण करणे (Voyeurism)
३५४–ड	चोरुन पाठलाग करणे (stalking)
३५९.	अपहरण करणे (stalking)
३६३	अपहरण केल्याबद्दल शिक्षा
३६५	गुप्तपणे व गैरपणे एखाद्या व्यक्तीस परिरुध्द करण्यासाठी तिचे अपनयन किंवा अपहरण करणे किंवा तिला प्रक्षोभित करणे.
३७६–ब	विभक्त असतानाच्या काळात पतीने त्याच्या पत्नीशी लैगिक संभोग करणे.
३७६–क	प्राधिकार असलेल्या व्यक्तीने लैगिक संभोग करणे.
४४७	फौजदारी अपप्रवेश करणे.
५०६	फौजदारी दाकटपक्षा केल्याबद्दल शिक्षा.
५०९	महिलेचा विनयभंग करण्याच्या उद्देशाने, शब्दाने, अंगविक्षेपाने किंवा कृतीने तिचा अपमान करणे.

रजिस्ट्री सं॰ डी॰ एल॰—(एन)04/0007/2003—18 REGISTERED NO. DL—(N)04/0007/2003—18

भारत का राजपत्र
The Gazette of India

असाधारण

EXTRAORDINARY

भाग II — खण्ड 1

PART II — Section 1

प्राधिकार से प्रकाशित

PUBLISHED BY AUTHORITY

सं॰ 39] नई दिल्ली, शुक्रवार, अगस्त 17, 2018/ श्रावण 26, 1940 (शक)

No. 39] NEW DELHI, FRIDAY, AUGUST 17, 2018/SHRAVANA 26, 1940 (SAKA)

इस भाग में भिन्न पृष्ठ संख्या दी जाती है जिससे कि यह अलग संकलन के रूप में रखा जा सके।

Separate paging is given to this Part in order that it may be filed as a separate compilation.

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE
(Legislative Department)

New Delhi, the 17th August, 2018/*Shravana* 26, 1940 (*Saka*)

The following Act of Parliament received the assent of the President on the 17th August, 2018, and is hereby published for general information:—

THE SCHEDULED CASTES AND THE SCHEDULED TRIBES (PREVENTION OF ATROCITIES) AMENDMENT ACT, 2018

No. 27 of 2018

[17*th August*, 2018.]

An Act further to amend the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989.

Be it enacted by Parliament in the Sixty-ninth Year of the Republic of India as follows:—

1. (*1*) This Act may be called the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Amendment Act, 2018. Short title and commencement.

(*2*) It shall come into force on such date as the Central Government may, by notification in the Official Gazette, appoint.

Insertion of new section 18A.

2. After section 18 of the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes (Prevention of Atrocities) Act, 1989, the following section shall be inserted, namely:— 33 of 1989.

No enquiry or approval required.

"18A. (*1*) For the purposes of this Act,—

(*a*) preliminary enquiry shall not be required for registration of a First Information Report against any person; or

(*b*) the investigating officer shall not require approval for the arrest, if necessary, of any person,

against whom an accusation of having committed an offence under this Act has been made and no procedure other than that provided under this Act or the Code shall apply.

(*2*) The provisions of section 438 of the Code shall not apply to a case under this Act, notwithstanding any judgment or order or direction of any Court.".

DR. G. NARAYANA RAJU,
Secretary to the Govt. of India.

UPLOADED BY THE MANAGER, GOVERNMENT OF INDIA PRESS, MINTO ROAD, NEW DELHI–110002
AND PUBLISHED BY THE CONTROLLER OF PUBLICATIONS, DELHI–110054.

MGIPMRND—1670GI(S3)—17-08-2018.

MANOJ KUMAR

२. सार्वजनिक मालमत्ता नुकसान प्रतिबंधक कायदा, १९८४

हा कायदा सार्वजनिक मालमत्तेस नुकसान करण्यास प्रतिबंध करणेसाठी आणि त्याचे संबंधित बाबीसाठी अमलात आणला आहे.

क. १. संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व सुरुवात :-

(१) ह्या कायद्यास ''सार्वजनिक मालमत्ता नुकसान प्रतिबंधक कायदा १९८४'' असे संबोधावे.

(२) जम्मू आणि काश्मीर वगळता संपूर्ण भारतभर व्याप्ती आहे.

(३) सदरचा कायदा २८/१/१९८४ रोजी अंमलात आला.

क. २. व्याख्या :-

(अ) खोडी किंवा अबकार

याचा अर्थ भा. दं. वि. (c) ४२५ मध्ये सांगितल्याप्रमाणे आहे.

क ४२५ :- आगळीक

आगळीक जनतेला किंवा कोणत्याही व्यक्तीला गैरहानी किंवा नुकसान पोचण्याच्या उद्देशाने / पोहचण्यास आपण कारण होण्याचा संभव असल्याची जाणीव असताना जो कोणी कोणत्याही मालमत्तेचा नाश घडवून आणतो अथवा ज्यामुळे कोणत्याही मालमत्तेचे मूल्य किंवा उपयुक्तता नष्ट होईल किंवा कमी होईल किंवा त्यावर क्षतिकारक परिणाम होईल असा कोणताही बदल त्या मालमत्तेत/तिच्या स्थिती स्थानात घडवतो तो ''आगळीक'' करतो.

स्पष्टीकरण - (१) आगळीकीचा अपराध घडण्याच्या बाबतीत अपराध्याने क्षती पोचलेल्या/नष्ट झालेल्या मालमत्तेच्या मालकीय हानी किंवा नुकसान पोचवण्याचा अपराध्याचा उद्देश असावयास पाहिजे अत्यावश्यक नाही जर कोणत्याही मालमत्तेला क्षती पोहचवून कोणत्याही व्यक्तीला गैरहानी किंवा नुकसान पोचवण्याचा त्याचा उद्देश असला, अथवा पोहचण्यास आपण कारण होण्याचा संभव आहे याची त्याला जाणीव असली तरी तेवढे पुरेसे आहे. मग ती मालमत्ता त्या व्यक्तीच्या मालकीची असो वा नसो.

स्पष्टीकरण - (२) आगळीकीची कृती करणाऱ्या व्यक्तीच्या किंवा ती व्यक्ती आणि इतर व्यक्ती यांच्या संयुक्त मालकीच्या मालमत्तेवर परिणाम करणाऱ्या कृतीद्वारे आगळीक करता येईल.

(b) **सार्वजनिक मालमत्ता -**

म्हणजे अशी चल किंवा अचल मालमत्ता (त्यात मशिनरीचा समावेश) जी खाली दिलेल्याची स्वत:ची किंवा त्यांच्या ताब्यातील किंवा त्यांच्या अधिकार क्षेत्राखाली येत असेल.

(१) केंद्र किंवा मध्यवर्ती सरकारच्या

(२) राज्य सरकारच्या

(३) स्थानिक संस्थेच्या अधिकाराखालील

(४) एखाद्या महामंडळाच्या (जे केंद्र किंवा राज्य सरकारच्या) अधिकाराखाली चालत असेल

(५) एखादी कंपनी जी ''कंपनी कायदा १९५६'' च्या कलम ६१७ प्रमाणे निर्माण झाली असेल.

(६) एखादी संस्था जी केंद्र सरकारच्या आधिकाराखाली व केंद्र सरकारशी संबंधित असून केंद्र सरकारच्या सरकारी राजपत्रामध्ये तिचा उल्लेख आहे. सार्वजनिक मालमत्ता केंद्र सरकारच्या अधिकाराखाली येईल, ह्याचा अर्थ सहाय्य

केलेले असेल अशीच मालमत्ता सार्वजनिक मालमत्ता म्हणून समजली जाईल ''कंपनी कायदा १९५६ चे कलम ६१(७)

क. ३. विहित सार्वजनिक मालासंबंधी आगळीक (मिसचिफ) करण्याबाबत :– (१) पोट–कलम २ मध्ये नमूद केली आहे अशी सार्वजनिक मालमत्ता सोडून इतर सार्वजनिक मालमत्तेसंबंधी कोणतेही कृत्य करून आगळीक किंवा खोडी करणाऱ्या इसमास ५ वर्षे पर्यंतची कैद आणि दंडास पात्र राहील अशी शिक्षा होईल.

(२) कोणीही इसम कोणतेही कृत्य करून खालील सार्वजनिक मालमत्तेसंबंधी आगळीक करीत असेल

(a) पाणी, प्रकाश, वीज किंवा शक्ती यांच्या उत्पादनाशी, वितरणाशी किंवा पुरवण्याशी संबंधीत कोणतीही इमारत किंवा कोणतेही प्रतिष्ठान.

(b) तेलाशी संबंधित प्रतिष्ठान.

(c) कोणतीही खाण (माइन) किंवा कारखाना (फॅक्टरी)

(d) कोणतेही कचऱ्याशी संबंधित कार्य

(e) सार्वजनिक वाहतुकीचे कोणतेही साधन किंवा त्यासंबंधित उपयोगात आणल्या जात आहे किंवा दूरसंचार (टेली कम्युनिकेशन) या संबंधी उपयोगात आणल्या जात आहे अशी इमारत, प्रतिष्ठान किंवा इतर कोणतीही मालमत्ता.

तर त्यात कमीत कमी ६ महिने व जास्तीत जास्त ५ वर्षांच्या सश्रम कैद व दंडास पात्र राहील मात्र न्यायालय आपल्या निकालपत्रात कारण नमूद करून अशी शिक्षा ६ महिन्यापेक्षा कमी देऊ शकेल. प्रक्रिया दखलपात्र, गैरजमानतीचा प्रथम वर्ग न्याय दंडाधिकारी हा खटला चालवू शकतात.

४. अग्नी किंवा स्फोटक पदार्थाच्या साहाय्याने सार्वजनिक मालमत्तेचे नुकसान करणे :–

कोणीही इसम क ३ चे पोट–कलम (१) किंवा पोट–कलम (२) मध्ये सांगितलेला गुन्हा आगीने किंवा स्फोटक पदार्थाने करील तर त्यास कमीत कमी १ वर्ष व जास्तीत जास्त १० वर्षापर्यंतची शिक्षा केली जाईल व तो दंडासही पात्र राहील.

मात्र न्यायालय निकालपत्रात कारणे दर्शवून अशी शिक्षा १ वर्षापेक्षा कमी देऊ शकेल.

प्रक्रिया – दाखलपात्र अजामीनयोग्य

सत्र न्यायालयात खटला चालेल.

क. ५. जमानतीवर सुटण्याविषयीची (विशेष) तरतूद :– जी कोणी व्यक्ती ह्या कायद्याच्या कलम ३ व ४ मधील आरोपाबाबत अटक केली जाईल, तिला कोर्टाने जमानतीवर सोडण्यापूर्वी सरकारला (जमानतीवर अशा व्यक्तीस सोडण्यात) विरोध करण्याची संधी दिली जाईल व यानंतरच कोर्ट आरोपीस सोडू शकेल.

क. ६. बचाव :– ह्या कायद्यातील तरतुदी ह्या दुसऱ्या कोणत्याही कायद्यातील तरतुदीच्या जोडीने (Addition) असतील. कोणत्याही व्यक्तीस ह्या कायद्याच्या तरतुदीमुळे त्याचे विरुद्ध असलेल्या दुसऱ्या कायद्याखालील कार्यवाहीत तपास किंवा इतर बाधा येणार नाही.

क. ७. रद्द करणे आणि बचाव :–

(१) सार्वजनिक मालमत्ता नुकसान प्रतिबंधक अध्यादेश १९८४ हा रद्द करण्यात येत आहे.

(२) असे असेल तर कोणतीही कार्यवाही त्या अध्यादेशानुसार केलेली असेल तर ती कार्यवाही ह्या कायद्यातील मिळत्या–जुळत्या तरतुदीनुसार केली आहे असे समजण्यात येईल.

----

३. मोटार वाहन अधिनियम, १९८८

३. चालकाच्या लायसनाची गरज – (१) कोणत्याही व्यक्तीने, तिला वाहन चालविण्यासाठी प्राधिकार देणारे, तिला देण्यात आलेले चालकाचे परिणामकारक लायसन धारण करीत असल्याशिवाय कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी कोणतेही एखादे मोटार वाहन चालविता कामा नये आणि कोणत्याही व्यक्तीने तिच्या चालकाच्या लायसनमध्ये तिला विनिदेशपूर्वक तसे अधिकार प्रदान करण्यात आल्याखेरीज (तिच्या स्वत:च्या वापरासाठी भाड्याने घेतलेली किंवा कलम ७५ च्या पोट–कलम (२) खालील कोणत्याही योजनेखाली भाड्याने घेतलेली मोटार कॅब किंवा मोटार सायकल याखेरीज एखादे परिवहन वाहन अशा प्रकारे चालविता कामा नये.

(२) मोटार वाहन चालविण्याच्या बाबतीतील निदेश मिळालेल्या व्यक्तीला ज्या शर्तीच्या अधीनतेने पोट–कलम (१) लागू होणार नाही त्या शर्ती केंद्र सरकारकडून विहित करण्यात येतील अशा असतील.

४. मोटार वाहन चालविण्याच्या संबंधातील वयाची मर्यादा – (१) अठरा वर्षापेक्षा कमी वयाच्या कोणत्याही व्यक्तीने सार्वजनिक जागी एखादे मोटार वाहन चालविता कामा नये. परंतु, एखाद्या व्यक्तीला ती सोळा वर्षाची झाल्यानंतर ५० सीसीपेक्षा अधिक नाही अशा इंजिन क्षमतेची मोटार सायकल सार्वजनिक जागी चालविता येईल.

(२) कलम १८ च्या तरतुदींना अधीन राहुन, वीस वर्षाच्यापेक्षा कमी वयाच्या कोणत्याही व्यक्तीने कोणत्याही सार्वजनिक जागी एखादे परिवहन वाहन चालविता कामा नये.

(३) कोणत्याही व्यक्तीला, तिने ज्या प्रकारचे वाहन चालविण्याच्या लायसनासाठी अर्ज केला असेल त्या प्रकारचे वाहन चालविण्यास ती पात्र असल्याखेरीज या कलमाखालील शिकाऊ व्यक्तीसाठी लायसन किंवा चालकाचे लायसन देण्यात येणार नाही.

५. कलम ३ आणि ४ च्या उल्लंघनाच्या बाबतीत मोटार वाहनाच्या मालकाची जबाबदारी – एखाद्या मोटार वाहनाच्या मालकाने किंवा ते ताब्यात असणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीने, कलम ३ किंवा कलम ४ च्या तरतुदीची पूर्ती करीत नसेल अशा कोणत्याही व्यक्तीला वाहन चालविण्यास सांगता कामा नये किंवा तशी परवानगी देता कामा नये.

मोटार वाहनांची नोंदणी

३९ नोंदणीची आवश्यकता – कोणत्याही वाहनाची या प्रकरणानुसार नोंदणी करण्यात आल्याखेरीज आणि वाहनाच्या नोंदणीचे प्रमाणपत्र निलंबित किंवा रद्द करण्यात आले नसेल त्याखेरीज आणि वाहनावर विहित पद्धतीने नोंदणी चिन्ह लावण्यात आले असेल त्याखेरीज, कोणतीही व्यक्ती, कोणतेही मोटार वाहन चालवणार नाही किंवा कोणताही मोटार वाहन मालक कोणत्याही सार्वजनिक जागी किंवा कोणत्याही अन्य जागी ते वाहन चालविण्यास देणार नाही किंवा तशी परवानगी देणार नाही.

परंतु केंद्र सरकारकडून विहित करण्यात येतील अशा शर्तींच्या अधीनतेने, विक्रेत्याच्या कब्जात असलेल्या मोटार वाहनांना या कलमातील कोणतीही बाब लागू होणार नाही.

४० नोंदणी कुठे करावयाची – (१) कलम ४२, कलम ४३ व कलम ६० यातील तरतुदींच्या अधीनतेने, मोटार वाहनाच्या प्रत्येक मालकाने, ते वाहन सर्वसामान्यपणे जेथे ठेवण्यात येत असेल अशी त्याच्या निवासाची किंवा व्यवसायाची जागा ज्याच्या अधिकारक्षेत्रात येत असेल (अशा राज्यातील कोणत्याही नोंदणी प्राधिकारणाकडे) वाहनाची नोंदणी करवून घेतली पाहिजे.

४१ नोंदणी कशी करावयाची – (१) मोटार वाहनाच्या मालकाने किंवा त्याच्या वतीने नोंदणीसाठी करावयाचा अर्ज हा केंद्र शासनाकडून विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यात करण्यात येईल आणि त्यासोबत, विहित करण्यात येईल असा दस्तऐवज, तपशील व माहिती जोडण्यात येईल आणि तो विहित करण्यात येईल अशा कालावधीच्या आत करण्यात येईल.

परंतु मोटार वाहनाची मालकी एकापेक्षा अधिक व्यक्तींकडे संयुक्तपणे असेल अशा बाबतीत, सर्व मालकांच्या वतीने, त्यांच्यापैकी एक व्यक्ती अर्ज करील आणि या अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी असा अर्जदार त्या मोटार वाहनाचा मालक असल्याचे मानण्यात येईल.

परंतु, आणखी असे की, नवीन मोटार वाहनाच्या बाबतीत, राज्यातील नोंदणीचा अर्ज, घाऊक विक्रेता ज्या राज्यात स्थित असेल त्याच राज्यात नवीन मोटार वाहनाची नोंदणी करण्यात येत असेल तर, अशा मोटार वाहनाच्या घाऊक विक्रेत्याद्वारे करण्यात येईल.

(२) पोटकलम १) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अर्जासोबत, केंद्र शासन विहित करील एवढे शुल्क भरण्यात येईल.

(३) नोंदणी प्राधिकरण, (केंद्र शासनाकडून विहित करण्यात येईल, अशा नमुन्यातील व असा तपशील व अशी माहिती अंतर्भुत असलेले व अशा पध्दतीने केलेले मालकाच्या नावाने नोंदणी प्रमाणपत्र देईल.

(४) नोंदणी प्रमाणपत्रामध्ये समाविष्ट करणे आवश्यक असलेल्या इतर तपशिलाबरोबरच त्यामध्ये मोटार वाहनाचा प्रकार देखील विनिर्दिष्ट करील व तो प्रकार म्हणजे, त्या मोटार वाहनाचे संकल्पचिन्ह, बांधणी व उपयोग या गोष्टी विचारात घेऊन केंद्र शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील असा प्रकार असेल.

(५) नोंदणी प्राधिकरण, पोटकलम (३) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या प्रमाणपत्रातील तपशिलाची, केंद्र शासनाद्वारे विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यामध्ये व पध्दतीने ठेवलेल्या नोंदवहीमध्ये नोंद करील.

(६) नोंदणी प्राधिकरण, केंद्र शासनाने शासकीय राजपर्तीत अधिसूचनेद्वारे त्या राज्यासाठी वेळोवेळी ठरवून दिलेल्या अक्षरसमूहापैकी एक अक्षरगट व त्यापुढे अशी अक्षरे व आकडे यांचा समावेश असलेले विभेदक चिन्ह याचा या अधिनियमाध्ये नोंदणी चिन्ह म्हणून निर्देश केला आहे त्या वाहनावर दाखविण्यासाठी नेमुन देईल आणि केंद्र शासनाकडून विहित करण्यात येईल. अशा स्वरुपात व पध्दतीने ते मोटार वाहनावर प्रदर्शित करण्यात येईल व दर्शविण्यात येईल.

परंतु, नवीन मोटार वाहनाच्या बाबतीत, पोटकलम (१) च्या दुसऱ्या परंतुकान्वये ज्याच्या नोंदणीचा अर्ज केलेला असेल असे मोटार वाहन, केंद्र सरकारद्वारे विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यात व रीतीने मोटार वाहनावर असे नोंदणी असे नोंदणी चिन्ह लावण्यात येईपर्यंत मालकाकडे सुपूर्द करण्यात येणार नाही.

(७) मोटार वाहनांच्या संबंधात पोटकलम (३) खाली देण्यात आलेले नोंदणी प्रमाणपत्र मग ते या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी देण्यात आलेले असो किंवा त्यानंतर देण्यात आलेले असो असे प्रमाणपत्र देण्यात आल्याच्या तारखेपासून (किंवा केंद्र सरकारद्वारे विहित करण्यात येईल अशा कालावधीसाठी) केवळ पंधरा वर्षाच्या कालावधीसाठी विधिग्राह्य असेल व ते नवीकरण योग्य असेल.

(८) मोटार वाहनाच्या मालकाने किंवा त्याच्या वतीने नोंदणी प्रमाणपत्राच्या नवीकरणासाठी करावयाचा अर्ज, केंद्र शासनाद्वारे विहित करण्यात येईल, अशा कालावधीच्या आत व अशा नमुन्यात, असा तपशील व माहिती यांसह करण्यात येईल.

(९) पोटकलम (८) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अर्जासोबत, केंद्र शासन विहित करील असे शुल्क भरण्यात येईल.

(१०) कलम ५६च्या तरतुदींच्या अधीनतेने, नोंदणी प्राधिकरणास, कलम (८) खालील अर्ज मिळाल्यानंतर (किंवा केंद्र सरकारद्वारे विहित करण्यात येईल अशा कालावधीसाठी) नोंदणी प्रमाणपत्राचे नवीकरण करता येईल आणि ते जर मूळ नोंदणी प्राधिकरण नसेल तर याविषयी मूळ नोंदणी प्राधिकरणास कळवता येईल. परंतू, केंद्र सरकार, मोटार वाहनांच्या विविध प्रकारांसाठी नूतनीकरणाचा विविध कालावधी विहित करु शकेल.

(११, १२, १३ वगळले.)

६६. परवान्यांची आवश्यकता – कोणताही मोटार वाहनाचा मालक, ते वाहन कोणत्याही सार्वजनिक जागी ज्या पध्दतीने वापरण्यात येत असेल, तशा प्रकारे त्याचा वापर करण्यासाठी त्याला प्राधिकृत करणारा, प्रादेशिक परिवहन प्राधिकरणाने किंवा अन्य विहित प्राधिकरणाने दिलेल्या किंवा प्रतिस्वाक्षरी केलेल्या परवान्यातील शर्तीचे अनुसरण न करता

अन्यथा वापर करणार नाही किंवा अशा वापरास परवानगी देणार नाही. मग अशा वाहनातून प्रत्यक्षपणे कोणतेही प्रवासी किंवा माल यांची वाहतूक करण्यात येत असो किंवा नसो:

परंतू, टप्पा वाहनाच्या परवान्याद्वारे, अशा परवान्यात विनिर्दिष्ट करण्यात येतील, अशा कोणत्याही शर्तीच्या अधीनतेने गाडीला करारावरील गाडी म्हणून प्राधिकृत केले जाईल.

परंतु आणखी असे की, टप्पा वाहनाच्या परवान्याद्वारे, अशा परवान्यांमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येतील, अशा कोणत्याही शर्तीच्या अधीनतेने, त्या वाहनाचा ते उतारुची वाहतूक करीत असेल किंवा नसेल, अशा दोन्ही बाबतीत मालमोटार म्हणून वापर करण्यास प्राधिकृत करता येईल :

परंतु तसेच की, मालमोटार परवान्याद्वारे, अशा परवान्यामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येतील, अशा कोणत्याही शर्तीच्या अधीनतेने, त्या वाहनाचा माल वाहून नेण्यासाठी किंवा तो करीत असलेला व्यापार किंवा व्यवसाय यांच्या संबंधात वापर करण्यास प्राधिकृत केले जाईल.

परंतु तसेच, जेव्हा या अधिनियमान्वये एखाद्या परिवहन वाहनास कोणताही परवाना किंवा परवाने तसेच लायसन देण्यात आले असतील तेव्हा, असे मोटार वाहन, वाहन मालकाच्या स्वेच्छा निर्णयानुसार, एकतर अशा प्रकारे त्यास दिलेल्या परवान्याखाली, किंवा परवान्यांखाली, अथवा लायसनाखाली वापरता येईल.

(२) मालमोटारीच्या परवानाधारकास विहित करण्यात येतील अशा शर्तीच्या अधीनतेने, त्याच्या मालकीच्या नसलेल्या कोणत्याही अनुयानास किंवा अर्ध-अनुयानास (Semi-traler) ओढण्यासाठी वाहनाचा वापर करता येईल ;

परंतु, कोणत्याही संधानित वाहनाच्या (arlienlated vehicle) परवानाधारकास, त्या संधानित वाहनाच्या आद्य चालभागाचा (prime mover) वापर कोणत्याही अर्ध अनुयानासाठी करता येईल.

(३) पोट-कलम (१) मधील तरतुदी पुढील बाबतीत लागू होणार नाहीत.

(अ) केंद्र सरकारच्या किंवा राज्य शासनाच्या मालकीचे आणि कोणत्याही वाणिजिक उपक्रमांशी संबंधित नसलेल्या शासकीय प्रयोजनांसाठी वापरण्यात येणारे कोणतेही परिवहन वाहन ;

(ब) स्थानिक प्राधिकरणाच्या मालकीचे किंवा स्थानिक प्राधिकरणाबरोबर केलेल्या संविदेखाली काम करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीच्या मालकीचे आणि केवळ रस्ता सफाई, रस्त्यावर पाणी मारणे किंवा मैलासफाई या प्रयोजनांसाठी वापरण्यात येणारे कोणतेही परिवहन वाहन ;

(क) केवळ प्रेते वाहू नेण्यासाठी व त्यासोबतच्या शोकाकूल व्यक्तींना नेण्यासाठी वापरलेले जाणारे कोणतेही परिवहन वाहन ;

(ई) नादुरुस्त वाहन ओढून नेण्यासाठी किंवा नादुरुस्त वाहनातील माल सुरक्षित जागी हालविण्यासाठी वापरले जाणारे कोणतेही परिवहन वाहन ;

(फ) राज्य शासनाद्वारे या बाबतीत विहित करण्यात येईल अशा कोणत्याही सार्वजनिक प्रयोजनासाठी वापरले जाणारे कोणतेही परिवहन वाहन ;

(ग) मोटार वाहनांची निर्मिती किंवा व्यापार करणारी किंवा साट्यांना जोडण्यासाठी सांगाडे तयार करणारी अशी व्यक्ती, केंद्र सरकार शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे या बाबतीत विनिर्दिष्ट करील केवळ अशा प्रयोजनांसाठी अशा शर्ती अनुसार वापर करील असे कोणतेही परिवहन वाहन ;

(आय) ज्याचे स्थूल वाहन वजन ३००० किलोग्रॅमपेक्षा अधिक होत नाही असे कोणतेही मालवाहन ;

(जे) केंद्र सरकार शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील अशा शर्तीच्या अधीनतेने, एक राज्यात खरेदी केलेले व कोणतेही प्रवासी व माल लादल्याशिवाय, त्याच राज्यातील किंवा कोणत्याही इतर राज्यातील जागी जात असलेले कोणतेही परिवहन वाहन ;

(के) कलम ४३ खाली तात्पुरता नोंदणी केलेली व वाहनाची नोंदणी करण्यासाठी कोणत्याही ठिकाणी रिकामे जात असलेले कोणतेही परिवहन वाहन;

(एम) पूर, भूकंप किंवा अन्य कोणतीही नैसर्गिक आपत्ती, रस्त्यावरील अडथळा, अकल्पित परिस्थिती यामुळे, आपल्या इच्छित ठिकाणी पोहोचण्याच्या दृष्टीने अन्य कोणत्याही मार्गावरुन न्यावे लागते असे परिवहन वाहन मग तो राज्यातील असो किंवा राज्याबाहेरील असो;

वाहतूक नियंत्रण

११२ वेग मर्यादा – (१) कोणत्याही व्यक्तीने कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी, वाहनासाठी या अधिनियमाद्वारे किंवा त्या वेळी अमलात असलेल्या इतर कोणत्याही अधिनियमाद्वारे किंवा अन्वये निश्चित करण्यात आली असेल, अशा कमाल वेगमर्यादेपेक्षा अधिक वेगाने किंवा किमान वेगमर्यादेपेक्षा कमी वेगाने एखादी मोटार चालविता कामा नये किंवा मोटार वाहन चालविण्यास भाग पाडता किंवा अनुज्ञा देता कामा नये :

परंतु असे की, असा कमाल वेग हा, केंद्र शासनाने शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे कोणत्याही मोटार वाहनासाठी किंवा मोटार वाहनाच्या कोणत्याही प्रकारासाठी किंवा वर्णनासाठी निश्चित केलेल्या कमाल वेगापेक्षा कोणत्याही बाबतीत अधिक असता कामा नये.

(२) राज्य शासनाला किंवा राज्य शासनाने या बाबतीत प्राधिकार दिलेल्या कोणत्याही प्राधिकरणाला लोकांच्या सुरक्षिततेच्या किंवा सोयीच्या दृष्टीने किंवा कोणत्याही रस्त्याच्या किंवा पुलाच्या स्वरुपामुळे वेगावर बंधने घालणे आवश्यक आहे असे वाटले तर शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे आणि कलम ११६ अन्वये योग्य ठिकाणी वाहतूक सिग्नल बसवून किंवा उभारून मोटार वाहनांसाठी किंवा मोटार वाहनाच्या कोणत्याही विनिर्दिष्ट वर्गासाठी किंवा वर्णनासाठी किंवा ज्याला अनुयान जोडण्यात आले आहे. अशा मोटार वाहनासाठी एकतर सर्वसाधारणपणे किंवा विशिष्ट क्षेत्रासाठी किंवा विशिष्ट रस्त्यावर किंवा रस्त्यांवर त्याला योग्य वाटेल त्याप्रमाणे कमाल वेगमर्यादा किंवा किमान वेगमर्यादा निश्चित करता येईल.

परंतु या कलमाखालील निर्बंध एक महिन्यापेक्षा कमी काळासाठी अमलात राहणार असेल, अशा बाबतीत अशा अधिसूचनेची आवश्यकता असणार नाही.

(३) कलम ६० खाली नोंदणी करण्यात आलेले कोणतेही वाहन, डावपेच, मैदानी गोळीबार व तोफखाना सराव अधिनियम, १९३८ याच्या कलम २, पोट-कलम (१) खालील अधिसूचनेमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आले असेल. अशा क्षेत्रात व अशा कालावधीसाठी सैनिक डावपेचांसाठी वापरण्यात येत असेल, अशा बाबतीत या कलमातील कोणतीही गोष्ट लागू होणार नाही.

११९. वाहतूक चिन्हांचे पालन करण्याचे कर्तव्य – (१) प्रत्येक मोटार वाहन चालकाने, आज्ञा सूचक वाहतूक चिन्हांद्वारे दर्शविण्यात आलेल्या सूचनांद्वारे आणि केंद्र शासनाने तयार केलेल्या चालनविषयक विनियमानुसार वाहन चालविले पाहिजे आणि कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी वाहतुकीचे नियम करण्यासाठी नेमण्यात आलेल्या कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याने त्याला दिलेल्या निदेशांचे त्याने पालन केले पाहिजे.

(२) या कलमामध्ये ''अज्ञासूचक वाहतूक चिन्ह'' याचा अर्थ अनुसूचीच्या भाग 'ए' मध्ये समाविष्ट करण्यात आलेले वाहतूक चिन्ह किंवा कलम ११६, पोट-कलम (१) अन्वये मोटार वाहतूक विनियमित करण्यासाठी बसविण्यात किंवा उभारण्यात आलेले तशाच स्वरुपातील (म्हणजे, कोणतीही निशाणी शब्द किंवा आकडे / आकृत्या दर्शविणारे आणि लाल रंगाची पार्श्वभूमी किंवा किनार असलेली वर्तुळातील तबकडी (disc) कोणतेही वाहतूक चिन्ह असा होतो.

१३० लायसन आणि नोंदणी प्रमाणपत्र सादर करण्याबाबतचे कर्तव्य – (१) सार्वजनिक ठिकाणी असलेल्या मोटार वाहनाच्या चालकाकडे कोणत्याही गणवेशधारी पोलीस अधिकाऱ्याने मागणी केली असता तपासणीसाठी आपले लायसन्स सादर केले पाहिजे;

परंतु असे की, जर अशा चालकाने लायसन या किंवा इतर कोणत्याही अधिनियमाद्वारे अधिकाऱ्याकडे किंवा

प्राधिकरणाकडे सादर करण्यात आले असेल किंवा त्यांच्याकडून जप्त करण्यात आले असेल, अशा बाबतीत अशा लायसनच्या बाबतीत अशा अधिकाऱ्याने किंवा प्राधिकारणाने दिलेली पावती किंवा अन्य पोचपत्र अशा चालकाने सादर केले पाहिजे आणि त्यानंतर तसे लायसन केंद्र शासनाकडून विहित करण्यात येईल, अशा कालावधीत आणि अशा रीतीने मागणी करणाऱ्या अधिकाऱ्याला सादर करण्यात आले पाहिजे.

(२) कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी असलेल्या एखाद्या मोटार वाहनाच्या वाहकाने, मोटार वाहन विभागाच्या त्या बाबतीत अधिकार प्रदान करण्यात आलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने मागणी केली असता तपासणीसाठी लायसन सादर केले पाहिजे.

(३) मोटार वाहनाचा मालक (कलम ६० अन्वये वाहनाची नोंदणी करण्यात आली असेल, अशा वाहनाखेरीज अन्य वाहनाचा) किंवा त्याच्या अनुपस्थितीमध्ये चालक किंवा वाहनाचा ताबा असलेल्या अन्य व्यक्तीने नोंदणी करणाऱ्या प्राधिकारणाने किंवा मोटार वाहन विभागातील ाबाबतीत अधिकार प्रदान करण्यात आलेल्या अन्य कोणत्याही व्यक्तीने मागणी केली असता वाहनाच्या विम्याचे प्रमाणपत्र सादर केले पाहिजे आणि ते वाहन परिवहन वाहन असेल, अशा बाबतीत कलम ५६ मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेले क्षमता प्रमाणपत्र आणि परवानाही सादर केला पाहिजे; आणि कोणतेही किंवा सर्व प्रमाणपत्रे किंवा परवाना त्याच्या ताब्यात नसेल, अशा बाबतीत मागणी करण्यात आल्याच्या तारखेपासून पंधरा दिवसामध्ये त्या कागदपत्रांच्या योग्य रीतीने साक्षांकित केलेल्या फोटो प्रती अशी मागणी करणाऱ्या अधिकाऱ्याकडे एकतर स्वत: सादर केले पाहिजे किंवा नोंदणीकृत डाकेने पाठवून दिले पाहिजे.

स्पष्टीकरण – या पोटकलमाच्या प्रयोजनासाठी, ''विमा प्रमाणपत्र'' याचा अर्थ कलम १३७ च्या पोट–कलम (३) अन्वये देण्यात आलेले प्रमाणपत्र असा होतो.

(४) जर पोट–कलम (२) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेले प्रमाणपत्र किंवा पोटकलम (३) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेली प्रमाणपत्रे किंवा पोट–कलम (३) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेली प्रमाणपत्रे किंवा परवाना यांची ज्या व्यक्तीकडून मागणी करण्यात आली असेल अशा व्यक्तीच्या ताब्यात त्या वेळी नसतील, अशा बाबतीत जर अशा व्यक्तीने, केंद्र शासन विहीत करील अशा कालावधीत आणि अशा रीतीने ते लायसन किंवा प्रमाणपत्रे किंवा परवाने त्यांची मागणी करणाऱ्या अधिकाऱ्याकडे सादर केले तर ते या कलमाचे योग्य पालन ठरेल;

परंतु असे की, विहित करण्यात आल्या असतील, अशा मर्यादांपर्यंत आणि अशा फेरफारांसह असेल त्या खेरीज करुन, या पोट–कलमातील कोणत्याही तरतुदी, परिवहन वाहनाचे नोंदणी प्रमाणपत्र किंवा क्षमता प्रमाणपत्र सादर करण्यास फर्मावण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला हे कलम लागू असणार नाहीत.

१३२ विशिष्ट प्रकरणी थांबणे हे चालकाचे कर्तव्य –

(१) मोटार वाहनाचा चालक मोटार थांबविण्याची आणि (आवश्यक ठरेल अशा, परंतु चोवीस तासांपेक्षा अधिक नाही इतक्या कालावधीसाठी) वाहन उभे करुन ठेवण्याची व्यवस्था करेल –

(अ) ते वाहन एखाद्या व्यक्तीला, प्राण्याला किंवा वाहनाला झालेल्या अपघातात किंवा मालमत्तेला नुकसान पोहोचवणाऱ्या अपघातात गुंतलेले असेल, अशा वेळी पोलीस फौजदाराच्या दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नाही अशा कोणत्याही गणवेशधारी पोलीस अधिकाऱ्याने तसे करण्यास फर्मावले असेल अशा वेळी; किंवा

(क) आणि त्याने आपले स्वत:चे नाव आणि पत्ता आणि त्या वाहनाच्या मालकाचे नाव आणि पत्ता त्या अपघाताची बाधा पोहोचलेल्या किंवा जिला, नुकसान पोहोचले आहे आणि तिने भरपाईची मागणी केली आहे, अशा व्यक्तीला दिला पाहिजे व त्या व्यक्तीनेही आपले नाव व पत्ता दिला पाहिजे.

(२) आपले नाव व पत्ता देणाऱ्या आणि मोटार वाहनाच्या चालकाने कलम १८४ अन्वये शिक्षायोग्य असलेला अपराध केला आहे असा आरोप करणाऱ्या व्यक्तीने मागणी केली असता मोटार वाहनाच्या चालकाने आपले नाव व पत्ता त्या व्यक्तीला दिला पाहिजे.

(३) या कलमान्वये ''प्राणी'' या शब्दाचा अर्थ – घोडा, गुरे, हत्ती, उंट, गाढव, खेचर, मेंढी, व बकरी असा होतो.

१३३ माहिती देणे हे मोटार वाहन मालकाचे कर्तव्य –

ज्या मोटार वाहनाचा चालक किंवा वाहक हा या अधिनियमाखालील कोणत्याही अपराधासाठी आरोपी असेल, अशा वाहन मालकाकडे, राज्य शासनाने या बाबतीत प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याने मागणी केली, तर त्याने चालक किंवा वाहक यांची नावे आणि पत्ते आणि त्याच्या ताब्यात असलेल्या किंवा वाजवी दक्षतेने त्याला निश्चित करता येईल अशा, त्यांनी दारण केलेल्या लायसनासंबंधीची माहिती दिली पाहिजे.

१३४ अपघात झाला असेल आणि एखाद्या व्यक्तीला इजा पोहोचली असेल अशा बाबतीत चालकाचे कर्तव्य –

एखादे मोटार वाहन ज्या अपघातात गुंतलेले असेल, त्यामध्ये एखाद्या व्यक्तीला किंवा एखाद्या त्रयस्थ व्यक्तीला कोणत्याही मालमत्तेला इजा पोहोचली असेल. अशा बाबतीत त्या वाहनाच्या चालकाने किंवा ते वाहन ताब्यात असलेल्या व्यक्तीने –

(अ) लोकक्षोभांमुळे किंवा त्याच्या नियंत्रणाबाहेरच्या इतर कोणत्याही कारणामुळे त्याने तसे करणे व्यवहार्य नसेल, अशा प्रकारे वगळून अन्य बाबतीत जखमी व्यक्तीला सर्वात जवळच्या वैद्यक व्यवसायीकडे किंवा रुग्णालयात नेऊन वैद्यकीय देखभाल प्राप्त करुन देण्यासाठी सर्व वाजवी उपाय योजले पाहिजेत आणि जखमी व्यक्तीची ताबडतोब देखभाल करणे आणि कोणत्याही कार्यपध्दतीविषयक औपचारिकतांसाठी न थांबता त्या व्यक्तीा वैद्यकीय मदत किंवा उपचार देणे हे प्रत्येक नोंदणीकृत वैद्यकीय व्यवसायीचे किंवा रुग्णालयात त्या वेळी काम करीत असणाऱ्या डॉक्टरांचे कर्तव्य असेल. मात्र अशा जखमी व्यक्तीने, किंवा ती व्यक्ती अज्ञान असेल अशा बाबतीत तिच्या पालकांनी अन्य प्रकारची इच्छा व्यक्त केलेली नसली पाहिजे.

(ब) कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याने मागणी केली असता त्याला आवश्यक असलेली माहिती दिली पाहिजे किंवा पोलीस अधिकारी उपस्थित नसेल अशा बाबतीत घडलेल्या घटनेबाबतची माहिती आणि खंड (अ) अन्वये आवश्यक असल्याप्रमाणे वैद्यकीय मदत मिळण्यासाठी आवश्य ते वाजवी उपाय योजण्यात आले नसतील तर तसे न करण्यासंबंधीच्या परिस्थितीबाबतची माहिती सर्वात जवळच्या पोलीस ठाण्यावर लवकरात लवकर, आणि कोणत्याही परिस्थीतीत अशी घटना घडल्यामुळे चोवीस तासांच्या आत कळविली पाहिजे.

(क) विम्याचे प्रमाणपत्र देणाऱ्या विमाकार अपघात घडल्यासंबंधी माहिती लेखी स्वरुपात दिली पाहिजे ती म्हणजे

(एक) विमा पॉलिसी क्रमांक आणि तिच्या वैधतेचा कालावधी

(दोन) अपघाताची तारीख, वेळ आणि ठिकाण

(तीन) अपघातामध्ये जखमी किंवा मयत झालेल्या व्यक्तीसंबंधीचे तपशील

(चार) चालकाचे नाव, आणि त्याच्या चालकाच्या लायसनाचे तपशील.

स्पष्टीकरण – या कलमाच्या प्रयोजनासाठी ''चालक'' या संज्ञेमध्ये वाहनाच्या मालाकाचा समावेश होतो.

१४१ अपघातात मृत्यू आल्यास किंवा कायमस्वरूपी अपंगत्व आल्यास नुकसानभरपाई मागण्याची तरतूद :–

(१) मोटार वाहन अपघातात मृत्यू आल्यास किंवा कायमस्वरूपी अपंगत्व आल्यास नुकसानभरपाई मागणेचा अधिकार कलम १६३ अ व्यतिरिक्त या कायद्यात दिलेल्या इतर तरतुदी अंतर्गत किंवा इतर कायद्याच्या तरतुदीनुसार.

(२) मोटार वाहन कायदा कलम १४० नुसार अपघातात नुकसानभरपाई मिळणेसाठी अर्ज केलेला असेल तर त्या अर्जाचा लवकरात लवकर विचार होऊन अर्ज निकालात काढावा.

(३) (a) मोटार वाहन कायदा कलम १४० (३) अनुसार अपघातात एखाद्या व्यक्तीचा मृत्यू झाल्यास किंवा एखाद्यास कायमस्वरूपी अपंगत्व आल्यास नुकसानभरपाई देणेस जबाबदार असेल. तसेच अपघात हा नुकसान भरपाई देणाऱ्या व्यक्तीच्या चुकीमुळे झाल्याने तो नुकसानभरपाई देणेस जबाबदार असेल तर त्या व्यक्तीने नुकसानभरपाई प्रथम

दिली पाहिजे. पहिल्यांदा दिलेल्या नुकसान भरपाईपेक्षा दुसऱ्या प्रकारची रक्कम जास्त असेल तर त्यावेळी पहिल्यांदा दिलेल्या रकमेतून जितक्या रकमेने अधिक असेल तेवढी रक्कम दुसऱ्या प्रकारच्या भरपाई देता येईल.

(b) पहिल्यांदा सांगितलेली नुकसानभरपाई रक्कम दुसऱ्यांदा सांगितलेल्या रकमेइतकीच असेल किंवा जास्त असेल तर अशी व्यक्ती दुसऱ्या प्रकारात सांगितलेली भरपाईची रक्कम देणेची जबाबदारी असणार नाही. म्हणजेच जी रक्कम जास्त असेल ती द्यायची.

१४२. कायमस्वरूपी अपंगत्व –

या प्रकरणाच्या प्रयोजनासाठी एखाद्या व्यक्तीचे कायमस्वरूपी अपंगत्व ठरविण्याच्या प्रयोजनासाठी जर कलम १४० च्या पोटकलम (१) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेल्या स्वरुपाच्या अपघातामुळे अशा व्यक्तीचे –

(a) दोन्ही डोळे किंवा दोन्ही कान निकामी झाले. असतील किंवा कोणताही अवयव किंवा सांधा निकामी झाला असेल. किंवा

(b) कोणत्याही अवयवाची किंवा सांध्याची क्षमता कायमची नष्ट झाली असेल; किंवा

(c) डोके किंवा चेहरा कायमचा विद्रूप झाला असेल.

अशा प्रकारची जखम किंवा जखमा त्याला झाल्या असतील, तर त्या व्यक्तीला अशा स्वरूपाच्या अपघातामुळे कायमस्वरूपी अपंगत्व आले असल्याचे मानण्यात येईल.

१४३. सन १९२३ चा अधिनियम क्र. ८ या खालील विवक्षित दाव्यांना हे प्रकरण प्रयुक्त असणे :–

कलम १४० चे पोट कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेल्या अपघाताच्या स्वरूपाच्या अपघातामुळे मृत्यू किंवा कायमचे अपंगत्व आल्यामुळे कामगार भरपाई अधिनियम, १९२३ अन्वये नुकसानभरपाईची मागणी करण्यासाठी केलेल्या कोणत्याही दाव्याच्या बाबतीतही या प्रकरणाच्या तरतुदी प्रयुक्त असतील आणि या प्रयोजनासाठी उक्त तरतुदी आवश्यक त्या फेरफारांसह त्या अधिनियमाचा भाग असल्याचे मानण्यात येईल.

१४४. अधिभावी परिणाम : –

या अधिनियमाच्या इतर कोणत्याही तरतुदीमध्ये किंवा त्या वेळी अमलात असलेल्या इतर कोणत्याही अधिनियमामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरीही या प्रकरणाच्या तरतुदी अधिभावी ठरतील.

त्रयस्थ पक्षीय जोखीमांनुसार मोटार वाहनांचा विमा

१४५ व्याख्या – या प्रकरणातील

(अ) ''प्राधिकृत विमाकार'' याचा अर्थ, भारतात त्या त्या वेळी सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करीत असणारा आणि विमा नियामक व विकास प्राधिकरण अधिनियम १९९९ (१९९९ चा ४१) अन्वये भारतीय विमा नियामक व विकास प्राधिकरणाने नोंदणी प्रमाणपत्र दिलेला विमाकार आणि सर्वसाधारण विमा व्यवसाय (राष्ट्रीयकरण) अधिनियम १९७२ चा ५७) यान्वये सर्वसाधारण विमा व्यवसाय करण्यासाठी प्राधिकृत केलेला प्रतिनिधी असा आहे.

(ब) ''विमा प्रमाणपत्र' याचा अर्थ, कलम १४७ च्या अनुसार, प्राधिकृत विमाकाराने दिलेले प्रमाणपत्र, असा आहे आणि त्यामध्ये विहित करण्यात येतील अशा शर्तींची पुर्तता करणारे तात्पुरते विमापत्र (Cover Note) आणि जेव्हा एखाद्या विम्याच्या संबंधात एकापेक्षा अधिक प्रमाणपत्रे निर्गमित केले जातात तेव्हा, किंवा जेव्हा प्रमाणपत्राची प्रत, देण्यात आली असेल तेव्हा, ती सर्व प्रमाणपत्रे, किंवा यथास्थिती, त्याच्या प्रती;

(क) 'गंभीर दुखापत' यास, भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३२० मध्ये जो अर्थ नेमून दिलेला असेल तो अर्थ असेल;

(ड) ''धडक देऊन पळून जाऊन झालेला मोटार अपघात'' (हिट ॲण्ड रन मोटार ॲक्सिडेंट) याचा अर्थ, या प्रयोजनार्थ वाजवी प्रयत्न करुन देखील ज्याची ओळख पटविली जाऊ शकत नाही अशा मोटार वाहनाच्या

किंवा मोटार वाहनांच्या वापरातून होणारा अपघात, असा आहे ;

(इ) ''विमा नियामक व विकास प्राधिकरण'' याचा अर्थ, विमा नियामक व विकास प्राधिकरण अधिनियम, १९९९ (१९९९ चा ४१) याच्या कलम ३ अन्वये स्थापन केलेले विमा नियामक व विकास प्राधिकरण असा आहे ;

(फ) ''विमा पत्र'' यात, विमा प्रमाणपत्राचा समावेश होतो ;

(ग) ''मालमत्ता'' यात रस्ते, पूल, मोऱ्या, सेतूमार्ग (साकव), झाडे, नाका (चौकी), मैलाचे दगड व प्रवाशांच्या बॅगा आणि मोटार वाहनातून वाहून आणलेला माल यांचा समावेश होतो ;

(ह) ''प्रत्यावर्ती देश'' याचा अर्थ, प्रत्यावर्तनाच्या आधारे ज्यास केंद्र सरकारद्वारे या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ प्रत्यावर्ती देश म्हणून (राजपत्रामध्ये) अधिसूचित करता येईल असा कोणताही देश, असा आहे ;

(आय) ''त्रयस्थ पक्ष'' यात, शासन, चालक व परिवहन वाहनावरील अन्य कोणताही सह–कामगार यांचा समावेश होतो ;

१४६ त्रयस्थ पक्षीय जोखीमांनुसार विम्याची आवश्यकता –

(१) कोणतीही व्यक्ती, त्या व्यक्तीने, किंवा यथास्थिती, त्या अन्य व्यक्तीने मोटार वाहन वापरण्याच्या संबंधात या प्रकरणांच्या शर्तीशी अनुरुप असणारे विमापत्र, अमलात असल्याखेरीज, प्रवासी म्हणून असेल त्याखेरीज, एखाद्या सार्वजनिक ठिकाणी वाहनाचा वापर करणार नाही, किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीस वापर करण्यास लावणार नाही किंवा परवानगी देणार नाही ;

परंतु धोकादायक किंवा घातक माल (वस्तू) वाहून नेणाऱ्या किंवा वाहून नेण्यासाठी असलेल्या वाहनाच्या बाबतीत, सार्वजनिक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१ (१९९१ चा ६) याअन्वये विमा योजना देखील असेल.

स्पष्टीकरण – या पोटकलमाच्या प्रयोजनार्थ, केवळ एखादा पगारी कर्मचारी म्हणून मोटार वाहन चालविणाऱ्या व्यक्तीने या पोटकलमान्वये आवश्यक असल्याप्रमाणे अशी कोणतेही विमापत्र अमलात नसलेल्या मोटार वाहनाचा वापर करण्याच्या संबंधात असताना, जर असे कोणतेही विमापत्र अंमलात नाही हे तिला माहीत नसेल किंवा असा विश्वास ठेवण्यास कारण नसेल तर, या पोटकलमाचे उल्लंघन करणारे कृत्य केले असल्याचे मानण्यात येणार नाही.

(२) पोटकलम (१) च्या तरतुदी, केंद्र सरकारची किंवा एखाद्या राज्य शासनाची मालकी असलेल्या आणि कोणत्याही वाणिज्यीक उपक्रमाशी संबंधित नसलेल्या प्रयोजनासाठी वापरलेल्या कोणत्याही वाहनास लागू असणार नाही.

(३) समुचित शासनास, पुढीलपैकी कोणत्याही प्राधिकरणांची मालकी असलेल्या कोणत्याही वाहनास आदेशाद्वारे पोट कलम (१) च्या अंमलबजावणीतून सूट देता येईल –

(अ) जर वाहन कोणत्याही वाणिज्यिक उपक्रमाशी संबंधित असलेल्या प्रयोजनासाठी वापरले जात असेल तर, केंद्र सरकार किंवा राज्य शासन ;

(ब) कोणतेही स्थानिक प्राधिकरण ;

(क) कोणताही राज्य परिवहन उपक्रम :

परंतु जर त्या प्राधिकरणाद्वारे, समुचित शासनाद्वारे विहित करण्यात येईल अशा रीतीने, निधी स्थापन करण्यात व ठेवण्यात आल्याशिवाय अशा कोणत्याही प्राधिकरणाच्या संबंधात, असा कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

स्पष्टीकरण – या पोटकलमाच्या प्रयोजनार्थ, ''समुचित शासन'' याचा अर्थ, केंद्र सरकार, किंवा यथास्थिती, राज्य शासन, असा आहे, आणि –

(एक) केंद्र सरकारची किंवा राज्य शासनाची मालकी असलेल्या कोणत्याही महामंडळाच्या किंवा कंपनीच्या संबंदात, केंद्र सरकार किवा ते राज्य शासन ;

(दोन) केंद्र सरकारची आणि एक किंवा अधिक राज्य शासनांची मालकी असलेल्या कोणत्याही महामंडळाच्या किंवा कंपनीच्या संबंधात, केंद्र सरकार.

(तीन) अन्य कोणत्याही राज्य परिवहन उपक्रमाच्या किंवा कोणत्याही स्थानिक प्राधिकरणाच्या संबंधात, त्या उपक्रमावर किंवा प्राधिकरणावर नियंत्रण असणारे शासन असा आहे.

१७७. अपराध्यांच्या शिक्षेसाठी सर्वसाधारण तरतुदी – जो कोणी या अधिनियमाच्या किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाच्या, विनियमाच्या किंवा अधिसूचनेच्या कोणत्याही तरतुदीचा भंग करील त्याला, त्या अपराधासाठी कोणत्याही शिक्षेची तरतूद केलेली नसेल, तर पहिल्या अपराधासाठी (पाचशे रुपयांपर्यंत) असू शकेल इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल आणि दुसऱ्या किंवा त्यानंतरच्या कोणत्याही अपराधासाठी (पाचशे रुपयांपर्यंत) असू शकेल इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल.

१७७–अ.कलम ११८ खालील विनियमांचे उल्लंघन केल्याबद्दल शास्ती – जो कोणी, कलम ११८ खालील विनियमांचे उल्लंघन करील तो, जी पाचशे रुपयांपेक्षा कमी नसेल परंतु एक हजार रुपंयापर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र असेल.

१८०. अनधिकृत व्यक्तींना वाहने चालविण्याची मुभा देणे – मोटार वाहनाचा मालक असलेला किंवा ताबाधारक असलेला जो कोणी कलम ३ किंवा कलम ४ च्या तरतुदींची पूर्तता न करणाऱ्या अशा इतर कोणत्याही व्यक्तीला ते वाहन चालवायला लावील किंवा ते चालविण्याची परवानगी देईल त्याला तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (पाच हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील.

१८१. कलम ३ किंवा कलम ४ चे उल्लंघन करून वाहन चालविणे – जो कोणी कलम ३ किंवा कलम ४ चे उल्लंघन करून मोटार वाहन चालवील त्याला तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (पाच हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील.

१८२. लायसनांसंबंधीचे अपराध – (१) जो कोणी चालकाचे लायसन बाळगण्यासाठी किंवा मिळविण्यासाठी या अधिनियमाखाली अपात्र ठरलेला असताना एखाद्या सार्वजनिक ठिकाणी किंवा इतर कोणत्याही ठिकाणी मोटार वाहन चालवील, अथवा चालकाच्या लायसनासाठी अर्ज करील किंवा ते मिळवील अथवा, कोणताही शेरा नसलेले चालकाचे लायसन त्याला दिले जाण्यास तो हक्कदार नसताना, त्याने पूर्वी बाळगलेल्या चालकाच्या लायसनवर असलेला शेरा उघड न करता चालकाचे लायसन मिळण्यासाठी अर्ज करील किंवा ते मिळवील त्याला तीन महिन्यापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (दहा हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील आणि त्याने अशा रितीने मिळविलेले चालकाचे कोणतेही लायसन मुळीच परिणामकारक असणार नाही.

(२) वाहकाचे लायसन बाळगण्यासाठी किंवा मिळवण्यासाठी या अधिनियमाखाली अपात्र ठरलेला असताना जो कोणी एखाद्या सार्वजनिक ठिकाणी टप्पा वाहनाच्या लायसनासाठी अर्ज करील किंवा ते मिळवील अथवा, कोणताही शेरा नसलेले वाहकाचे लायसन त्याला दिले जाण्यास हक्कदार नसताना त्याने पूर्वी बाळगलेल्या वाहकाच्या लायसनवर असलेला शेरा उघड न करता वाहकाच्या लायसनसाठी अर्ज करील किंवा ते मिळवील त्याला एक महिन्यापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (दहा हजार रुपयांपर्यंत) असू शकेल इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील त्याने अशा रीतीने मिळविलेले वाहकाचे कोणतेही लायसन मुळीच परिणामकार असणार नाही.

१८२–अ, मोटार वाहनांची व घटकांची बांधणी, देखभाल, विक्री व फेरबदल करण्याच्या संबंधातील अपराधांबद्दल शास्ती,– (१) मोटार वाहन निर्माता, आयातकार किंवा विक्रेता असणारा जो कोणी, प्रकरण सातच्या तरतुदींचे किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांचे व विनियमांचे उल्लंघन करुन, मोटार वाहनांची विक्री करतो, पोहचवणी करतो किंवा फेरबदल करतो अथवा विक्री करण्याचा किंवा पोहचवणी करण्याचा किंवा फेरबदल करण्याचा (प्रस्ताव) देतो तो, जी

एक वर्षांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस, किंवा एक लाख रुपये इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्हींस पात्र असेल : परंतु जर अशी विक्री, पोहचवणी किंवा फेरबदल करण्याच्या अथवा विक्रीचा, किंवा पोहचवणीचा किंवा फेरबदल करण्याचा देकार (प्रस्ताव) देण्याच्या वेळी तिने ज्या रीतीने असे मोटार वाहन, प्रकरण सातच्या तरतुदींचे किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांचे किंवा विनियमांचे उल्लंघन करीत होते ती रीत दुसऱ्या पक्षाकडे उघड केली होती असे सिध्द केले असेल तर, अशी कोणतीही व्यक्ती, या कलमान्वये दोषसिध्द ठरणार नाही.

(२) मोटार वाहनांचा निर्माता असणारा जो कोणी, प्रकरण सातच्या तरतुदींचे किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांचे किंवा विनियमांचे पालन करण्यास निष्फळ ठरेल तो, जी एक वर्षांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या मुदतीच्या करावासाच्या शिक्षेस किंवा जो शंभरकोटी रुपयांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्हींस पात्र असेल.

(३) जो कोणी, जो घटक केंद्र सरकारव्दारे गंभीर सुरक्षा घटक म्हणून अधिसूचित करण्यात आलेला आहे. आणि जो प्रकरण सातचे किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांचे किंवा विनियमांचे पालन करीत नाही अशा मोटार वाहनाच्या घटकाची विक्री करतो, किंवा विक्री करण्याचा देकार (प्रस्ताव) देतो, किंवा विक्री करण्यास परवानगी देतो तो जी एक वर्षांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या मुदतीच्या करावासाच्या शिक्षेस किंवा प्रत्येक घटकामागे एक लाख रुपये इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्हीस पात्र असेल.

(४) मोटार वाहनाचा निर्माता असणारा जो कोणी, या अधिनियमान्वये किंवा त्याखाली केलेल्या नियमान्वये व विनियमांन्वये परवानगी न दिलेल्या रीतीने मोटार वाहनाचे भाग बसवून त्या मार्गाने फेरफार करण्यास मोटार वाहनात फेरफार करतो, तो जी सहा महिन्यापर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस, किंवा अशा प्रत्येक फेरफारासाठी पाच हजार रुपये इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्हीस पात्र असेल.

१८३. वेगमर्यादपेक्षा अधिक वेगाने वाहन चालविणे, इत्यादी – (१) कलम ११२ मध्ये उल्लेखिलेल्या वेग मर्यादांचे उल्लंघन करुन जो कोणी मोटार वाहन चालवील किंवा त्याच्याकडे नोकरीला आहे अशा व्यक्तीला किंवा त्याच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या कोणालाही मोटार वाहन चालविण्यास भाग पाडील तो (पुढील रीतीने शिक्षेस पात्र असेल :–

(एक) जेव्हा असे मोटार वाहन हलके मोटार वाहन असेल तेव्हा, जो एक हजार रुपयांपेक्षा कमी नसेल परंतु दोन हजार रुपयांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र असेल;

(दोन)जेव्हा असे मोटार वाहन हे, मध्यम मालवाहू वाहन किंवा मध्यम प्रवासी वाहन किंवा जड मालवाहू वाहन किंवा जड प्रवासी वाहन असेल तेव्हा, जो दोन हजार रुपयांपेक्षा कमी नसेल, परंतु चार हजार रुपयांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र असेल,

(तीन)या पोटकलमाखालील दुसऱ्या किंवा त्यानंतरच्या कोणत्याही अपराधासाठी अशा चालकाचे चालन लायसन, कलम २०६ च्या पोटकलम (४) च्या तरतुदीनुसार निलंबित करण्यात येईल.

(३) एकाच साक्षीदाराने, त्याच्या मते एखादी व्यक्ती बेकायदेशीर वेगाने वाहन चालवत होती अशी साक्ष दिली तर त्याचे ते मत कोणत्याही यांत्रिक (किंवा इलेक्ट्रॉनिक) साधनाचा वापर करुन काढलेल्या अंदाजावर आधारित होते असे दाखविण्यात आल्याखेरीज केवळ त्याच्या साक्षीच्या आधारावर अशा व्यक्तीला पोट–कलम (१) खाली शिक्षापात्र असलेल्या अपराधाबद्दल दोषी ठरविण्यात येणार नाही.

(४) एखादा प्रवास किंवा प्रवासाचा काही भाग एका ठराविक मुदतीत संपवायचा आहे असे दाखविणारे वेळापत्रक प्रसिध्द झालेले असून किंवा तो त्याप्रमाणे संपवाव अशी सूचना दिलेली असून, जर न्यायालयाच्या मते त्या प्रकरणाच्या परिस्थितीमुळे तो प्रवास किंवा प्रवासाचा भाग कलम ११२ मध्ये उल्लेखिलेल्या वेगमर्यादांचा भंग केल्याशिवाय त्या ठरावीक मुदतीत संपविणे शक्य नसेल तर, अशी प्रसिध्दी किंवा सूचना म्हणजेच ज्या व्यक्तीने ते वेळापत्रक प्रसिध्द केलेले असेल किंवा ती सूचना दिलेली असेल, त्या व्यक्तीने (पोटकलम (१)) खाली शिक्षणपात्र असलेला अपराध केला असल्याचा प्रथमदर्शनी पुरावा असेल.

१८४. धोकादायक रीतीने वाहन चालवणे.– जो कोणी जनतेला धोकादायक ठरेल किंवा ज्यामुळे वाहनांच्या भोगवटदारांना, इतर रस्त्यांच्या वापरकर्त्यांना आणि रस्त्यांच्या नजीकच्या व्यक्तींना भय किंवा क्लेशकारक वाटेल अशा वेगाने किंवा अशा रीतीने वाहन चालवील त्याला जेथे वाहन चालविण्यात आले त्या जागेचे स्वरुप, स्थिती व वापर आणि त्या वेळी जितकी वाहतूक तेथे प्रत्यक्षपणे असेल किंवा असण्याची वाजवी शक्यता असेल त्या वाहतुकीचे प्रमाण यांसह प्रकरणाची सर्व परिस्थिती लक्षात घेऊन, पहिल्या अपराधाबद्दल जी एक वर्षापर्यंत असू शकेल परंतु सहा महिन्यांपेक्षा कमी नसेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची, किंवा जो एक हजार रुपयांपेक्षा कमी नसेल, परंतु पाच हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल किंवा दोन्हीही शिक्षा होतील आणि पूर्वीचा अपराध केल्यापासून तीन वर्षाच्या आत पुन्हा तसाच अपराध करण्यात आला, तर त्या कोणत्याही दुसऱ्या किंवा नंतरच्या अपराधाबद्दल दोन वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (दहा हजार रुपये इतक्या) दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकेल.

स्पष्टीकरण.– या कलमाच्या प्रयोजनार्थ

(अ) लाल दिवा ओलांडणे

(ब) थांबा दिव्याचे उल्लंघन करणे ;

(क) वाहन चालवित असताना हातातील दूरसंचार साधनांचा वापर करणे ;

(ड) कायद्याच्या विरोधी असेल अशा रीतीने दुसऱ्या वाहनाच्या पुढे जाणे किंवा मागून येऊन पुढे जाणे.

(इ) रहदारीच्या अधिकृत प्रवाहाविरुध्द वाहन चालविणे, किंवा

(फ) एक सक्षम व दक्ष वाहन चालकाकडून जे अपेक्षित असेल त्यापेक्षा अत्यंत हीन असेल अशा रीतीने वाहन चालविणे आणि जेव्हा एखादा सक्षम व दक्ष वाहन चालकासाठी ज्या रीतीने वाहन चालविणे उघड असेल त्या रीतीने जी धोकादायक ठरेल त्या रीतीने वाहन चालविणे, हे, जी जनतेस धोकादायक असेल अशा रीतीने वाहन चालविण्यासारखे असेल.

१८५. दारु प्यायलेल्या व्यक्तीने किंवा औषधिद्रव्यांचा असेल असलेल्या व्यक्तीने वाहन चालविणे,– जो कोणी मोटार वाहन चालवीत असताना किंवा चालवण्याच्या प्रयत्नात असताना,

(अ) श्वासाची तपासणी करणाऱ्याने (किंवा प्रयोगशाळा चाचणीसह अन्य कोणत्या चाचणीमध्ये) केलेल्या चाचणीत त्याच्या रक्तात, प्रत्येक १०० मि.लि रक्तात ३० मि.ग्रॅ. पेक्षा अधिक अल्कोहोल असल्याचे आढळून आले असेल किंवा

(ब) तो औषधिद्रव्याचा इतक्या अंमलाखाली असेल की, वाहनावर आपला योग्य तो ताबा ठेवणे त्याला शक्य होणार नाही. तर त्याला पहिल्या अपराधाबद्दल सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल, इतक्या मुदतीचा तुरुंगवासाची किंवा (दहा हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील, आणि दुसऱ्या किंवा नंतरच्या अपराधाबद्दल दोन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (पंधरा हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील.

स्पष्टीकरण.– या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, ''औषधिद्रव्य'' या संज्ञेचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केंद्र सरकारव्दारे अधिसूचित करण्यात येईल असे मद्यार्क, नैसर्गिक किंवा कृत्रिम, अथवा कोणतेही नैसर्गिक साहित्य किंवा कोणतेही मीठ, अथवा असे कोणतेही पदार्थ किंवा साहित्य तयार करणे या व्यतिरिक्त कोणतेही मादकद्रव्य, असा आहे आणि त्यात गुंगीकारक द्रव्ये व मनाप्रभावी पदार्थ अधिनियम, १९८५ (१९८५ चा ६१) याच्या कलम २ च्या खंड (चार) व खंड (तेवीस) मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे, गुंगीकारक द्रव्ये व मनाप्रभावी पदार्थ यांचा समावेश होतो.

१८६. वाहन चालविण्यास मानसिक किंवा शारीरिकदृष्टया लायक नसताना वाहन चालविणे.– आपण वाहन चालवल्यामुळे लोकांना धोका निर्माण होण्याची शक्यता आहे अशा कोणत्याही रोगाने किंवा व्याधीने आपण ग्रस्त असल्याचे माहीत असताना जो कोणी कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी मोटार वाहन चालवील त्याला पहिल्या अपराधाबद्दल (एक हजार रुपयांपर्यंत) असू शकेल इतक्या दंडाची आणि दुसऱ्या किंवा नंतरच्या अपराधाबद्दल (दोन हजार रुपयांपर्यंत) असू शकेल इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल.

१८७. अपघाताच्या संबंधातील अपराधाबद्दल शिक्षा.– जो कोणी कलम १३२, पोटकलम (१) खंड (अ) च्या किंवा कलम १३३ च्या किंवा कलम १३४ च्या तरतुदींचे पालन करणार नाही त्याला (सहा महिन्यांपर्यंत) असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (पाच हजार रुपये) इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल किंवा या कलमाखालील अपराधाबद्दल त्याला पुन्हा दोषी ठरविण्यात आले, तर त्याला (एक वर्षापर्यंत) असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (दहा हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील.

१८८. विशिष्ट अपराधांना चिथावणी दिल्याबद्दल शिक्षा.– जो कोणी कलम १८४, कलम १८५ किंवा १८६ खालील अपराध करण्यासाठी चिथावणी देईल. त्याला या अपराधासाठी तरतूद केलेली शिक्षा होऊ शकेल.

१९०. असुरक्षित स्थितीत असलेले वाहन वापरणे.– या कलमाप्रमाणे अनेक कारणांकरिता ड्रायव्हरला दोषी ठरविले आहे.

(१) एखाद्या मोटार वाहनामध्ये किंवा ट्रेलरमध्ये कोणताही दोष असेल आणि एखाद्या व्यक्तीला तो दोष माहीत असेल किंवा नेहमीचीच काळजी घेऊन तिला तो शोधून काढता येण्याजोगा असेल आणि त्या दोषामुळे कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी असे वाहन चालवणे अशा ठिकाणाचा वापर करणाऱ्या व्यक्तींच्या किंवा वाहनांच्या दृष्टीने धोकादायक ठरत असेल तेव्हा अशा व्यक्तीने अशा सार्वजनिक ठिकाणी ते वाहन किंवा ट्रेलर चालवले किंवा चालवायला लागले किंवा चालवण्याची मुभा दिली तर त्या व्यक्तीला (पंधराशे रुपये) इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल, किंवा अशा दोषामुळे अपघात घडून आला असेल व त्यामुळे शारीरिक दुखापत किंवा मालमत्तेची हानी झाली असेल, तर त्या व्यक्तीला तीन महिन्यापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा (पाच हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील (आणि शारीरिक इजा किंवा मालमत्तेचे नुकसान झाल्यास, दुसऱ्या अपराधासाठी सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासाची किंवा दहा हजार रुपये इतक्या दंडाची शिक्षा होईल.)

(२) रस्ता सुरक्षा, ध्वनी व हवा प्रदुषणाचे नियंत्रण या संबंधात ठरवून दिलेल्या मानकांचा ज्याच्यांमुळे भंग होत असेल असे मोटार वाहन कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी चालवणाऱ्या किंवा चालवायला लावणाऱ्या किंवा चालवण्याची मुभा देणाऱ्या व्यक्तीला पहिल्या अपराधाबद्दल (जी तीन महिन्यापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कारावासाची शिक्षा, किंवा दहा हजार रुपयापर्यंत असू शकेल इतका द्रव्यदंड होईल आणि ती, तीन महिन्यांच्या कालावधीसाठी लायसन धारण करण्यास अपात्र असेल. आणि कोणत्याही दुसऱ्या किंवा नंतरच्या अपराधाबद्दल (जी सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कारावासाची शिक्षा किंवा दहा हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतका द्रव्यदंड होईल किंवा दोन्ही शिक्षा होतील.

(३) मानवी जीवीताच्या दृष्टीने धोकादायक किंवा जोखमीचा असलेल्या मालाची ने–आण करण्याशी संबंधित असलेल्या अशा या अधिनियमाच्या तरतुदीचा किंवा अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांच्या तरतुदींचा भंग करणारे असे मोटार वाहन कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी चालवणाऱ्या किंवा चालवायला लावणाऱ्या किंवा चालवण्याची मुभा देणाऱ्या व्यक्तीला पहिल्या अपराधाबद्दल (दहा हजार रुपये इतक्या दंडाची शिक्षा होईल आणि ती, तीन महिन्याच्या कालावधीसाठी लायसन धारक करण्यास अपात्र असेल.) किंवा एक वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील आणि कोणत्याही दुसऱ्या किंवा नंतरच्या अपराधाबद्दल (वीस हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा तीन वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगवासाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकेल.

१९२ नोंदणी न करता वाहन वापरणे – (१) जो कोणी कलम ३९ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करुन मोटार वाहन चालवील किंवा मोटार वाहन चालवायला लावील अथवा चालवू देईल त्याला पहिल्या अपराधाबद्दल कमीतकमी दोन हजार रुपये परंतु पाच हजार रुपयापर्यंत असू शकेल इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल आणि दुसऱ्या किंवा नंतरच्या अपराधाबद्दल एक वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या तुरुंगावासाची किंवा कमीत कमी पाच हजार रुपये परंतु दहा हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या दंडाची किंवा या दोन्ही शिक्षा होऊ शकतील ;

परंतु न्यायालय कारणे लेखी नमूद करुन कमी शिक्षा देऊ शकेल.

(२) निकडीच्या प्रसंगी आजारी पडलेल्या किंवा इजा झालेल्या व्यक्तींना नेण्यासाठी किंवा आपत्तीच्या वेळी मदत करण्यासाठी दुरुस्तीची सामग्री वाहून नेण्यासाठी किंवा अन्न अथवा सामग्री वाहून नेण्यासाठी किंवा आपत्तीच्या वेळी मदत करण्यासाठी दुरुस्तीची सामुग्री वाहून नेण्यासाठी किंवा अन्न अथवा सामुग्री वाहून नेण्यासाठी किंवा आपत्तीच्या वेळी मदत करण्यासाठी वैद्यकीय पुरवठ्याची सामग्री वाहून नेण्यासाठी मोटार वाहन वापरल्यास अशा वाहनाला या कलमातील कोणतीही गोष्ट लागू होणार नाही ;

परंतु वाहन वापरणाऱ्या व्यक्तीने त्या वापराबद्दल अशा वापराच्या दिनांकापासून सात दिवसांच्या आत प्रादेशित परिवहन प्राधिकरणाला कळवले पाहिजे.

(३) पोट–कलम (१) मध्ये नमूद केलेल्या स्वरुपाच्या अपराधाबद्दल दोषी ठरवल्यास त्यावर ज्या न्यायालयाकडे अपील करता येते त्या न्यायालयाच्या खालच्या न्यायालयाने दिलेला कोणताही आदेश रद्द करता येईल किंवा त्यात फेरबदल करता येईल. मग ज्या दोषसिध्दिच्या संबंधात असा आदेश देण्यात आला होता तिच्याविरुध्द अपील होऊ शकत नसेल तरी हरकत नाही.

स्पष्टीकरण – कलम ५६ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करुन मोटार वाहनाचा वापर करणे हे, कलम ३९ च्या तरतुदीचे उल्लंघन असल्याचे मानण्यात येईल आणि त्यास पोटकलम (१) मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने शिक्षा करण्यात येईल.

१९४ परवानगी असलेल्या वजनापेक्षा अधिक वजन लादून वाहन चालवणे – (१) जो कोणी कलम ११३ किंवा कलम ११४ किंवा कलम १९५ च्या तरतुदीचे उल्लंघन करुन मोटार वाहन चालवील किंवा मोटार वाहन चालवायला लावील अथवा चालवू देईल त्याला (वीस हजार रुपये दंड आणि अधिक भार असलेल्या वजनाच्या प्रत्येक टनामागे दोन हजार रुपये इतका जादा) दंड भरण्याची शिक्षा होऊ शकेल आणि शिक्षेमध्ये, अधिक असलेले वजन खाली उतवण्याचा खर्च भरण्याची जबाबदारी सामील असेल ;

परंतु अशा मोटार वाहनास, अशा मोटार वाहनाचे नियंत्रण असलेल्या व्यक्तीद्वारे असा अधिक भार काढण्यापूर्वी किंवा काढण्याची व्यवस्था करण्यापूर्वी अथवा काढण्यास परवानगी देण्यापूर्वी फिरण्यास मुभा (परवानगी) देण्यात येणार नाही.

परंतु, अशा मोटार वाहनास, अशा मोटार वाहनाचे नियंत्रण असलेल्या व्यक्तीद्वारे असा अधिक भार काढण्यापूर्वी किंवा काढण्याची व्यवस्था करण्यापूर्वी अथवा काढण्यास परवानगी देण्यापूर्वी फिरण्यास मुभा (परवानगी) देण्यात येणार नाही.

(१–अ) जेव्हा असे मोटार वाहन अशा रीतीने अधिक भरलेले असेल की असा भार किंवा त्याचा कोणताही भाग किंवा कोणतीही गोष्ट, सांगाड्याच्या (बॉडी) किंवा पुढच्या किंवा पाठीमागच्या बाजूने बाहेर पार्श्व दिशेने अथवा अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा अधिक उंचपणे विस्तारित झाली असेल तेव्हा, जो कोणी मोटार वाहन चालवितो किंवा मोटार वाहन चालविण्यास लावतो किंवा चालविण्यास परवानगी देतो, तो वीस हजार रुपये इतक्या द्रव्यदंडास त्याचबरोबर अशा भाराच्या अधिकच्या भारासाठी आकार प्रदान करण्याच्या दायित्वास पात्र असेल :

परंतु सांगाड्याच्या (बॉडी) किंवा पुढच्या किंवा मागच्या बाजूने बाहेर पार्श्व दिशेने अथवा अनुज्ञेय मर्यादेपेक्षा अधिक उंचपणे भार विस्तारीत झालेला नाही अशा रीतीने अशा भाराची व्यवस्था करण्यापूर्वी, असे मोटार वाहन फिरविण्यास परवानगी देण्यात येणार नाही :

परंतु आणखी असे की, या पोटकलमातील कोणतीही गोष्ट, जेव्हा याबाबतीत राज्य शासनाद्वारे किंवा केंद्र सरकारद्वारे या बाबतीत प्राधिकृत केलेल्या सक्षम प्राधिकरणाद्वारे, सूट देण्यात आली असेल तेव्हा लागू असणार नाही

(२) कलम ११४ खाली संबंधात अधिकार मिळालेल्या अधिकाऱ्याने वाहन थांबवण्यास व ते वजन करण्यासाठी नेण्यास सांगितले असता जो कोणी चालक तसे करणार नाही किंवा भरलेला माल किंवा त्याचा भाग वजन करण्यापूर्वी हलवल किंवा हलवायला लावील त्या चालकाला (चाळीस हजार रुपये) इतक्या दंडाची शिक्षा होऊ शकेल.

१९६ विमा न उतरविलेले वाहन चालवणे – जो कोणी कलम १४६ च्या तरतुदीचे उल्लंघन करुन एखादे मोटार वाहन चालवील किंवा मोटार वाहन चालवायला लावील अथवा चालवू देईल त्याला (पहिल्या अपराधासाठी) तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या तुरुंगावासाची किंवा (दोन हजार रुपये) इतक्या दंडाची किंवा दोन्ही शिक्षा होऊन शकतील (आणि त्यानंतरच्या अपराधासाठी तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या कारावासाच्या शिक्षेस, किंवा चार हजार रुपये इतक्या द्रव्यदंडास अथवा दोन्ही शिक्षेस पात्र असेल.

२०१ सुरळीत वाहतूकीत अडथळा निर्माण करण्याबद्दल दंड – (१) जो कोणी, कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी वाहन सुरळीत वाहतुकीस अडथळा येईल अशा रीतीने उभे करील त्याला ते वाहन जोपर्यंत त्या स्थितीत राहील तोपर्यंत (पाचशे रुपयांपर्यंत) दंड होऊ शकेल.

परंतु अपघात झालेले वाहन कायद्यानुसारच्या तपासणीविषयक औपचारिक बाबी पूर्ण झाल्यानंतरच दंडासाठी पात्र ठरेल.

परंतु आणखी असे की ते वाहन केंद्र सरकारने किंवा राज्य शासनाने प्राधिकृत केलेल्या एजन्सीने हलवले असेल तेव्हा ते हलविण्याचा खर्च वाहनाच्या मालकाकडून किंवा असे वाहन जिच्या ताब्यात असेल त्या व्यक्तीकडून वसूल करण्यात येईल.

(२) या कलमाखालील दंड किंवा वाहन (हलविण्याचा खर्च), राज्य शासन राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे राज्याला प्राधिकार देईल असा अधिकारी किंवा प्राधिकारी वसूल करील.

(३) जेव्हा मोटार वाहनास, पूर्व अंदाजित नसलेला (ब्रेकडाऊन) झाला असेल व ते हलविण्याच्या प्रक्रियेत असेल तेव्हा पोटकलम (१) लागू असणार नाही.

स्पष्टीकरण – या कलमाच्या प्रयोजनार्थ ''हलविण्याचा खर्च (आकार)'' यात, एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी मोटार वाहन हलविण्यात अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही खर्चाचा समावेश होतो आणि असे मोटार वाहन साठवण्याशी संबंधीत असलेल्या कोणत्याही खर्चाचा देखील समावेश होतो.

२०२ वॉरंटशिवाय अटक करण्याच अधिकार – (१)वर्दी घातलेल्या पोलीस अधिकाऱ्यासमक्ष जी कोणतीही व्यक्ती कलम १८४ किंवा कलम १८५ किंवा कलम १९७ खाली शिक्षापात्र असलेला अपराध करीत त्या व्यक्तीला तो पोलीस अधिकारी वॉरंटशिवाय अटक करु शकेल.

परंतु कलम १८५ खाली शिक्षायोग्य असलेल्या अपराधाच्या संबंधात अशा प्रकारे अटक करण्यात आलेल्या कोणत्याही व्यक्तीची, तिच्या अटकेपासून दोन तासांच्या आत, नोंदलेल्या वैद्यक व्यवसायीकडून कलम २०३ आणि २०४ यामध्ये उल्लेख करण्यात आलेली वैद्यकीय तपासणी करील आणि अशी तपासणी न झाल्यास त्याची कोठडीतून ताबडतोब मुक्तता करण्यात येईल.

(२) जिने या अधिनियमाखालील अपराध केलेला आहे अशा कोणत्याही व्यक्तीने तिचे नाव व पत्ता देण्याचे नाकारले, तर वर्दीत असलेला पोलीस अधिकारी त्या व्यक्तीला वॉरंटाशिवाय अटक करु शकेल.

(३) मोटार वाहनाच्या चालकाला वॉरंटाशिवाय अटक करणारा पोलीस अधिकारी त्या परिस्थितीत आवश्यक असेल तर, वाहनाची तात्पुरती व्यवस्था करण्यासाठी त्याला योग्य वाटेल अशी कोणतीही उपाययोजना करील किंवा करवून घेईल.

२०३ श्वासाच्या चाचण्या – (१) एखाद्या सार्वजनिक ठिकाणी मोटार वाहन चालवत असलेल्या किंवा चालवण्याचा प्रयत्न करत असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीने कलम १८५ खालील अपराध केलेला आहे असा एखाद्या वर्दीधारी पोलीस अधिकाऱ्यास किंवा मोटार वाहन विभाग यासंबंधात ज्याला प्राधिकार देईल अशा त्या विभागाच्या अधिकाऱ्यास कोणत्याही वाजवी कारणावरुन संशय असेल तर, असा पोलीस अधिकारी किंवा अधिकारी त्या व्यक्तीला तेथल्या तेथे किंवा जवळपासच्या ठिकाणी श्वासाच्या तपासणीसाठी तिच्या उच्छवासाचा एक किंवा अधिक नमुने द्यायला लावील.

परंतु, श्वासाच्या चाचणीसाठी (अगोदर फर्माविण्यात आलेले नसेल तर) अपराध घडल्यानंतर वाजवीरीत्या व्यवहार्य असेल तितक्या लवकर फर्माविण्यात आले पाहिजे.

(२) एखादे मोटार वाहन सार्वजनिक ठिकाणी अपघातात सापडले असेल आणि अपघाताच्या वेळी मोटार वाहन चालवत असलेल्या किंवा चालवण्याच्या प्रयत्नात असलेल्या व्यक्तीच्या रक्तात अल्कोहोल होते किंवा ती कलम १८५ मध्ये उल्लेखिलेल्या औषधिद्रव्याच्या नशेत वाहन चालवत होती असा संशय घेण्यास वर्दीतील पोलीस अधिकाऱ्याला कोणतेही रास्त कारण असेल तर तो अधिकारी मोटार वाहन अशा तऱ्हेने चालविण्याऱ्या व्यक्तीला पुढील ठिकाणी श्वासाच्या चाचणीसाठी तिच्या उच्चवासाचा नमुना देण्यास फर्मावू शकेल; ती ठिकाणी अशी –

(अ) ती व्यक्ती रुग्णालयातील अंतररुग्ण असल्यास त्या रुग्णालयामध्ये.

(ब) इतर कोणत्याही व्यक्तीच्या बाबतीत, जेथे असे फर्मविण्यात आले असेल त्या ठिकाणी किंवा त्याच्या जवळपास, अथवा पोलीस अधिकाऱ्यास योग्य वाटेल, तर तो पोलीस अधिकारी विनिर्दिष्ट करील अशा ठिकाणी :

परंतु ती व्यक्ती रुग्णालयामध्ये आंतररुग्ण म्हणून दाखल झाली असताना ती रुग्ण म्हणून प्रत्यक्षपणे ज्याच्या ताब्यात असेल त्या नोंदणीकृत वैद्यक व्यवसायीला, त्या रुग्णाला नमुना देण्याबाबत फर्माविण्यात आल्याचे प्रथम कळवण्यात आलेले नसल्यास अथवा तो नमुना पुरवण्यामुळे किंवा पुरवण्यास फर्मावल्यामुळे रुग्णाची नीट देखभाल करण्याचा किंवा त्याच्यावर योग्य उपचार करण्याचा कामावर प्रतिकुल परिणाम होईल या कारणावरुन त्या वैद्यक व्यवसायीने, नमुना पाठवण्यास हरकत घेतली, तर त्या रुग्णाला असा नमुना देण्याबाबत फर्मविले जाणार नाही.

(३) वर्दी घातलेल्या पोलीस अधिकाऱ्याने पोटकलम (१) किंवा पोटकलम (२) खाली कोणत्याही व्यक्तीच्या श्वासाची चाचणी घेतल्यानंतर जर त्याला असे आढळून आले की, ज्या साधनाच्या मदतीने चाचणी घेतली ते साधन त्या व्यक्तीच्या रक्तात अल्कोहोल असल्याचे दर्शवीत आहे, तर तो पोलीस अधिकारी त्या व्यक्तीला वॉरंटशिवाय अटक करु शकेल, मात्र ती व्यक्ती आंतररुग्ण म्हणून रुग्णालयात असेल तर तिचा अपवाद करण्यात येईल.

(४) पोलीस अधिकाऱ्याने पोटकलम (१) किंवा पोटकलम (२) खालील एखाद्या व्यक्तीला श्वासाच्या चाचणीसाठी तिच्या उच्छवासाचा नमुना देण्यास फर्मावले असता, जर तिने तसा नमुना देण्यास नकार दिला किंवा तो नमुना दिला नाही आणि तिच्या रक्तामध्ये अल्कोहोल आहे असा संशय पोलीस अधिकाऱ्याला रास्त कारणावरुन वाटत असेल, तर तो पोलीस अधिकारी ती व्यक्ती आंतररुग्ण म्हणून रुग्णालयात असेल तर तो अपवाद सोडून एरवी तिला वॉरंटशिवाय अटक करु शकेल.

(५) या कलमाखाली अटक करण्यात आलेली व्यक्ती पोलीस ठाण्यावर असताना तिला तेथे श्वासाच्या चाचणीसाठी उच्छवासाचा नमुना देण्याची संधी देण्यात येईल.

(६) या कलमाच्या तरतुदींनुसार केलेल्या श्वासाच्या चाचणीचा निष्कर्ष पुरावा म्हणून ग्राह्य असेल.

स्पष्टीकरण – या कलमाच्या प्रयोजनासाठी, ''श्वासाची चाचणी'' याचा अर्थ एखाद्या व्यक्तीच्या रक्तामध्ये अल्कोहोल आहे किंवा कसे हे समजण्यासाठी आणि त्या व्यक्तीने दिलेल्या उच्छवासाच्या एका किंवा अधिक नमुन्यांची केलेली चाचणी असा आहे. ही चाचणी केंद्र सरकारने राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे अशा चाचणीकरिता मान्यता दिलेल्या प्रकारच्या साधनाच्या मदतीने करण्यात येईल.

२०४ प्रयोगशाळेत करावयाची चाचणी – १) कलम २०३ खाली अटक झालेल्या व्यक्तीच्या बाबतीत जर,

(अ) तिच्या श्वासाची चाचणी ज्या साधनाच्या मदतीने घेण्यात आली होतो ते साधन अशा व्यक्तीच्या रक्तामध्ये अल्कोहोल असल्याचे दर्शविते असे पोलीस अधिकाऱ्याला दिसून आले; किंवा

(ब) अशा व्यक्तीला श्वासाची चाचणी करुन घेण्याची संधी दिली असता तिने तसे करण्याचे नाकारले असेल; ते टाळले असेल किंवा तसे केले नसेल.

तर तो पोलीस अधिकारी, त्या व्यक्तीला, ती पोलीस ठाण्यावर असताना, तो हजार करील अशा नोंदलेल्या वैद्यक व्यवसायीकडे तिच्या रक्ताचा नमुना प्रयोगशाळेत करावयाच्या चाचणीसाठी देण्यास फर्मावू शकेल :

परंतू असा नमुना देण्यास फर्मावण्यात आलेली व्यक्ती स्त्री असेल आणि अशा पोलीस अधिकाऱ्याने हजर केलेला नोंदलेला वैद्यक व्यवसायी हा पुरुष असेल तेव्हा असा नमुना एखाद्या स्त्रीच्या समक्षच घेण्यात आला पाहिजे मग ती वैद्यक व्यवसायी असो किंवा नसो.

(२) एखादी व्यक्ती आंतररुग्ण म्हणून रुग्णालयात दाखल झालेली असताना,

(अ) त्या व्यक्तीच्या श्वासाची चाचणी ज्या साधनाच्या मदतीने घेतली ते साधन तिच्या रक्तामध्ये अल्कोहोल असल्याचे दर्शवते असे पोलीस अधिकाऱ्याला आढळून आले तर; किंवा

(ब) त्या व्यक्तीला श्वासाची चाचणीसाठी रुग्णालयात किंवा अन्यत्र नमुना देण्यास फर्मावले असता त्या व्यक्तीने तसे करण्यास नकार दिला असेल, ते टाळले असेल किंवा तसे केले नसेल, आणि तिच्या रक्तामध्ये अल्कोहोल आहे असा संशय पोलीस अधिकाऱ्याला रास्त कारणावरुन वाटत असेल तर

तो पोलीस अधिकारी त्या व्यक्तीला तिच्या रक्ताचा नमुना प्रयोगशाळेत करावयाच्या चाचणीसाठी देण्यास फर्मावू शकेल;

परंतू ती व्यक्ती रुग्ण म्हणून प्रत्यक्षपणे ज्याच्या ताब्यात असेल त्या नोंदणीकृत वैद्यक व्यवसायीला, त्या रुग्णाला नमुना देण्याबाबत फर्मावण्यात आल्याचे प्रथम कळवलेले नसल्यास अथवा तो नमुना पुरवण्यामुळे किंवा पुरवण्यास फर्मावल्यामुळे रुग्णाची नीट देखभाल करण्याच्या किंवा त्याच्यावर योग्य उपचार करण्याच्या कामावर प्रतिकूल परिणाम होईल या कारणावरुन त्या वैद्यक व्यवसायीने, नमुना पुरवण्यास हरकत घेतली तर, त्या व्यक्तीला या पोटकलमांसाठी प्रयोगशाळेतील चाचणीसाठी तिच्या रक्ताचा नमुना पुरवण्यास फर्मावण्यात येणार नाही.

(३) या कलमानुसार केलेल्या प्रयोगशाळेतील चाचणीचा निष्कर्ष पुरावा म्हणून ग्राह्य असेल.

स्पष्टीकरण – या कलमाच्या प्रयोजनांसाठी ''प्रयोगशाळेत करावयाची चाचणी'' या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, केंद्र सरकारने किंवा राज्य शासनाने स्थापन केलेल्या, चाललेल्या किंवा मान्यता दिलेल्या प्रयोगशाळेत करण्यात आलेले, रक्ताच्या नमुन्याचे विश्लेषण असा आहे.

२०६ दस्तऐवज अडकवून ठेवण्याचा पोलीस अधिकाऱ्याचा अधिकार – १) कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याला किंवा राज्य शासनाने या संबंधात प्राधिकृत केलेल्या अन्य व्यक्तीला, मोटार वाहनावर असलेले कोणतेही ओळखचिन्ह किंवा त्याच्याकडे मोटार वाहनाच्या चालकाने किंवा मोटार वाहनाच्या ताबा असलेल्या व्यक्तीने सादर केलेले कोरतेही लायसन, परवाना, नोंदणी प्रमाणपत्र, विमा प्रमाणपत्र किंवा इतर दस्तऐवज हा भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम ४६४ च्या अर्थानुसार खोटा दस्तऐवज आहे असे मानण्यास कारण असेल तर तो पोलीस अधिकारी किंवा ती व्यक्ती ते चिन्ह किंवा दस्तऐवज सक्तीने ताब्यात घेऊ शकेल आणि असे चिन्ह किंवा दस्तऐवज वाहनाच्या चालकाच्या किंवा मालकाच्या ताब्यात कसे आले किंवा वाहनात कसे आले या विषयी खुलासा करण्यास त्या चालकाला किंवा मालकाला फर्मावू शकेल.

(२) ज्याच्यावर या कलमाखालील कोणत्याही अपराधाचा आरोप ठेवण्यात आला आहे तो मोटार वाहनाचा चालक फरारी होण्याची किंवा अन्य प्रकारे समन्सची बजावणी चुकवण्याची शक्यता आहे असे मानण्यास कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याला किंवा राज्य शासनाने या संबंधात प्राधिकृत केलेल्या अन्य व्यक्तीला कारण असेल, तर त्या अधिकाऱ्याला किंवा व्यक्तीला अशा चालकाकडे असलेले कोणतेही लायसन जप्त करता येईल व तो अपराधाची दखल घेणाऱ्या न्यायालयाकडे पाठविता येईल आणि सदर न्यायालय असा चालक त्याच्यासमोर प्रथम हजर होईल त्यावेळी ते लायसन त्याला परत करील व त्या बदल्यात त्याच्याकडून पोट–कलम (३) खाली देण्यात आलेली एक तात्पुरती पोच पावती घेईल.

(३) पोट–कलम (२) खाली लायसन सक्तीने ताब्यात देणारा पोलीस अधिकारी किंवा अन्य व्यक्ती लायसन स्वाधीन करणाऱ्या व्यक्तीला त्याबद्दल एक तात्पुरती पोचपावती देईल आणि अशी पोचपावती जवळ असलेल्या व्यक्तीला त्या पोचपावतीमुळे तिचे लायसन परत मिळाल्याची तारीख यांपैकी जी अगोदरची असेल, त्या तारखेपर्यंत वाहन चालविण्याचा अधिकार मिळेल;

परंतु कोणत्याही दंडाधिकाऱ्याची, पोलीस अधिकाऱ्याची किंवा राज्य शासनाने यासंबंधात प्राधिकृत केलेल्या अन्य व्यक्तीची त्याच्याकडे किंवा तिच्याकडे करण्यात आलेल्या अर्जावरुन अशी खात्री पटली की ज्या कोणत्याही कारणासाठी लायसनधारक जबाबदार नाही त्या कारणामुळे ते लायसन पोचपावतीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या तारखेपूर्वी धारकाकडे परत करणे शक्य नाही किंवा परत करण्यात आले नाही तर तो दंडाधिकारी, पोलीस अधिकारी किंवा प्रकरणपरत्वे अन्य व्यक्ती वाहन चालविण्याच्या अधिकाराची मुदत त्या पोचपावतीमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा तारखेपर्यंत वाढवू शकेल.

(४) पोलीस अधिकारी किंवा या बाबतीत राज्य शासनाद्वारे प्राधिकृत केलेली अन्य व्यक्ती, जर मोटार वाहन चालकाने, कलम १८३, १८४, १८५, १८९, १९०, १९४क, १९४ड किंवा १९४ इ यापैकी कोणत्याही कलमाखालील अपराध केला आहे असा विश्वास ठेवण्यास त्यास कारण असेल तर, अशा वाहन चालकाने धारण केलेले, लायसन जप्त करील आणि ते, कलम १९ अन्वये अपात्र ठरविण्याच्या किंवा रद्द करण्याच्या कार्यवाहीसाठी लायसन देणाऱ्या प्राधिकारणाकडे पाठवील.

परंतु, लायसन जप्त करणारी व्यक्ती, लायसन स्वाधीन करणाऱ्या व्यक्तीला त्याची एक तात्पुरती पोचपावती देईल परंतु, अशी पोचपावती ही, तिला परत करण्यात येईपर्यंत मोटार वाहन चालविण्यासाठी धारकाला प्राधिकार देणार नाही.

२०७ नोंदणी प्रमाणपत्र, परवाना, इत्यादी याशिवाय वापरण्यात आलेली वाहने अडवून ठेवण्याचा अधिकार –

(१) राज्य शासनाने यासंबंधात प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला किंवा अन्य व्यक्तीला, एखादे मोटार वाहन कलम ३ किंवा कलम ४ किंवा कलम ३९ च्या तरतुदीचे उल्लंघन करुन अथवा कलम ६६ च्या पोटकलम (१) खाली आवश्यक असलेल्या परवान्याविना अथवा ज्या मार्गावर किंवा ज्या क्षेत्रात किंवा ज्या प्रयोजनांसाठी ते वाहन वापरता येईल त्यासंबंधीच्या परवान्यात असलेल्या कोणत्याही शर्तीचे उल्लंघन करुन वापरण्यात येत आहे असे मानण्यास कारण असेल तर त्या अधिकाऱ्याला किंवा त्या अन्य व्यक्तीला ते वाहन विहित रीतीने सक्तीने ताब्यात घेता येईल आणि अडवून ठेवता येईल व या प्रयोजनासाठी, वाहन तात्पुरते सुरक्षितपणे सांभाळून ठेवण्यासाठी त्याला योग्य वाटेल अशी कोणतीही उपाययोजना करता किंवा करविता येईल ;

परंतु, कलम ३ किंवा कलम ४ चे उल्लंघन करुन किंवा कलम ६६ च्या पोटकलम (१) द्वारे आवश्यक असलेल्या परवान्याविना मोटार वाहन वापरण्यात आलेले आहे किंवा वापरण्यात येत आहे असे मानण्यास अशा कोणत्याही अधिकाऱ्याला किंवा व्यक्तीला कारण असेल तर त्याला ते वाहन सक्तीने ताब्यात घेण्याऐवजी वाहनाचे नोंदणी प्रमाणपत्र सक्तीने ताब्यात घेता येईल आणि त्यासंबंधीची पोचपावती द्यावी लागेल.

(२) जेव्हा कोणतेही मोटार वाहन पोटकलम (१) खाली सक्तीने ताब्यात घेण्यात आले असेल आणि अडवून ठेवण्यात आले असेल तेव्हा मोटार वाहनाचा मालक किंवा ते वाहन ज्याच्या ताब्यात असेल ती व्यक्ती वाहन सोडवून घेण्यासाठी संबंध्द दस्तऐवजांसह परिवहन प्राधिकाऱ्याकडे किंवा राज्य शासनाने याबाबतीत प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याकडे अर्ज करु शकेल आणि असा प्राधिकारी किंवा अधिकारी अशा दस्तऐवजांची पडताळणी केल्यानंतर त्याला लादणे आवश्यक वाटेल अशा शर्तींच्या अधीन राहून ते वाहन सोडवून देऊ शकेल.

रजिस्टी सं. – डी. एल. (एन) ०४ / ००७ / २००३ – १९ Regestered No. DL. - (N) 04 / 0007 / 2003 - 19

भारत का राजपत्र
The Gazette of India

असाधारण

EXTRAORDINARY

भाग – II – खण्ड – I

Part II - Section - I

प्राधिकार से प्रकाशित

PUBLISHED BY AUTHORITY

सं. ७२) नई दिल्ली, शुक्रवार, अगस्त ९, २०१९ / १९४१ (शक)

No. 72] NEW DILHI, FRIDAY, AUGEST 9, 2019 / AGRAHAYANA 22, 1941 (SAKA)

इस भाग मे भिन्न पृष्ठ संख्य दी जाती है जिससे कि यह अलग संकलन के रूप में रखा जा सके ।

Seperate paging is giveen to this part in order that it may be filled as a saparate complition.

MINISTRYT OF LAW AND JUSTICE

(Legislative Department)

New Delhi, the 9 th August, 2019 / Shravana 18, 1941 (Saka)

The following Act of Parliment received the assent of the President on the 9th August, 2019, and is hereby publish information :-

THE MOTOR VEHICLES (AMENDMENT) ACT, 2019

No. 32 OF 2019.

(9th August, 2019)

And Act further to armened the Motor Vehicles Act, 1988.

Be it enacted by partilment in the Seventieth Year of the Republic of India as follwos :-

CHAPTER I

PARLIMENTARY

Short Title and Commencement.

1. (*1*) This Act may be called the Motor Vehicles (Amendment) Act. 2019.

59 of 1988.

(2) It shall come into force on such date as the Central Government may, by notification in the Official Gazette, appoin and different dates may be appointed for different provisions of this Act and any fererence in any such povision to the commencement of this Act shall be construed as a reference to the coming into force of that provision.

Amendment of section 2.

2. In the Motor Vehicles Act, 1988 (hereinafer referred to as the principal (Act), in section 2,

'(i)' for clause (*I*), the following clauses shall be substitued, namely :-

(*I*) "adapted vehicles" means a motor vehicle either specially designed and constructed, or to which alternatins have been made under sub-secion (2)

of section 52, for the use of a person suffering from any physical defect or disability, and use soley ny or for such person;

(*IA*) "aggregator" means a digital intermediary place for a passenger to connect with a driver for the purpose of trasportation;

(*IB*) "area", in relation to any provision of this Act, means such area as the State Governemnt may, having regard to the requirements of that provision, specify by notification in the Official Gazatte;';

'(*4A*) "community service" means an unpaid work which a person is required to perform as a punishment for an offence committed under this Act;';

(*iii*) after clause (9), the following clause shall be inserted, namely:-

'(*9A*) "driver refresher training course" means the course referred to in sub-section (*2A*) of section 19;';

(*iv*) after clause (*12*), the following clause shall be insterted, namely :-

'(12A) "golden hour" means the time period lasting one hour following a traumatic injury during which there is highst likelihood of preventing death by providing prompt medical care;';

(*v*) clause (*18*) shall be omitted;

(*vi*) in clause (*24*), for the words "invalied carriage", the words "adapted vehicle" shall be substituted;

(*vii*) in clause (*26*), for the words "invalied carriage", the words "adapted vehicle" shall be substituted;

(*viii*) after clause (*38*), the following clause shll be inserted, namely :-

'(*38A*) "scheme" means a scheme framed under this Act;';

(*ix*) after clause (*42*), the following clause shall be inserted, namely :-

'(*42A*) "testing agency" means any entity designed as a testing agency under section 110B;';

(*x*) in clause (*49*), after the word "rests", the words "or moves" shall be inserted.

Insertion of new section 2B. Promotion of innovation.

3. After section 2A of the principal Act, the following section shalll be inserted, namely :-

"2B. Notwithstanding anything contained in this Act and subject to such conditions as may be prescribed by the Central Government, in order to promote innovation, research as developement in the fields of vehicular engineering, mechanically propelled vehicles and transportaion in general, the Central Governemtn may exempt certain types of mechanically propelled vehicles from the application of the provisions of this Act.".

Amendment of section 8.

4. In section 8 of the principal Act, -

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "the licensing authority having juridiction in the area", the words "any of the llilcensing authority in the State" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (*2*), for the words "and with such fee", the words "withg such fee and submit insuch manner, including electronic means" shall be substituted;

(*iii*) in sub-section (3), -

(*a*) after the word "application", the words "to drive a transport vehicle made" shall be inserted;

(*b*) the proviso shall be omitted;

(*iv*) in sub-section (*4*), in the proviso, for the words "invalid carriage", the words "adapted vehicle" shall be substituted;

(*v*) in sub-section (*5*), for the words "passes to the satisfaction of the licensing authority such test", the words "satisfies such conditions" shall be substituted;

(*vi*) in sub-section (*6*), after the proviso, the following provisos shall be inserted, namely:—

"Provided further that a licencing authority may issue a learner's licence in electronic form and such manner as may be prescribed by the Central Government.:

Provided also that the licensing authority may, before issuing the license, verify the identity of the applicant in such manner as may be prescribed by the Central Government.".

5. In section 9 of the principal Act,— Amendment of section 9.

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "the licensing authority having jurisdiction in the area", the words "any licensing authority in the State" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (*3*), for the second proviso, the following proviso shall be substituted, namely:—

"Provided further that a driving licence for driving an adapted vehicle may be issued to the applicant, if the licensing authority is satisfied that he is fit to drive such motor vehicle.";

(*iii*) in sub-section (*4*), the words "such minimum educational qualification as may be prescribed by the Central Government and" shall be omitted;

(*iv*) in sub-section (*5*), in the proviso, after the words "last such test", the words and figures "and such applicant shall be required to complete a remedial driver training course from any school or establishment under section 12" shall be inserted.

6. In section 10 of the principal Act, in sub-section (*2*), in clause (*c*), for the words "invalid carriage", the words "adapted vehicle" shall be substituted. Amendment of section 10.

7. In section 11 of the principal Act,— Amendment of section 11.

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "the licensing authority having jurisdiction in the area", the words "any licensing authority in the State" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (2), the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that the licensing authority may, before issuing the license verify the identity of the applicant in such manner as may be prescribed by the Central Government.".

8. In section 12 of the principal Act, after sub-section (*4*), the following sub-sections shall be inserted, namely:— Amendment of section 12.

"(*5*) Notwithstanding anything contained in any other provision, where any school or establishment has been accredited by a body notified by the Central Government under any other law for the time being in force, any person who has successfully completed a training module at such school or establishment covering a particular type of motor vehicle shall be eligible to obtain a driving licence for such type of motor vehicle.

(*6*) The curriculum of the training module referred to in sub-section (*5*) and the remedial driver training course referred to in sub-section (*5*) of section 9 shall be such as may be prescribed by the Central Government and that Government may make rules for the regulation of such schools or establishments.".

Amendment of section 14.

9. In section 14 of the principal Act, in sub-section (2),—

(*i*) in clause (*a*),—

(*A*) for the words "three years", the words "five years" shall be substituted;

(*B*) in the proviso, for the portion beginning with the words "one year" and ending with the word "and" the words "three years and renewal thereof shall be subject to such conditions as the Central Government may prescribe; and", shall be substituted;

(*ii*) for clause (*b*), the following clause shall be substituted, namely:—

"(*b*) in the case of any other licence, subject to such conditions as the Central Government may prescribe, if the person obtaining the licence, either originally or on renewal thereof,—

(*i*) has not attained the age of thirty years on the date of issue or, renewal thereof, be effective until the date on which such person attains the age of forty years; or

(*ii*) has attained the age of thirty years but has not attained the age of fifty years on the date of issue or, renewal thereof, be effective for a period of ten years from the date of such issue or renewal; or

(*iii*) has attained the age of fifty years but has not attained the age of fifty-five years on the date of issue or, renewal thereof, be effective until the date on which such person attains the age of sixty years; or

(*iv*) has attained the age of fifty-five years on the date of issue or as the case may be, renewal thereof, be effective for a period of five years from the date of such issue or renewal.";

(*iii*) the proviso shall be omitted.

Amendment of section 15.

10. In section 15 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), in the first proviso, for the words "more than thirty days", the words "either one year prior to date of its expiry or within one year" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (*3*), for the words "thirty days", the words "one year" shall be substituted; and

(*iii*) in sub-section (*4*),—

(*a*) for the words "thirty days", the words "one year" shall be substituted; and

(*b*) in the second proviso for the words "five years after the driving license has ceased to be effective, the licensing authority may", the words "one year after the driving licence has ceased to be effective, the licensing authority shall" shall be substituted.

Amendment of section 19.

11. In section 19 of the principal Act,—

(*i*) after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) Where a licence has been forwarded to the licensing authority under sub-section (*4*) of section 206, the licensing authority, if satisfied after giving the holder of the driving licence an opportunity of being heard, may either discharge the holder of a driving licence or, it may for detailed reasons recorded in writing, make an order disqualifying such person from holding or obtaining any licence to drive all or any class or description of vehicles specified in the licence—

(*a*) for a first offence, for a period of three months;

(*b*) for a second or subsequent offence, with revocation of the driving licence of such person:

Provided that where a driving licence is revoked under this section, the name of the holder of such driving licence may be placed in the public domain in such manner as may be prescribed by the Central Government.";

(*ii*) in sub-section (2),—

(*a*) after the word, brackets and figure "sub-section (*1*)", the words, brackets, figure and letter "or sub-section (*1A*)" shall be inserted;

(*b*) for the proviso, the following proviso shall be substituted, namely:—

"Provided that the driving licence shall be returned to the holder at the end of the period of disqualification only if he successfully completes the driver refresher training course.";

(*iii*) after sub-section (2), the following sub-sections shall be inserted, namely:—

"(2*A*) The licence holder whose licence has been suspended shall undergo the driver refresher training course from a school or establishment licenced and regulated under section 12 or such other agency, as may be notified by the Central Government.

(2*B*) The nature, syllabus and duration of the driver refresher training course shall be such as may be prescribed by the Central Government.";

(*iv*) in sub-section (*3*), after the word, brackets and figure "sub-section (*1*)", the words, brackets, figure and letter "or sub-section (*1A*)" shall be inserted.

Insertion of new section 25A.

12. After section 25 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:—

National Register of Driving Licences.

"25A. (*1*) The Central Government shall maintain a National Register of Driving Licences in such form and manner as may be prescribed.

(*2*) All State Registers of Driving Licences shall be subsumed under the National Register of Driving Licences by a date to be notified by the Central Government.

(*3*) No driving licence issued, or renewed, under this Act shall be valid unless it has been issued a unique driving licence number under the National Register of Driving Licences.

(*4*) All State Governments and licensing authorities under this Act shall transmit all information including contained data in the State Register of Driving Licences in such form and manner as may be prescribed by the Central Government.

(*5*) The State Governments shall be entitled to access the National Register and update their records in such manner as may be prescribed by the Central Government.".

Substitution of new section for section 26.

13. For section 26 of the principal Act, the following section shall be substituted, namely:—

Maintenance of State Registers of Driving Licences.

"26. Each State Government shall maintain, in such form as may be prescribed by the Central Government, a register to be known as the State Register of Driving Licences, in respect of driving licences issued and renewed by the licensing authorities of the State Government, containing particulars, including—

(*a*) names and addresses of holders of driving licences;

(*b*) licence numbers;

(*c*) dates of issue or renewal of licences;

(*d*) dates of expiry of licences;

(*e*) classes and types of vehicles authorised to be driven; and

(*f*) such other particulars as the Central Government may prescribe.".

Amendment of section 27.

14. In section 27 of the principal Act,—

(*i*) after clause (*d*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*da*) the form and manner in which a licensing authority may issue a learner's licence under sub-section (*6*) of section 8;

(*db*) the manner in which a licensing authority may verify the identity of the applicant under the third proviso to sub-section (*6*) of section 8;";

(*ii*) after clause (*j*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*ja*) the curriculum of training modules and the regulation of schools and establishments under sub-section (*6*) of section 12;

(*jb*) the conditions for the renewal of licence to drive transport vehicles carrying goods of dangerous or hazardous nature and other motor vehicles under clause (*a*) and clause (*b*) of sub-section (*2*) of section 14;

(*jc*) the manner in which a licensing authority may verify the identity of the applicant under the third proviso to sub-section (*2*) of section 11;";

(*iii*) after clause (*n*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*na*) the manner of placing in the public domain of the name of the licence holder as referred to in sub-section (*1A*) of section 19;

(*nb*) providing for the nature, syllabus and duration of the driver refresher training course as referred to in sub-section (*2B*) of section 19;";

(*iv*) after clause (*o*), the following clause shall be inserted, namely:—

"(*oa*) all or any of the matters referred to in section 25A;";

(*v*) in clause (*p*), the words, brackets and figure "sub-section (*1*) of" shall be omitted.

Amendment of section 28.

15. In section 28 of the principal Act, in sub-section (*2*), clause (*j*) shall be omitted.

Amendment of section 40.

16. In section 40 of the principal Act, for the words "a registering authority", the words "any registering authority in the State" shall be substituted.

Amendment of section 41.

17. In section 41 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), after the proviso, the following proviso shall be inserted, namely: —

"Provided further that in the case of a new motor vehicle, the application for registration in the State shall be made by the dealer of such motor vehicle, if the new motor vehicle is being registered in the same State in which the dealer is situated.";

(*ii*) in sub-section (*3*),—

(*a*) for the words "to the owner of a motor vehicle registered by it a certificate of registration", the words "a certificate of registration in the name of the owner" shall be substituted;

(*iii*) in sub-section (*6*), the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that in case of a new motor vehicle, the application for the registration of which is made under the second proviso to sub-section (*1*), such motor vehicle shall not be delivered to the owner until such registration mark is displayed on the motor vehicle in such form and manner as may prescribed by the Central Government.";

(*iv*) in sub-section (*7*),—

(*a*) the words "other than a transport vehicle" shall be omitted; and

(*b*) after the words "date of issue of such certificate", the words "or for such period as may be prescribed by the Central Government" shall be inserted;

(*v*) in sub-section (*8*), the words "other than a transport vehicle," shall be omitted;

(*vi*) in sub-section (*10*),—

(*a*) for the words "for a period of five years", the words "for such period, as may be prescribed by the Central Government" shall be substituted;

(*b*) the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that the Central Government may prescribe different period of renewal for different types of motor vehicles.";

(*vii*) sub-sections (*11*), (*12*) and (*13*) shall be omitted.

Substitution of new section for section 43.

18. For section 43 of the principal Act, the following section shall be substituted, namely:—

Temporary Registration.

"43. Notwithstanding anything contained in section 40, the owner of a motor vehicle may apply to any registering authority or other authority as may be prescribed by the State Government to have the motor vehicle temporarily registered and such authority shall issue a temporary certificate of registration and temporary registration mark in accordance with such rules as may be made by the Central Government:

Provided that the State Government may register a motor vehicle that plies, temporarily, within the State and issue a certificate of registration and registration mark for a period of one month in such manner as may be prescribed by the State Government.".

Substitution of new section for section 44.

19. For section 44 of the principal Act, the following section shall be substituted, namely:—

Production of vehicle at the time of registration.

"44. (*1*) Subject to such terms and conditions as may be prescribed by the Central Government in this behalf, a motor vehicle sold by an authorised dealer shall not require production before a registering authority for the purposes of registration for the first time.

(*2*) Subject to such terms and conditions as may be prescribed by the State Government, a person in whose name a certificate of registration has been issued shall not be required to produce the vehicle registered or transferred before a registering authority.".

Amendment of section 49.

20. In section 49 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "registering authority, to that other registering authority", the words "State, to any registering authority in that State" shall be substituted;

(*ii*) after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) The intimation under sub-section (*1*) may be sent to the appropriate registering authority in electronic form along with the electronic form of such

documents, including proof of authentication in such manner as may be prescribed by the Central Government.";

(*iii*) in sub-section (2), for the words "one hundred rupees", the words "five hundred rupees" shall be substituted.

Amendment of section 52.

21. In section 52 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), for the second proviso, the following proviso shall be substituted, namely:—

"Provided further that the Central Government may prescribe specifications, conditions for approval, retrofitment and other related matters for the alteration of motor vehicles and in such cases, the warranty granted by the manufacturer shall not be considered as void for the purposes of such alteration or retrofitment.";

(*ii*) after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) A manufacturer of a motor vehicle shall on the direction issued by the Central Government, alter or retrofit safety equipment, or any other equipment in accordance with such standards and specifications as may be specified by the Central Government.";

(*iii*) for sub-section (2), the following sub-section shall be substituted, namely:—

"(2) Notwithstanding anything contained in sub-section (*1*), any person may, with the subsequent approval of the registering authority, alter or cause to be altered any vehicle owned by him to be converted into an adapted vehicle:

Provided that such alteration complies with such conditions as may be prescribed by the Central Government.";

(*iv*) in sub-section (*3*), the words, brackets and figure "or by reason of replacement of its engine without such approval under sub-section (2)" shall be omitted.

Amendment of section 55.

22. In section 55 of the principal Act, after sub-section (*5*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*5A*) If any registering authority or other prescribed authority has reason to believe that any motor vehicle within its jurisdiction has been used in the commission of an offence punishable under section 199A, the authority may, after giving the owner an opportunity of making a representation in writing, cancel the certificate of registration of the vehicle for a period of one year:

Provided that the owner of the motor vehicle may apply for fresh registration in accordance with the provisions of section 40 and section 41.".

Amendment of section 56.

23. In section 56 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), after the proviso, the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided further that no certificate of fitness shall be granted to a vehicle, after such date as may be notified by the Central Government, unless such vehicle has been tested at an automated testing station.";

(*ii*) for sub-section (2), the following sub-section shall be substituted, namely:—

"(2) The "authorised testing station" referred to in sub-section (*1*) means any facility, including automated testing facilities, authorised by the State Government, where fitness testing may be conducted in accordance with the rules made by the Central Government for recognition, regulation and control of such stations.";

(*iii*) in sub-section (*4*), for the proviso, the followirg provisos shall be substituted, namely:—

"Provided that no such cancellation shall be made by the prescribed authority unless,—

(*a*) such prescribed authority holds such technical qualification as may be prescribed by the Central Government and where the prescribed authority does not hold the technical qualification, such cancellation is made on the basis of the report of an officer having such qualification; and

(*b*) the reasons recorded in writing cancelling a certificate of fitness are confirmed by an authorised testing station chosen by the owner of the vehicle whose certificate of fitness is sought to be cancelled:

Provided further that if the cancellation is confirmed by the authorised testing station, the cost of undertaking the test shall be borne by the owner of the vehicle being tested and in the alternative by the prescribed authority.";

(*iv*) after sub-section (*5*), the following sub-sections shall be inserted, namely:—

"(*6*) All transport vehicles with a valid cerificate of fitness issued under this section shall carry, on their bodies, in a clear and visible manner such distinguishing mark as may be prescribed by the Central Government.

(*7*) Subject to such conditions as the Central Government may prescribe, the provisions of this section may be extended to non-transport vehicles.".

Amendment of section 59.

24. In section 59 of the principal Act, after sub-section (*3*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*4*) The Central Government may, having regard to the public safety, convenience, protection of the environment and the objects of this Act, make rules prescribing the manner of recycling of motor vehicles and parts thereof which have exceeded their life.".

Insertion of new sections 62A and 62B.

25. After section 62 in the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:—

Prohibition of registration and issuance of certificate of fitness to oversized vehicles.

"62A. (*1*) No registering authority shall register any motor vehicle that contravenes any rule made under clause (*a*) of sub-secion (*1*) of section 110.

(2) No prescribed authority or authorised testing station shall issue a certificate of fitness under section 56 to any motor vehicle that contravenes any rule made under section 110.

National Register of Motor Vehicles.

62B. (*1*) The Central Government shall maintain a National Register of Motor Vehicles in such form and manner as may be prescribed by it:

Provided that all State Registers of Motor Vehicles shall be subsumed under the National Register of Motor Vehicles by such date as may be notified in the Official Gazette by the Central Government.

(2) No certificate of registration issued, or renewed, under this Act shall be valid unless it has been issued a unique registration number under the National Register of Motor Vehicles.

(*3*) In order to maintain the National Register of Motor Vehicles, all State Governments and registering authorities under this Act shall transmit all information and data in the State Register of Motor Vehicles to the Central Government in such form and manner as may be prescribed by the Central Government.

(4) State Governments shall be able to access the National Register of Motor Vehicles and update records in accordance with the provisions of this Act and the rules made by the Central Government thereunder.".

Substitution of new section for section 63.

26. For section 63 of the principal Act, the following section shall be substituted, namely:—

Maintenance of State Registers of motor vehicles.

"63. Each State Government shall maintain in such form as may be prescribed by the Central Government a register to be known as the State Register of Motor Vehicles, in respect of the motor vehicles in that State, containing the particulars including—

(a) registration numbers;

(b) years of manufacture;

(c) classes and types;

(d) names and addresses of registered owners; and

(e) such other particulars as may be prescribed by the Central Government.".

Amendment of section 64.

27. In section 64 of the principal Act,—

(i) after clause (d), the following clause shall be inserted, namely:—

"(da) providing for the period of validity of a certificate of registration under sub-section (7) of section 41;";

(ii) after clause (e), the following clause shall be inserted, namely:—

"(ea) the period of renewal of certificate of registration of different types of motor vehicles under sub-section (10) of section 41;";

(iii) after clause (f), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(fa) the issue of temporary certificate of registration and temporary registration mark under section 43;

(fb) the terms and conditions under which a motor vehicle sold by an authorised dealer shall not require production before a registering authority under sub-section (1) of section 44;";

(iv) after clause (j), the following clause shall be inserted, namely:—

"(ja) the form and manner for the electronic submission of the intimation of change of address, documents to be submitted along with such intimation including proof of authentication under sub-section (1A) of section 49;";

(v) after clause (l), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(la) specifications, conditions for approval, retrofitment and other related matters for the alteration of motor vehicles under sub-section (1) of section 52;

(lb) the conditions for the alteration of any motor vehicle into an adapted vehicle under sub-section (2) of section 52;";

(vi) after clause (n), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(na) the distinguishing mark to be carried on the body of transport vehicles under sub-section (6) of section 56;

(nb) the conditions under which the application of section 56 may be extended to non-transport vehicles under sub-section (7) of section 56;

(nc) the recycling of motor vehicles and parts thereof which have exceeded their life under sub-section (4) of section 59;";

(*vii*) after clause (*o*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*oa*) all or any of the matters under sub-section (*1*) of section 62B;

(*ob*) all or any of the matters under sub-section (*1*) and sub-section (2) of section 63;".

28. In section 65 of the principal Act, in sub-section (2),— Amendment of section 65.

(*i*) in clause (*f*), after the word "marks", the words and figures "under the proviso to section 43" shall be inserted;

(*ii*) clause (*o*) shall be omitted.

29. In section 66 of the principal Act,— Amendment of section 66.

(*i*) in sub-section (*1*), after the third proviso, the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided also that where a transport vehicle has been issued any permit or permits, as well as a licence under this Act, such vehicle may be used either under the permit, or permits, so issued to it, or undersuch licence, at the discretion of the vehicle owner.";

(*ii*) in sub-section (*3*), after clause (*p*), the following clause shall be inserted, namely:—

"(*q*) to any transport vehicle having been issued a licence under a scheme, under sub-section (*3*) of section 67 or sub-section (*1*) of section 88A, or plying under such orders as may be issued by the Central Government or by the State Government.".

30. After section 66 of the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:— Insertion of new sections 66A and 66B.

"66A. The Central Government may develop a National Transportation Policy consistent with the objects of this Act in concurrence with the State Governments and other agencies with a view to— National Transportation Policy.

(*i*) establish a planning framework for passengers and goods transportation within which transport bodies are to operate;

(*ii*) establish a medium and long term planning framework for all forms of road transport, identify areas for the development of transport improvement infrastructure across India in consultation with the authorities and agencies related to ports, railways and aviation as well as withlocal and State level planning, land holding and regulatory authorities for the delivery of an integrated multimodal transport system;

(*iii*) establish the framework of grant of permits and schemes;

(*iv*) establish strategic policy for transport by road and its role as a link to other means of transport;

(*v*) identify strategic policies and specify priorities for the transport system that address current and future challenges;

(*vi*) provide medium to long term strategic directions, priorities and actions;

(*vii*) promote competition, innovation, increase in capacity, seamless mobility and greater efficiency in transport of goods or livestock or passengers, and economical use of resources;

(*viii*) safeguard the interest of the public and promote equity, while seeking to enhance private participation and public-private partnership in the transport sector;

(*ix*) demonstrate an integrated approach to transport and land use planning;

(*x*) identify the challenges that the National Transportation Policy seeks to address; and

(*xi*) address any other matter deemed relevant by the Central Government.

No bar against permit holders to apply and hold licences under schemes.

66B. No person who holds the permit issued under this Act shall—

(*a*) be disqualified from applying for a licence under the scheme made under sub-section (*3*) of section 67 or sub-section (*1*) of section 88A by reason of holding such permit; and

(*b*) be required to get such permit cancelled on being issued a licence under any scheme made under this Act.".

Amendment of section 67.

31. In section 67 of the principal Act,—

(*i*) for sub-section (*1*), the following sub-section shall be substituted, namely:—

"(*1*) A State Government, having regard to—

(*a*) the advantages offered to the public, trade and industry by the development of motor transport;

(*b*) the desirability of co-ordinating road and rail transport;

(*c*) the desirability of preventing the deterioration of the road system, and

(*d*) promoting effective competition among the transport service providers,

may, from time to time, by notification in the Official Gazette issue directions both to the State Transport Authority and Regional Transport Authority regarding the passengers' convenience, economically competitive fares, prevention of overcrowding and road safety.";

(*ii*) in sub-section (2), the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that the State Government may subject to such conditions as it may deem fit, and with a view to achieving the objectives specified in clause (*d*) of sub-section (*1*), relax all or any of the provisions made under this Chapter.";

(*iii*) after sub-section (2), the following sub-sections shall be inserted, namely:—

"(*3*) Notwithstanding anything contained in this Act, the State Government may, by notification in the Official Gazette, modify any permit issued under this Act or make schemes for the transportation of goods and passengers and issue licences under such scheme for the promotion of development and efficiency in transportation—

(*a*) last mile connectivity;

(*b*) rural transport;

(*c*) reducing traffic congestion;

(*d*) improving urban transport;

(*e*) safety of road users;

(*f*) better utilisation of transportation assets;

(*g*) the enhancement of economic vitality of the area, through competitiveness, productivity and efficiency;

(*h*) the increase in the accessibility and mobility of people;

(*i*) the protection and enhancement of the environment;

(*j*) the promotion of energy conservation;

(*k*) improvement of the quality of life;

(*l*) enhance integration and connectivity of the transportation system, across and between modes of transport; and

(*m*) such other matters as the Central Government may deem fit.

(*4*) The scheme framed under sub-section (*1*), shall specify the fees to be charged, form of application and grant of a licence including the renewal, suspension, cancellation or modification of such licence.".

32. In section 72 of the principal Act, in sub-section (2), the following proviso shall be inserted, namely:— Amendment of section 72.

"Provided that the Regional Transport Authority may waive any such condition for a stage carriage permit operating in a rural area, as it deems fit.".

33. In section 74 of the principal Act,— Amendment of section 74.

(*i*) in sub-section (2), the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that the Regional Transport Authority may in the interests of last mile connectivity waive any such condition in respect of any such types of vehicles as may be specified by the Central Government.";

(*ii*) in sub-section (*3*), in the proviso to clause (*b*), after sub-clause (*vi*), the following sub-clause shall be inserted, namely:—

"(*vii*) self-help groups.".

34. After section 88 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:— Insertion of new section 88A.

"88A. (*1*) Notwithstanding anything contained in this Act, the Central Government may, by notification in the Official Gazette, modify any permit issued under this Act or make schemes for national, multimodal and inter-State transportation of goods or passengers, and issue or modify licences under, such scheme for the following purposes, namely:— Power of Central Government to make schemes for national, multimodal and inter-State transport of passengers and goods.

(*a*) last mile connectivity;

(*b*) rural transport;

(*c*) improving the movement of freight, and logistics;

(*d*) better utilisation of transportation assets;

(*e*) the enhancement to the economic vitality of the area, especially by enabling competitiveness, productivity and efficiency;

(*f*) the increase in the accessibility and mobility of people;

(*g*) the protection and enhancement of the environment;

(*h*) the promotion of energy conservation;

(*i*) improvement of the quality of life;

(*j*) enhancement of the integration and connectivity of the transportation system, across and between modes of transport; and

(*k*) such other matters as the Central Government may deem fit:

Provided that the Central Government may, before taking any action under this sub-section seek concurrence of the State Governments.

(2) Notwithstanding anything contained in sub-section (*1*), two or more States may make schemes for the operation within such States for the inter-State transportation of goods or passengers:

Provided that in the event of any repugnancy between the schemes made by the Central Government under sub-section (*1*) and schemes made by two or more States under this sub-section, the schemes made under sub-section (*1*) shall prevail.".

Amendment of section 92. **35.** In section 92 of the principal Act, for the words "stage carriage or contract carriage, in respect of which a permit", the words "transport vehicle, in respect of which a permit or licence" shall be substituted.

Amendment of section 93. **36.** In section 93 of the principal Act,—

(*i*) for the marginal heading, the following marginal heading shall be substituted, namely:—

"Agent or canvasser or aggregator to obtain licence.";

(*ii*) in sub-section (*1*),—

(*a*) after clause (*ii*), the following clause shall be inserted, namely:—

"(*iii*) as an aggregator,";

(*b*) the following provisos shall be inserted, namely:—

"Provided that while issuing the licence to an aggregator the State Government may follow such guidelines as may be issued by the Central Government:

Provided further that every aggregator shall comply with the provisions of the Information Technology Act, 2000 and the rules and regulations made thereunder.". 21 of 2000.

Amendment of section 94. **37.** In section 94 of the principal Act, after the word "permit" occurring at both the places the words "or licence issued under any scheme" shall be inserted.

Amendment of section 96. **38.** In section 96 of the principal Act, in sub-section (2), after clause (*xxxii*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*xxxiia*) framing of schemes under sub-section (*3*) of section 67;

(*xxxiib*) the promotion of effective competition, passenger convenience and safety, competitive fares and prevention of overcrowding;".

Amendment of section 110. **39.** In section 110 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), in clause (*k*), after the words "standards of the components", the words ", including software," shall be inserted;

(*ii*) in sub-section (2), after the words "in particular circumstances", the words "and such rules may lay down the procedure for investigation, the officers empowered to conduct such investigations, the procedure for hearing of such matters and the penalties to be levied thereunder" shall be inserted;

(*iii*) after sub-section (2), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(2A) Persons empowered under sub-section (2) to conduct investigations referred to in sub-section (2) shall have all the powers of a civil court, while trying a suit under the Code of Civil Procedure, 1908 in respect of the following matters, namely:— 5 of 1908.

(*a*) summoning and enforcing the attendance of any person and examining him on oath;

(*b*) requiring the discovery and production of any document;

(*c*) receiving evidence on affidavit; and

(*d*) any other matter as may be prescribed.".

40. After section 110 of the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:— Insertion of new sections 110A and 110B.

"110A. (*1*) The Central Government may, by order, direct a manufacturer to recall motor vehicles of a particular type or its variants, if— Recall of motor vehicles.

(*a*) a defect in that particular type of motor vehicle may cause harm to the environment or to the driver or occupants of such motor vehicle or other road users; and

(*b*) a defect in that particular type of motor vehicle has been reported to the Central Government by—

(*i*) such percentage of owners, as the Central Government, may by notification in the Official Gazette, specify; or

(*ii*) a testing agency; or

(*iii*) any other source.

(*2*) Where the defect referred to in sub-section (*1*) lies in a motor vehicle component, the Central Government may, by order, direct a manufacturer to recall all motor vehicles which contain such component, regardless of the type or variants of such motor vehicle.

(*3*) A manufacturer whose vehicles are recalled under sub-section (*1*) or sub-section (*2*), shall—

(*a*) reimburse the buyers for the full cost of the motor vehicle, subject to any hire-purchase or lease-hypothecation agreement; or

(*b*) replace the defective motor vehicle with another motor vehicle of similar or better specifications which complies with the standards specified under this Act or repair it; and

(*c*) pay such fines and other dues in accordance with sub-section (*6*).

(*4*) Where a manufacturer notices a defect in a motor vehicle nanufactured by him, he shall inform the Central Government of the defect and initiate recall proceedings and in such case the manufacturer shall not be liable to pay fine undersub-section (*3*).

(*5*) The Central Government may authorise any officer to condict investigation under this section who shall have all the powers of a civil court, while trying a suit under the Code of Civil Procedure, 1908 in respect of the following matters, namely:— 5 of 1908.

(*a*) summoning and enforcing the attendance of any persoı and examining him on oath;

(*b*) requiring the discovery and production of any docunent;

(*c*) receiving evidence on affidavit; and

(*d*) any other matter as may be prescribed.

(*6*) The Central Government may make rules for regulating the recall of motor vehicles, of a particular type or its variants, for any defect which in the opinion of the

Central Government, may cause harm to the envronment or to the driver or occupants of such motor vehicle or to other road users.

Type-approval certificate and testing agencies.

110B. (*1*) No motor vehicle, including a traier or semi-trailer or modular hydraulic trailer or side car shall be sold or delivered or offered for sale or delivery or used in a public place in India unless a type-approval certificate referred to in sub-section (2) has been issued in respect of such vehicle:

Provided that the Central Government may, by notification in the Official Gazette, extend the requirement of type-approval certificate to other vehicles drawn or intended to be drawn by a motor vehicle:

Provided further that such certificate shall not be required for vehicles which are—

(*a*) intended for export or display or demonstration or exhibition; or

(*b*) used by a manufacturer of motor vehicles or motor vehicle components or a research and development centre or a test by agency for testing and validation or for data collection, inside factory premises or in a non-public place; or

(*c*) exempted by the Central Government.

(2) The manufacturer or importer of motor vehicles including trailers, semi-trailers, modular hydraulic trailers and side cars shall submit the prototype of the vehicle to be manufactured or imported for test to a testing agency for obtaining a type-approval certificate by such agency.

(*3*) The Central Government shall make rules for the accreditation, registration and regulation of testing agencies.

(*4*) The testing agencies shall conduct tests on vehicles drawn from the production line of the manufacturer or obtained otherwise to verify the conformity of such vehicles to the provisions of this Chapter and the rules and regulations made thereunder.

(*5*) Where the motor vehicle having a type-approval certificate is recalled under section 110A, the testing agency which granted the certificate to such motor vehicle shall be liable for its accreditation and registration to be cancelled.".

Amendment of section 114.

41. In section 114 of the principal Act, in sub-section (*1*), for the words "authorised in this behalf by the State Government", the words "or any other person authorised in this behalf by the State Government" shall be substituted.

Amendment of section 116.

42. In section 116 of the principal Act,—

(*i*) after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) Notwithstanding anything contained in sub-section (*1*), the National Highways Authority of India constituted under the National Highways Authority of India Act, 1988 or any other agency authorised by the Central Government, may cause or permit traffic signs, as provided in the First Schedule, to be placed or erected or removed on national highways for the purpose of regulating motor vehicle traffic and may order the removal of any sign or advertisement which in its opinion is so placed as to obscure any traffic sign from view or is so similar in appearance to a traffic sign as to mislead or is likely to distract the attention or concentration of the driver: 68 of 1988.

Provided that for the purposes of this sub-section, the National Highway Authority of India or any other agency authorised by the Central Government may seek assistance from the authorities of the State Government and the said State Government shall provide such assistance.";

(*ii*) in sub-section (*3*), after the words, brackets and figure "provided by sub-section (*1*)", the words, brackets, figure and letter "or sub-section (*1A*)" shall be inserted.

43. In section 117 of the principal Act, the following provisos shall be inserted, namely:— Amendment of section 117.

"Provided that the State Government or the authorised authority shall, give primacy to the safety of road users and the free flow of traffic in determining such places:

Provided further that for the purpose of this section the National Highways Authority of India, constituted under the National Highways Authority of India Act, 1988 or any other agency authorised by the Central Government, may also determine such places.". 68 of 1988.

44. For section 129 of the principal Act, the following section shall be substituted, namely:— Substitution of new section for section 129.

'129. Every person, above four years of age, driving or riding or being carried on a motorcycle of any class or description shall, while in a public place, wear protective headgear conforming to such standards as may be prescribed by the Central Government: Wearing of protective headgear.

Provided that the provisions of this section shall not apply to a person who is a Sikh, if, while driving or riding on the motorcycle, in a public place, he is wearing a turban:

Provided further that the Central Government may by rules provide for measures for the safety of children below four years of age riding or being carried on a motorcycle.

Explanation.— "Protective headgear" means a helmet which,—

(*a*) by virtue of its shape, material and construction, could reasonably be expected to afford to the person driving or riding on a motorcycle a degree of protection from injury in the event of an accident; and

(*b*) is securely fastened to the head of the wearer by means of straps or other fastenings provided on the headgear.'.

45. After section 134 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:— Insertion of new section 134A.

"134A. (*1*) A Good Samaritan shall not be liable for any civil or criminal action for any injury to or death of the victim of an accident involving a motor vehicle, where such injury or death resulted from the Good Samaritan's negligence in acting or failing to act while rendering emergency medical or non-medical care or assistance. Protection of Good Samaritans.

(*2*) The Central Government may by rules provide for the procedure for questioning or examination of the Good Samaritan, disclosure of personal information of the Good Samaritan and such other related matters.

Explanation.—For the purposes of this section, "Good Samaritan" means a person, who in good faith, voluntarily and without expectation of any reward or compensation renders emergency medical or non-medical care or assistance at the scene of an accident to the victim or transports such victim to the hospital.".

46. In section 135 of the principal Act,— Amendment of section 135.

(*i*) in sub-section (*1*),—

(*a*) in clause (*c*), the word "and" shall be omitted;

(*b*) in clause (*d*), for the word "highways", the words "highways; and" shall be substituted; and

(*ii*) after clause (*d*), the following clause shall be inserted, namely:—

"(*e*) any other amenities in the interests of the safety and the convenience of the public.";

(*iii*) after sub-section (2), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*3*) The Central Government may, by notification in the Official Gazette, make one or more schemes to conduct in-depth studies on the causes and analysis of road accidents.".

Insertion of new section 136A.

47. After section 136 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:—

Electronic monitoring and enforcement of road safety.

'136A. (*1*) The State Government shall ensure electronic monitoring and enforcement of road safety in the manner provided under sub-section (2) on national highways, state highways, roads or in any urban city within a State which has a population up to such limits as may be prescribed by the Central Government.

(2) The Central Government shall make rules for the electronic monitoring and enforcement of road safety including speed cameras, closed-circuit television cameras, speed guns, body wearable cameras and such other technology.

Explanation.—For the purpose of this section the expression "body wearable camera" means a mobile audio and video capture device worn on the body or uniform of a person authorised by the State Government.'.

Amendment of section 137.

48. In section 137 of the principal Act,—

(*i*) after clause (*a*), the following clause shall be inserted, namely:—

"(*aa*) providing for the standards of protective headgear and measures for the safety of children below the age of four years riding under section 129;";

(*ii*) after clause (*b*), the following clauses shall be inserted, namely:—

"(*c*) providing for limits of urban city by the State Governments under sub-section (*1*) of section 136A; and

(*d*) providing for electronic monitoring and enforcement under sub-section (2) of section 136A.".

Amendment of section 138.

49. In section 138 of the principal Act, after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) The State Government may, in the interest of road safety, make rules for the purposes of regulating the activities and access of non-mechanically propelled vehicles and pedestrians to public places and national highways:

Provided that in the case of national highways, such rules shall be framed in consultation with the National Highways Authority of India.".

Omission of Chapter X.

50. Chapter X in the principal Act shall be omitted.

Substitution of new Chapter XI for Chapter XI.

51. For Chapter XI of the principal Act the following Chapter shall be substituted, namely:—

'CHAPTER XI

INSURANCE OF MOTOR VEHICLES AGAINST THIRD PARTY RISKS

145. In this Chapter,— Definitions.

(a) "authorised insurer" means an insurer for the time being carrying on general insurance business in India and granted a certificate of registration by the Insurance Regulatory and Development Authority of India established under section 3 of the Insurance Regulatory and Development Authority Act, 1999 and any Government insurance fund authorised to do general insurance business under the General Insurance Business (Nationalisation) Act, 1972; 41 of 1999. 57 of 1972.

(b) "certificate of insurance" means a certificate issued by an authorised insurer in pursuance of section 147 and includes a cover note complying with such requirements as may be prescribed, and where more than one certificate has been issued in connection with a policy, or where a copy of a certificate has been issued, all those certificates or that copy, as the case may be;

(c) "grievous hurt" shall have the same meaning as assigned to it in section 320 of the Indian Penal Code; 45 of 1860.

(d) "hit and run motor accident" means an accident arising out of the use of a motor vehicle or motor vehicles the identity whereof cannot be ascertained in spite of reasonable efforts for the purpose;

(e) "Insurance Regulatory and Development Authority" means the Insurance Regulatory and Development Authority established under section 3 of the Insurance Regulatory and Development Authority Act, 1999; 41 of 1999.

(f) "policy of insurance" includes certificate of insurance;

(g) "property" includes roads, bridges, culverts, causeways, trees, posts, milestones and baggage of passengers and goods carried in any motor vehicle;

(h) "reciprocating country" means any such country as may on the basis of reciprocity be notified by the Central Government in the Official Gazette to be a reciprocating country for the purposes of this Act;

(i) "third party" includes the Government, the driver and any other co-worker on a transport vehicle.

146. (1) No person shall use, except as a passenger, or cause or allow any other person to use, a motor vehicle in a public place, unless there is in force, in relation to the use of the vehicle by that person or that other person, as the case may be, a policy of insurance complying with the requirements of this Chapter: Necessity for insurance against third party risks.

Provided that in the case of a vehicle carrying, or meant to carry, dangerous or hazardous goods, there shall also be a policy of insurance under the Public Liability Insurance Act, 1991. 6 of 1991.

Explanation.—For the purposes of this sub-section, a person driving a motor vehicle merely as a paid employee, while there is in relation to the use of the vehicle no such policy in force as is required by this sub-section, shall not be deemed to act in contravention of the sub-section unless he knows or has reason to believe that there is no such policy in force.

(2) The provisions of sub-section (1) shall not apply to any vehicle owned by the Central Government or a State Government and used for purposes not connected with any commercial enterprise.

(3) The appropriate Government may, by order, exempt from the operation of sub-section (1), any vehicle owned by any of the following authorities, namely:—

(*a*) the Central Government or a State Government, if the vehicle is used for purposes connected with any commercial enterprise;

(*b*) any local authority;

(*c*) any State Transport Undertaking:

Provided that no such order shall be made in relation to any such authority unless a fund has been established and is maintained by that authority in such manner as may be prescribed by appropriate Government.

Explanation.—For the purposes of this sub-section, "appropriate Government" means the Central Government or a State Government, as the case may be, and—

(*i*) in relation to any corporation or company owned by the Central Government or any State Government, means the Central Government or that State Government;

(*ii*) in relation to any corporation or company owned by the Central Government and one or more State Governments, means the Central Government;

(*iii*) in relation to any other State Transport Undertaking or any local authority, means that Government which has control over that undertaking or authority.

Requirement of policies and limits of liability.

147. (*1*) In order to comply with the requirements of this Chapter, a policy of insurance must be a policy which—

(*a*) is issued by a person who is an authorised insurer; and

(*b*) insures the person or classes of persons specified in the policy to the extent specified in sub-section (2)—

(*i*) against any liability which may be incurred by him in respect of the death of or bodily injury to any person including owner of the goods or his authorised representative carried in the motor vehicle or damage to any property of a third party caused by or arising out of the use of the motor vehicle in a public place;

(*ii*) against the death of or bodily injury to any passenger of a transport vehicle, except gratuitous passengers of a goods vehicle, caused by or arising out of the use of the motor vehicle in a public place.

Explanation.—For the removal of doubts, it is hereby clarified that the death of or bodily injury to any person or damage to any property of a third party shall be deemed to have been caused by or to have arisen out of, the use of a vehicle in a public place, notwithstanding that the person who is dead or injured or the property which is damaged was not in a public place at the time of the accident, if the act or omission which led to the accident occurred in a public place.

(2) Notwithstanding anything contained under any other law for the time being in force, for the purposes of third party insurance related to either death of a person or grievous hurt to a person, the Central Government shall prescribe a base premium and the liability of an insurer in relation to such premium for an insurance policy under sub-section (*1*) in consultation with the Insurance Regulatory and Development Authority.

(*3*) A policy shall be of no effect for the purposes of this Chapter unless and until there is issued by the insurer in favour of the person by whom the policy is effected, a certificate of insurance in the prescribed form and containing the prescribed particulars of any condition subject to which the policy is issued and of any other prescribed

matters; and different forms, particulars and matters may be prescribed in different cases.

(*4*) Notwithstanding anything contained in this Act, a policy of Insurance issued before the commencement of the Motor Vehicles (Amendment) Act, 2019 shall be continued on the existing terms under the contract and the provisions of this Act shall apply as if this Act had not been amended by the said Act.

(*5*) Where a cover note issued by the insurer under the provisions of this Chapter or the rules or regulations made thereunder is not followed by a policy of insurance within the specified time, the insurer shall, within seven days of the expiry of the period of the validity of the cover note, notify the fact to the registering authority or to such other authority as the State Government may prescribe.

(*6*) Notwithstanding anything contained in any other law for the time being in force, an insurer issuing a policy of insurance under this section shall be liable to indemnify the person or classes of persons specified in the policy in respect of any liability which the policy purports to cover in the case of that person or those classes of persons.

Validity of policies of insurance issued in reciprocating countries.

148. Where, in pursuance of an arrangement between India and any reciprocating country, the motor vehicle registered in the reciprocating country operates on any route or within any area common to the two countries and there is in force in relation to the use of the vehicle in the reciprocating country, a policy of insurance complying with the requirements of the law of insurance for the time being in force in that country, then, notwithstanding anything contained in section 147 but subject to any rules which may be made under section 164B such policy of insurance shall be effective throughout the route or area in respect of which the arrangement has been made, as if the policy of insurance had complied with the requirements of this Chapter.

Settlement by insurance company and procedure therefor.

149. (*1*) The insurance company shall, upon receiving information of the accident, either from claimant or through accident information report or otherwise, designate an officer to settle the claims relating to such accident.

(2) An officer designated by the insurance company for processing the settlement of claim of compensation may make an offer to the claimant for settlement before the Claims Tribunal giving such details, within thirty days and after following such procedure as may be prescribed by the Central Government.

(*3*) If, the claimant to whom the offer is made under sub-section (*2*),—

(*a*) accepts such offer,—

(*i*) the Claims Tribunal shall make a record of such settlement, and such claim shall be deemed to be settled by consent; and

(*ii*) the payment shall be made by the insurance company within a maximum period of thirty days from the date of receipt of such record of settlement;

(*b*) rejects such offer, a date of hearing shall be fixed by the Claims Tribunal to adjudicate such claim on merits.

Duty of insurers to satisfy judgments and awards against persons insured in respect of third party risks.

150. (*1*) If, after a certificate of insurance has been issued under sub-section (*3*) of section 147 in favour of the person by whom a policy has been effected, judgment or award in respect of any such liability as is required to be covered by a policy under clause (*b*) of sub-section (*1*) of section 147 (being a liability covered by the terms of the policy) or under the provisions of section 164 is obtained against any person insured by the policy, then, notwithstanding that the insurer may be entitled to avoid or cancel or may have avoided or cancelled the policy, the insurer shall, subject to the provisions of this section, pay to the person entitled to the benefit of the award any sum not

exceeding the sum assured payable thereunder, as if that person were the decree holder, in respect of the liability, together with any amount payable in respect of costs and any sum payable in respect of interest on that sum by virtue of any enactment relating to interest on judgments.

(2) No sum shall be payable by an insurer under sub-section (*1*) in respect of any judgment or award unless, before the commencement of the proceedings in which the judgment or award is given the insurer had notice through the court or, as the case may be, the Claims Tribunal of the bringing of the proceedings, or in respect of such judgment or award so long as its execution is stayed pending an appeal; and an insurer to whom notice of the bringing of any such proceedings is so given shall be entitled to be made a party thereto, and to defend the action on any of the following grounds, namely:—

(*a*) that there has been a breach of a specified condition of the policy, being one of the following conditions, namely:—

(*i*) a condition excluding the use of the vehicle—

(*A*) for hire or reward, where the vehicle is on the date of the contract of insurance a vehicle not covered by a permit to ply for hire or reward; or

(*B*) for organised racing and speed testing; or

(*C*) for a purpose not allowed by the permit under which the vehicle is used, where the vehicle is a transport vehicle; or

(*D*) without side-car being attached where the vehicle is a two-wheeled vehicle; or

(*ii*) a condition excluding driving by a named person or by any person who is not duly licenced or by any person who has been disqualified for holding or obtaining a driving licence during the period of disqualification or driving under the influence of alcohol or drugs as laid down in section 185; or

(*iii*) a condition excluding liability for injury caused or contributed to by conditions of war, civil war, riot or civil commotion; or

(*b*) that the policy is void on the ground that it was obtained by nondisclosure of any material fact or by representation of any fact which was false in some material particular; or

(*c*) that there is non-receipt of premium as required under section 64VB of the Insurance Act, 1938. 4 of 1938.

(*3*) Where any such judgment or award as is referred to in sub-section (*1*) is obtained from a court in a reciprocating country and in the case of a foreign judgment is, by virtue of the provisions of section 13 of the Code of Civil Procedure, 1908 5 of 1908. conclusive as to any matter adjudicated upon by it, the insurer (being an insurer registered under the Insurance Act, 1938 and whether or not that person is registered 4 of 1938. under the corresponding law of the reciprocating country) shall be liable to the person entitled to the benefit of the decree in the manner and to the extent specified in sub-section (*1*), as if the judgment or award were given by a court in India:

Provided that no sum shall be payable by the insurer in respect of any such judgment or award unless, before the commencement of the proceedings in which the judgment or award is given, the insurer had notice through the court concerned of the bringing of the proceedings and the insurer to whom notice is so given is entitled under the corresponding law of the reciprocating country, to be made a party to the proceedings and to defend the action on grounds similar to those specified in sub-section (2).

(4) Where a certificate of insurance has been issued under sub-section (3) of section 147 to the person by whom a policy has been effected, so much of the policy as purports to restrict the insurance of the persons insured thereby, by reference to any condition other than those in sub-section (2) shall, as respects such liabilities as are required to be covered by a policy under clause (b) of sub-section (1) of section 147, be of no effect.

(5) No insurer to whom the notice referred to in sub-section (2) or sub-section (3) has been given shall be entitled to avoid his liability to any person entitled to the benefit of any such judgment or award as is referred to in sub-section (1) or in such judgment as is referred to in sub-section (3) otherwise than in the manner provided for in sub-section (2) or in the corresponding law of the reciprocating country, as the case may be.

(6) If on the date of filing of any claim, the claimant is not aware of the insurance company with which the vehicle had been insured, it shall be the duty of the owner of the vehicle to furnish to the tribunal or court the information as to whether the vehicle had been insured on the date of the accident, and if so, the name of the insurance company with which it is insured.

Explanation.—For the purposes of this section,—

(a) "award" means an award made by the Claims Tribunal under section 168;

(b) "Claims Tribunal" means a Claims Tribunal constituted under section 165;

(c) "liability covered by the terms of the policy" means the liability which is covered by the policy or which would be so covered but for the fact that the insurer is entitled to avoid or cancel or has avoided or cancelled the policy; and

(d) "material fact" and "material particular" mean, respectively, a fact or particular of such a nature as to influence the judgment of a prudent insurer in determining whether he shall take the risk and, if so, at what premium and on what conditions.

Rights of third party against insurers on insolvency of insured.

151. (1) Where under any contract of insurance affected in accordance with the provisions of this Chapter, a person is insured against liabilities which he may incur to third party, then—

(a) in the event of the person becoming insolvent or making a composition or arrangement with his creditors; or

(b) where the insured person is a company, in the event of a winding-up order being made or a resolution for a voluntary winding-up being passed with respect to the company or of a receiver or manager of the company's business or undertaking being duly appointed, or of possession being taken by or on behalf of the holders of any debentures secured by a floating charge of any property comprised in or subject to the charge,

if, either before or after that event, any such liability is incurred by the insured person his rights against the insurer under the contract in respect of the liability shall, notwithstanding anything to the contrary in any provision of law, be transferred to and vest in the third party to whom the liability was so incurred.

(2) Where an order for the administration of the estate of a deceased debtor is made according to the law of insolvency, then, if any debt provable in insolvency is owing by the deceased in respect of a liability to a third party against which he was insured under a contract of insurance in accordance with the provisions of this Chapter, the deceased debtor's rights against the insurer in respect of that liability shall,

notwithstanding anything to the contrary in any provision of law, be transferred to and vest in the person to whom the debt is owing.

(*3*) Any condition in a policy issued for the purposes of this Chapter purporting, either directly or indirectly, to avoid the policy or to alter the rights of the parties thereunder upon the happening to the insured person of any of the events specified in clause (*a*) or clause (*b*) of sub-section (*1*) or upon the making of an order for the administration of the estate of a deceased debtor according to the law of insolvency, shall be of no effect.

(*4*) Upon a transfer under sub-section (*1*) or sub-section (2), the insurer shall be under the same liability to the third party as he would have been to the insured person, but —

(*a*) if the liability of the insurer to the insured person exceeds the liability of the insured person to the third party, nothing in this Chapter shall affect the rights of the insured person against the insurer in respect of the excess amount; and

(*b*) if the liability of the insurer to the insured person is less than the liability of the insured person to the third party, nothing in this Chapter shall affect the rights of the third party against the insured person in respect of the balance amount.

Duty to give information as to insurance.

152. (*1*) No person against whom a claim is made in respect of any liability referred to in clause (*b*) of sub-section (*1*) of section 147 shall, on demand by or on behalf of the person making the claim, refuse to state whether or not he was insured in respect of that liability by any policy issued under the provisions of this Chapter, or would have been so insured if the insurer had not avoided or cancelled the policy, nor shall he refuse, if he was or would have been so insured, to give such particulars with respect to that policy as were specified in the certificate of insurance issued in respect thereof.

(*2*) In the event of any person becoming insolvent or making an arrangement with his creditors or in the event of an order being made for the administration of the estate of a deceased person according to the law of insolvency, or in the event of a winding-up order being made or a resolution for a voluntary winding-up being passed with respect to any company or of a receiver or manager of the company's business or undertaking being duly appointed or of possession being taken by or on behalf of the holders of any debentures secured by a floating charge on any property comprised in or subject to the charge, it shall be the duty of the insolvent debtor, personal representative of the deceased debtor or company, as the case may be, or the official assignee or receiver in insolvency, trustee, liquidator, receiver or manager, or person in possession of the property to give, on the request of any person claiming that the insolvent debtor, deceased debtor or company is under such liability to him as is covered by the provision of this Chapter, such information as may reasonably be required by him for the purpose of ascertaining whether any rights have been transferred to and vested in him by section 151 and for the purpose of enforcing such rights, if any, and any such contract of insurance as purports whether directly or indirectly to avoid the contract or to alter the rights of the parties thereunder upon the giving of such information in the events aforesaid, or otherwise to prohibit or prevent the giving thereof in the said events, shall be of no effect.

(*3*) If, from the information given to any person in pursuance of sub-section (2) or otherwise, he has reasonable ground for supporting that there have or may have been transferred to him under this Chapter rights against any particular insurer, that insurer shall be subject to the same duty as is imposed by the said sub-section on the persons therein mentioned.

(*4*) The duty to give the information imposed by this section shall include a duty to allow all contracts of insurance, receipts for premiums, and other relevant documents in the possession or power of the person on whom the duty is so imposed to be inspected and copies thereof to be taken.

Settlement between insurers and insured persons.

153. (*1*) No settlement made by an insurer in respect of any claim which might be made by a third party in respect of any liability of the nature referred to in clause (*b*) of sub-section (*1*) of section 147 shall be valid unless such third party is a party to the settlement.

(2) The Claims Tribunal shall ensure that the settlement is *bona fide* and was not made under undue influence and the compensation is made in accordance with the payment schedule referred to in sub-section (*1*) of section 164.

(*3*) Where a person who is insured under a policy issued for the purpose of this Chapter has become insolvent, or where, if such insured person is a company, a winding-up order has been made or a resolution for a voluntary winding-up has been passed with respect to the company, no agreement made between the insurer and the insured person after the liability has been incurred to a third party and after the commencement of the insolvency or winding-up, as the case may be, nor any waiver, assignment or other disposition made by or payment made to the insured person after the commencement aforesaid, shall be effective to defeat the rights transferred to the third party under this Chapter; but those rights shall be the same as if no such agreement, waiver, assignment or disposition or payment has been made.

Saving in respect of sections 151, 152 and 153.

154. (*1*) For the purposes of sections 151, 152 and 153, a reference to "liabilities to third parties" in relation to a person insured under any policy of insurance shall not include a reference to any liability of that person in the capacity of insurer under some other policy of insurance.

(2) The provisions of sections 151, 152 and 153 shall not apply where a company is wound-up voluntarily merely for the purposes of reconstruction or of an amalgamation with another company.

Effect of death on certain causes of action.

39 of 1925.

155. Notwithstanding anything contained in section 306 of the Indian Succession Act, 1925, the death of a person in whose favour a certificate of insurance had been issued, if it occurs after the happening of an event which has given rise to a claim under the provisions of this Chapter, shall not be a bar to the survival of any cause of action arising out of such event against his estate or against the insurer.

Effect of certificate of insurance.

156. When an insurer has issued a certificate of insurance in respect of a contract of insurance between the insurer and the insured person, then—

(*a*) if and so long as the policy described in the certificate has not been issued by the insurer to the insured, the insurer shall, as between himself and any other person except the insured, be deemed to have issued to the insured person a policy of insurance conforming in all respects with the description and particulars stated in such certificate; and

(*b*) if the insurer has issued to the insured the policy described in the certificate, but the actual terms of the policy are less favourable to persons claiming under or by virtue of the policy against the insurer either directly or through the insured than the particulars of the policy as stated in the certificate, the policy shall, as between the insurer and any other person except the insured, be deemed to be in terms conforming in all respects with the particulars stated in the said certificate.

Transfer of certificate of insurance.

157. (*1*) Where a person, in whose favour the certificate of insurance has been issued in accordance with the provisions of this Chapter, transfers to another person the ownership of the motor vehicle in respect of which such insurance was taken

together with the policy of insurance relating thereto, the certificate of insurance and the policy described in the certificate shall be deemed to have been transferred in favour of the person to whom the motor vehicle is transferred with effect from the date of its transfer.

Explanation.—For the removal of doubts, it is hereby clarified that such deemed transfer shall include transfer of rights and liabilities of the said certificate of insurance and policy of insurance.

(2) The transferee shall apply within fourteen days from the date of transfer in the prescribed form to the insurer for making necessary changes in regard to the fact of transfer in the certificate of insurance and the policy described in the certificate in his favour, and the insurer shall make the necessary changes in the certificate and the policy of insurance in regard to the transfer of insurance.

Production of certain certificates, licence and permit in certain cases.

158. (*1*) Any person driving a motor vehicle in any public place shall, on being so required by a police officer in uniform authorised in this behalf by the State Government, produce—

(*a*) the certificate of insurance;

(*b*) the certificate of registration;

(*c*) the pollution under control certificate;

(*d*) the driving licence;

(*e*) in the case of a transport vehicle, also the certificate of fitness referred to in section 56, and the permit; and

(*f*) any certificate or authorisation of exemption that has been granted under this Act,

relating to the use of the vehicle.

(*2*) Where, owing to the presence of a motor vehicle in a public place, an accident occurs involving death or bodily injury to another person, if the driver of the vehicle does not at that time produce the required certificate, driving licence and permit referred to in sub-section (*1*) to a police officer, he or the owner shall produce the said certificates, licence and permit at the police station at which the driver makes the report required by section 134.

(*3*) No person shall be liable to conviction for offences under sub-section (*1*) or sub-section (2) by reason of the failure to produce the required certificate if, within seven days from the date on which its production was required under sub-section (*1*), or as the case may be, from the date of occurrence of the accident, he produces the certificate at such police station as may have been specified by him to the police officer who required its production or, as the case may be, to the police officer at the site of the accident or to the officer-in-charge of the police station at which he reported the accident:

Provided that except to such extent and with such modifications as may be prescribed, the provisions of this sub-section shall not apply to the driver of a transport vehicle.

(*4*) The owner of a motor vehicle shall give such information as he may be required by or on behalf of a police officer empowered in this behalf by the State Government for the purpose of determining whether the vehicle was or was not being driven in contravention of section 146 and on any occasion when the driver was required under this section to produce the certificate of insurance.

(*5*) In this section, the expression "produce the certificate of insurance" means production for examination the relevant certificate of insurance or such other evidence

as may be prescribed to prove that the vehicle was not being driven in contravention of section 146.

Information to be given regarding accident.

159. The police officer shall, during the investigation, prepare an accident information report to facilitate the settlement of claim in such form and manner, within three months and containing such particulars and submit the same to the Claims Tribunal and such other agency as may be prescribed.

Duty to furnish particulars of vehicle involved in accident.

160. A registering authority or the officer-in-charge of a police station shall, if so required by a person who alleges that he is entitled to claim compensation in respect of an accident arising out of the use of a motor vehicle, or if so required by an insurer against whom a claim has been made in respect of any motor vehicle, furnish to that person or to that insurer, as the case may be, on payment of the prescribed fee, any information at the disposal of the said authority orthe said police officer relating to the identification marks and other particulars of the vehicle and the name and address of the person who was using the vehicle at the time of the accident or was injured by it and the property, if any, damaged in such form and within such time as the Central Government may prescribe.

Special provisions as to compensation in case of hit and run motor accident.

161. (*1*) Notwithstanding anything contained in any other law for the time being in force or any instrument having the force of law, the Central Government shall provide for paying in accordance with the provisions of this Act and the scheme made under sub-section (*3*), compensation in respect of the death of, or grievous hurt to, persons resulting from hit and run motor accidents.

(*2*) Subject to the provisions of this Act and the scheme made under sub-section (*3*), there shall be paid as compensation,—

(*a*) in respect of the death of any person resulting from a hit and run motor accident, a fixed sum of two lakh rupees or such higher amount as may be prescribed by the Central Government;

(*b*) in respect of grievous hurt to any person resulting from a hit and run motor accident, a fixed sum of fifty thousand rupees or such higher amount as may be prescribed by the Central Government.

(*3*) The Central Government may, by notification in the Official Gazette, make a scheme specifying the manner in which the scheme shall be administered by the Central Government or General Insurance Council, the form, manner and the time within which applications for compensation may be made, the officers or authorities to whom such applications may be made, the procedure to be followed by such officers or authorities for considering and passing orders on such applications, and all other matters connected with, or incidental to, the administration of the scheme and the payment of compensation under this section.

(*4*) A scheme made under sub-section (*3*) may provide that,—

(*a*) a payment of such sum as may be prescribed by the Central Government as interim relief to any claimant under such scheme;

(*b*) a contravention of any provision thereof shall be punishable with imprisonment which may extend to two years, or with fine which shall not be less than twenty-five thousand rupees but may extend to five lakh rupees or with both;

(*c*) the powers, functions or duties conferred or imposed on any officer or authority by such scheme may be delegated with the prior approval in writing of Central Government, by such officer or authority to any other officer or authority.

Scheme for golden hour.

162. (*1*) Notwithstanding anything contained in the General Insurance Companies (Nationalisation) Act, 1972 or any other law for thetime being in force or any instrument having the force of law, the insurance companies for the time being carrying on general

57 of 1972.

insurance business in India shall provide in accordance with the provisions of this Act and the schemes made under this Act for treatment of road accident victims, including during the golden hour.

(2) The Central Government shall make a scheme for the cashless treatment of victims of the accident during the golden hour and such scheme may contain provisions for creation of a fund for such treatment.

Refund in certain cases of compensation paid under section 161.

163. (*1*) The payment of compensation in respect of the death of, or grievous hurt to, any person under section 161 shall be subject to the condition that if any compensation (hereafter in this sub-section referred to as the other compensation) or other amount in lieu of or by way of satisfaction of a claim for compensation is awarded or paid in respect of such death or grievous hurt under any other provision of this Act or any other law for the time being in force or otherwise, so much of the other compensation or other amount aforesaid as is equal to the compensation paid under section 161, shall be refunded to the insurer.

(*2*) Before awarding compensation in respect of an accident involving the death of, or bodily injury to, any person arising out of the use of a motor vehicle under any provision of this Act other than section 161 or any other law for the time being in force, the Claims Tribunal, court or other authority awarding such compensation shall verify as to whether in respect of such death or bodily injury compensation has already been paid under section 161 or an application for payment of compensation is pending under that section, and such Tribunal, court or other authority shall—

(*a*) if compensation has already been paid under section 161, direct the person liable to pay the compensation awarded by it to refund to the insurer, so much thereof as is required to be refunded in accordance with the provisions of sub-section (*1*);

(*b*) if an application for payment of compensation is pending under section 161 forward the particulars as to the compensation awarded by it to the insurer.

Explanation.—For the purpose of this sub-section, an application for compensation under section 161 shall be deemed to be pending—

(*i*) if such application has been rejected, till the date of the rejection of the application; and

(*ii*) in any other case, till the date of payment of compensation in pursuance of the application.

Payment of compensation in case of death or grevious hurt, etc.

164. (*1*) Notwithstanding anything contained in this Act or in any other law for the time being in force or instrument having the force of law, the owner of the motor vehicle or the authorised insurer shall be liable to pay in the case of death or grievous hurt due to any accident arising out of the use of motor vehicle, a compensation, of a sum of five lakh rupees in case of death or of two and a half lakh rupees in case of grievous hurt to the legal heirs or the victim, as the case may be.

(2) In any claim for compensation under sub-section (*1*), the claimant shall not be required to plead or establish that the death or grievous hurt in respect of which the claim has been made was due to any wrongful act or neglect or default of the owner of the vehicle or of the vehicle concerned or of any other person.

(*3*) Where, in respect of death or grievous hurt due to an accident arising out of the use of motor vehicle, compensation has been paid under any other law for the time being in force, such amount of compensation shall be reduced from the amount of compensation payable under this section.

Scheme for interim relief for claimants.

164A. (*1*) The Central Government, may make schemes for the provision of interim relief to claimants praying for compensation under this Chapter.

(*2*) A scheme made under sub-section (*1*) shall also provide for procedure to recover funds disbursed under such scheme from the owner of the motor vehicle, where the claim arises out of the use of such motor vehicle or other sources as may be prescribed by the Central Government.

Motor Vehicle Accident Fund.

164B. (*1*) The Central Government shall constitute a Fund to be called the Motor Vehicle Accident Fund and thereto shall be credited—

(*a*) payment of a nature notified and approved by the Central Government;

(*b*) any grant or loan made to the Fund by the Central Government;

(*c*) the balance of the Fund created under scheme framed under section 163, as it stood immediately before the commencement of the Motor Vehicles (Amendment) Act, 2019; and

(*d*) any other source of income as may be prescribed by the Central Government.

(*2*) The Fund shall be constituted for the purpose of providing compulsory insurance cover to all road users in the territory of India.

(*3*) The Fund shall be utilised for the following, namely:—

(*a*) treatment of the persons injured in road accidents in accordance with the scheme framed by the Central Government under section 162;

(*b*) compensation to representatives of a person who died in hit and run motor accident in accordance with schemes framed under section 161;

(*c*) compensation to a person grievously hurt in a hit and run motor accident in accordance with schemes framed under section 161; and

(*d*) compensation to such persons as may be prescribed by the Central Government.

(*4*) The maximum liability amount that shall be paid in each case shall be such as may be prescribed by the Central Government.

(*5*) In all cases specified in clause (*a*) of sub-section (*3*), when the claim of such person becomes payable, where amount has been paid out of this Fund to any person, the same amount shall be deductible from the claim received by such person from the insurance company.

(*6*) The Fund shall be managed by such authority or agency as the Central Government may specify having regard to the following:—

(*a*) knowledge of insurance business of the agency;

(*b*) capability of the agency to manage funds; and

(*c*) any other criteria as may be prescribed by the Central Government.

(*7*) The Central Government shall maintain proper accounts and other relevant records and prepare an annual statement of accounts of the Fund in such form as may be prescribed by the Central Government in consultation with the Comptroller and Auditor-General of India.

(*8*) The accounts of the Fund shall be audited by the Comptroller and Auditor-General of India at such intervals as may be specified by him.

(*9*) The Comptroller and Auditor-General of India or any person appointed by him in connection with the audit of the accounts of the Fund under this Act shall have the same rights, privileges and authority in connection with such audit of the Government accounts and, in particular, shall have the right to demand the production

of books, accounts, connected vouchers and other documents and papers and to inspect any of the offices of the Authority.

(*10*) The accounts of the Fund, as certified by the Comptroller and Auditor-General of India or any other person appointed by him in this behalf, together with the audit report thereon, shall be forwarded annually to the Central Government and the Central Government shall cause the same to be laid before each House of the Parliament.

(*11*) Any scheme framed under sub-section (*3*) of section 161, as it stood immediately before the commencement of the Motor Vehicles (Amendment) Act, 2019, shall be discontinued and all rights and liabilities accruing thereunder shall be met out of the Fund with effect from the date of commencement of this Act.

Power of Central Government to make rules.

164C. (*1*) The Central Government may make rules for the purposes of carrying into effect, the provisions of this Chapter.

(*2*) Without prejudice to the generality of the foregoing power, such rules may provide for—

(*a*) the forms to be used for the purposes of this Chapter including,—

(*i*) the form of the insurance policy and the particulars it shall contain as referred to in sub-section (*3*) of section 147;

(*ii*) the form for making changes in regard to the fact of transfer in the certificate of insurance under sub-section (2) of section 157;

(*iii*) the form in which the accident information report may be prepared, the particulars it shall contain, the manner and the time for submitting the report to the Claims Tribunal and the other agency under section 159;

(*iv*) the form for furnishing information under section 160; and

(*v*) the form of the annual statement of accounts for the Motor Vehicle Accident Fund under sub-section (7) of section 164B;

(*b*) the making of applications for and the issue of certificates of insurance;

(*c*) the issue of duplicates to replace certificates of insurance lost, destroyed or mutilated;

(*d*) the custody, production, cancellation and surrender of certificates of insurance;

(*e*) the records to be maintained by insurers of policies of insurance issued under this Chapter;

(*f*) the identification by certificates or otherwise of persons or vehicles exempted from the provisions of this Chapter;

(*g*) the furnishing of information respecting policies of insurance by insurers;

(*h*) adopting the provisions of this Chapter to vehicles brought into India by persons making only a temporary stay therein or to vehicles registered in a reciprocating country and operating on any route or within any area in India by applying those provisions with prescribed modifications;

(*i*) the requirements which a certificate of insurance is required to comply with as referred to in clause (*b*) of section 145;

(*j*) administration of the Fund established under sub-section (*3*) of section 146;

(*k*) the minimum premium and the maximum liability of an insurer under sub-section (2) of section 147;

(*l*) the conditions subject to which an insurance policy shall be issued and other matters related thereto as referred to in sub-section (*3*) of section 147;

(*m*) the details of settlement, the time limit for such settlement and the procedure thereof under sub-section (2) of section 149;

(*n*) the extent of exemptions and the modifications under the proviso to sub-section (*3*) of section 158;

(*o*) the other evidence under sub-section (*5*) of section 158;

(*p*) such other agency to which the accident information report as referred to in section 159 may be submitted;

(*q*) the time limit and fee for furnishing information under section 160;

(*r*) the higher amount of compensation in respect of death under clause (*a*) of sub-section (2) of section 161;

(*s*) a sum to be paid as interim relief as referred to in clause (*a*) of sub-section (*4*) of section 161;

(*t*) the procedure for payment of compensation under sub-section (*1*) of section 164;

(*u*) such other sources from which funds may be recovered for the scheme as referred to in sub-section (2) of section 164A;

(*v*) any other source of income that may be credited into the Motor Vehicle Accident Fund under sub-section (*1*) of section 164B;

(*w*) the persons to whom compensation may be paid under clause (*d*) of sub-section (*3*) of section 164B;

(*x*) the maximum liability amount under sub-section (*4*) of section 164B;

(*y*) the other criteria under clause (*c*) of sub-section (*6*) of section 164B;

(*z*) any other matter which is to be, or may be, prescribed or in respect of which provision is to be made by rules.

164D. (*1*) The State Government may make rules for the purposes of carrying into effect, the provisions of this Chapter other than the matters specified in section 164C. Power of State Government to make rules.

(*2*) Without prejudice to the generality of the foregoing power, such rules may provide for—

(*a*) the other authority under sub-section (*5*) of section 147; and

(*b*) any other matter which is to be, or may be, prescribed, or in respect of which provision is to be made by rules.".

52. In section 165 of the principal Act, in the *Explanation*, for the words, figures and letter "section 140 and section 163A", the word and figures "section 164" shall be substituted. Amendment of section 165.

53. In section 166 of the principal Act,— Amendment of section 166.

(*i*) in sub-section (*1*), after the proviso, the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided further that where a person accepts compensation under section 164 in accordance with the procedure provided under section 149, his claims petition before the Claims Tribunal shall lapse.".

(*ii*) in sub-section (2), the proviso shall be omitted;

(*iii*) after sub-section (2), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*3*) No application for compensation shall be entertained unless it is made within six months of the occurrence of the accident.".

(*iv*) in sub-section (*4*), for the words, brackets and figures "sub-section (*6*) of section 158", the word and figures "section 159" shall be substituted;

(*v*) after sub-section (*4*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*5*) Notwithstanding anything in this Act or any other law for the time being in force, the right of a person to claim compensation for injury in an accident shall, upon the death of the person injured, survive to his legal representatives, irrespective of whether the cause of death is relatable to or had any nexus with the injury or not.".

Amendment of section 168.

54. In section 168 of the principal Act, in sub-section (*1*),—

(*i*) for the word and figures "section 162", the word and figures "section 163" shall be substituted;

(*ii*) the proviso shall be omitted.

Amendment of section 169.

55. In section 169 of the principal Act, after sub-section (*3*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*4*) For the purpose of enforcement of its award, the Claims Tribunal shall also have all the powers of a Civil Court in the execution of a decree under the Code of Civil Procedure, 1908, as if the award were a decree for the payment of money passed by such court in a civil suit.". 5 of 1908.

Amendment of section 170.

56. In section 170 of the principal Act, for the word and figures "section 149" the word and figures "section 150" shall be substituted.

Amendment of section 173.

57. In section 173 of the principal Act, in sub-section (*2*), for the words "ten thousand", the words "one lakh" shall be substituted.

Amendment of section 177.

58. In section 177 of the principal Act, for the words "one hundred rupees" and "three hundred rupees", the words "five hundred rupees" and "one thousand and five hundred rupees" shall respectively be substituted.

Insertion of section 177A.

59. After section 177 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:—

Penalty for contravention of regulations under section 118.

"177A. Whoever contravenes the regulations made under section 118, shall be punishable with fine which shall not be less than five hundred rupees, but may extend to one thousand rupees.".

Amendment of section 178.

60. In section 178 of the principal Act, in sub-section (*3*), in clause (*b*), for the words "two hundred rupees", the words "five hundred rupees" shall be substituted.

Amendment of section 179.

61. In section 179 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "five hundred rupees", the words "two thousand rupees" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (2), for the words "five hundred rupees", the words "two thousand rupees" shall be substituted.

62. In section 180 of the principal Act, for the words "which may extend to one thousand rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted. Amendment of section 180.

63. In section 181 of the principal Act, for the words "which may extend to five hundred rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted. Amendment of section 181.

64. In section 182 of the principal Act,— Amendment of section 182.

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "which may extend to five hundred rupees", the words "of ten thousand rupees" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (*2*), for the words "one hundred rupees", the words "ten thousand rupees" shall be substituted.

65. For section 182A of the principal Act, the following sections shall be substituted, namely:— Substitution of new section for section 182A.

"182A. (*1*) Whoever, being a manufacturer, importer or dealer of motor vehicles, sells or delivers or alters or offers to sell or deliver or alter, a motor vehicle that is in contravention of the provisions of Chapter VII or the rules and regulations made thereunder, shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to one year, or with fine of one lakh rupees per such motor vehicle or with both: Punishment for offences relating to construction, maintenance, sale and alteration of motor vehicles and components.

Provided that no person shall be convicted under this section if he proves that, at the time of sale or delivery or alteration or offer of sale or delivery or alteration of such motor vehicle, he had disclosed to the other party the manner in which such motor vehicle was in contravention of the provisions of Chapter VII or the rules and regulations made thereunder.

(*2*) Whoever, being a manufacturer of motor vehicles, fails to comply with the provisions of Chapter VII or the rules and regulations made thereunder, shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to one year or with fine which may extend to one hundred crore rupees or with both.

(*3*) Whoever, sells or offers to sell, or permits the sale of any component of a motor vehicle which has been notified as a critical safety component by the Central Government and which does not comply with Chapter VII or the rules and regulations made thereunder shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to one year or with fine of one lakh rupees per such component or with both.

(*4*) Whoever, being the owner of a motor vehicle, alters a motor vehicle, including by way of retrofitting of motor vehicle parts, in a manner not permitted under the Act or the rules and regulations made thereunder shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to six months, or with fine of five thousand rupees per such alteration or with both.

182B. Whoever contravenes the provisions of section 62A, shall be punishable with fine which shall not be less than five thousand rupees, but may extend to ten thousand rupees.". Punishment for contravention of section 62A.

66. In section 183 of the principal Act,— Amendment of section 183.

(*i*) in sub-section (*1*),—

(*a*) after the words "Whoever drives", the words "or causes any person who is employed by him or subjects someone under his control to drive" shall be inserted;

(*b*) for the words "with fine which extend to four hundred rupees, or, if having been previously convicted of an offence under this sub-section is again

convicted of an offence under this sub-section, with fine which may extend to one thousand rupees", the following shall be substituted, namely:—

"in the following manner, namely:—

(*i*) where such motor vehicle is a light motor vehicle with fine which shall not be less than one thousand rupees but may extend to two thousand rupees;

(*ii*) where such motor vehicle is a medium goods vehicle or a medium passenger vehicle or a heavy goods vehicle or a heavy passenger vehicle with fine which shall not be less than two thousand rupees, but may extend to four thousand rupees; and

(*iii*) for the second or any subsequent offence under this sub-section the driving licence of such driver shall be impounded as per the provisions of the sub-section (*4*) of section 206.".

(*ii*) sub-section (2) shall be omitted.

(*iii*) in sub-section (*3*), after the word "mechanical", the words "or electronic" shall be inserted.

(*iv*) in sub-section (*4*), for the word, brackets and figure "sub-section (2)", the word, brackets and figure "sub-section (*1*)" shall be substituted.

Amendment of section 184.

67. In section 184 of the principal Act,—

(*i*) after the words "dangerous to the public", the words "or which causes a sense of alarm or distress to the occupants of the vehicle, other road users, and persons near roads," shall be inserted;

(*ii*) for the words "which may extend to six months or with fine which may extend to one thousand rupees", the words "which may extend to one year but shall not be less than six months or with fine which shall not be less than one thousand rupees but may extend to five thousand rupees, or with both" shall be substituted;

(*iii*) for the words "which may extend to two thousand rupees", the words "of ten thousand rupees" shall be substituted;

(*iv*) the following *Explanation* shall be inserted, namely:—

"*Explanation.*—For the purpose of this section,—

(*a*) jumping a red light;

(*b*) violating a stop sign;

(*c*) use of handheld communications devices while driving;

(*d*) passing or overtaking other vehicles in a manner contrary to law;

(*e*) driving against the authorised flow of traffic; or

(*f*) driving in any manner that falls far below what would be expected of a competent and careful driver and where it would be obvious to a competent and careful driver that driving in that manner would be dangerous,

shall amount to driving in such manner which is dangerous to the public.".

Amendment of section 185.

68. In section 185 of the principal Act,—

(*i*) in clause (*a*), after the words "breath analyser,", the words "or in any other test including a laboratory test," shall be inserted;

(*ii*) for the words "which may extend to two thousand rupees", the words "of ten thousand rupees" shall be substituted;

(*iii*) the words " if committed within three years of the commission of the previous similar offence," shall be omitted;

(*iv*) for the words "which may extend to three thousand rupees", the words "of fifteen thousand rupees" shall be substituted;

(*v*) for the *Explanation*, the following *Explanation* shall be substituted, namely:–

'*Explanation*.—For the purposes of this section, the expression "drug" means any intoxicant other than alcohol, natural or synthetic, or any natural material or any salt, or preparation of such substance or material as may be notified by the Central Government under this Act and includes a narcotic drug and psychotropic substance as defined in clause (*xiv*) and clause (*xxiii*) of

61 of 1985. section 2 of the Narcotic Drugs and Psychotropic Substances Act, 1985.'.

69. In section 186 in the principal Act, for the words "two hundred rupees" and "five hundred rupees", the words "one thousand rupees" and "two thousand rupees" shall respectively be substituted. Amendment of section 186.

70. In section 187 of the principal Act,— Amendment of section 187.

(*i*) for the brackets and letter "(*c*)" the brackets and letter "(*a*)" shall be substituted;

(*ii*) for the words "three months", the words "six months" shall be substituted;

(*iii*) for the words "which may extend to five hundred rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted;

(*iv*) for the words "six months", the words "one year" shall be substituted; and

(*v*) for the words "which may extend to one thousand rupees", the words "of ten thousand rupees" shall be substituted.

71. In section 189 of the principal Act,— Amendment of section 189.

(*i*) for the words "one month", the words "three months" shall be substituted;

(*ii*) for the words "which may extend to five hundred rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted;

(*iii*) after the words "with both", the words, "and for a subsequent offence shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to one year, or with fine of ten thousand rupees; or with both." shall be inserted.

72. In section 190 of the principal Act,— Amendment of section 190.

(*i*) in sub-section (*1*),—

(*a*) for the words "which may extend to two hundred and fifty rupees", the words "of one thousand five hundred rupees" shall be substituted;

(*b*) for the words "which may extend to one thousand rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted; and

(*c*) after the words "with both", the words "and for a subsequent offence shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to six months, or with a fine of ten thousand rupees for bodily injury or damage to property" shall be inserted.

(*ii*) in sub-section (2),—

(*a*) for the words "a fine of one thousand rupees", the words "imprisonment for a term which may extend to three months, or with fine which may extend to

ten thousand rupees or with both and he shall be disqualified for holding licence for a period of three months" shall be substituted; and

(*b*) for the words "a fine of two thousand rupees", the words "imprisonment for a term which may extend to six months, or with fine which may extend to ten thousand rupees or with both" shall be substituted;

(*iii*) in sub-section (*3*),—

(*a*) for the words "which may extend to three thousand rupees", the words "with a fine of ten thousand rupees and he shall be disqualified for holding licence for a period of three months" shall be substituted; and

(*b*) for the words "which may extend to five thousand rupees", the words "of twenty thousand rupees" shall be substituted.

Omission of section 191.

73. Section 191of the principal Act shall be omitted.

Amendment of section 192.

74. In section 192 of the principal Act, the following *Explanation* shall be inserted, namely:—

"*Explanation.*—Use of a motor vehicle in contravention of the provisions of section 56 shall be deemed to be a contravention of the provisions of section 39 and shall be punishable in the same manner as provided in sub-section (*1*).".

Amendment of section 192A.

75. In section 192A of the principal Act, in sub-section (*1*),—

(*i*) after the words "for the first offence with", the words "imprisonment for a term which may extend to six months and" shall be inserted;

(*ii*) for the words "which may extend to five thousand rupees but shall not be less than two thousand rupees", the words "of ten thousand rupees" shall be substituted;

(*iii*) for the words "three months", the words "six months" shall be substituted;

(*iv*) for the words "which may extend to ten thousand rupees but shall not be less than five thousand rupees", the words "of ten thousand rupees" shall be substituted.

Insertion of new section 192B.

76. After section 192A of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:—

Offences relating to registration.

"192B. (*1*) Whoever, being the owner of a motor vehicle, fails to make an application for registration of such motor vehicle under sub-section (*1*) of section 41 shall be punishable with fine of five times the annual road tax or one-third of the lifetime tax of the motor vehicle whichever is higher.

(*2*) Whoever, being a dealer, fails to make an application for the registration of a new motor vehicle under the second proviso to sub-section (*1*) of section 41 shall be punishable with fine of fifteen times the annual road tax or the lifetime tax of the motor vehicle whichever is higher.

(*3*) Whoever, being the owner of a motor vehicle, obtains a certificate of registration for such vehicle on the basis of documents which were, or by representation of facts which was, false in any material particular, or the engine number or the chassis number embossed thereon are different from such number entered in the certificate of registration shall be punishable with imprisonment for a term which shall not be less than six months but may extend to one year and with fine equal to ten times the amount of the annual road tax or two-third the lifetime tax of the motor vehicle, whichever is higher.

(*4*) Whoever, being a dealer, obtains a certificate of registration for such vehicle on the basis of documents which were, or by representation of facts which was, false in any material particular, or the engine number or the chassis number embossed thereon are different from such number entered in the certificate of registration shall be punishable with imprisonment for a term which shall not be less than six months but may extend to one year and with fine equal to ten times the amount of annual road tax or two-third the lifetime tax of the motor vehicle, whichever is higher.".

77. In the principal Act,— Amendment of section 193.

(*A*) in section 193, in the marginal heading, for the words "agents and canvassers", the words "agents, canvassers and aggregators" shall be substituted;

(*B*) section 193 shall be numbered as sub-section (*1*) thereof, and—

(*i*) in sub-section (*1*) as so numbered,—

(*a*) for the words "which may extend to one thousand rupees", the words "of one thousand rupees" shall be substituted;

(*b*) for the words "which may extend to two thousand rupees", the words "of two thousand rupees" shall be substituted;

(*ii*) after sub-section (*1*) as so numbered, the following sub-sections shall be inserted, namely:—

"(2) Whoever engages himself as an aggregator in contravention of the provisions of section 93 or of any rules made thereunder shall be punishable with fine up to one lakh rupees but shall not be less than twenty-five thousand rupees.

(*3*) Whoever, while operating as an aggregator contravenes a condition of the licence granted under sub-section (*1*) of section 93, not designated by the State Government as a material condition, shall be punishable with fine of five thousand rupees.".

78. In section 194 of the principal Act,— Amendment of section 194.

(*i*) in sub-section (*1*),—

(*a*) the word "minimum" shall be omitted;

(*b*) for the words "of two thousand rupees and an additional amount of one thousand rupees per tonne of excess load", the words "of twenty thousand rupees and an additional amount of two thousand rupees per tonne of excess load" shall be substituted;

(*c*) the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that such motor vehicle shall not be allowed to move before such excess load is removed or is caused or allowed to be removed by the person in control of such motor vehicle.";

(*ii*) after sub-section (*1*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*1A*) Whoever drives a motor vehicle or causes or allows a motor vehicle to be driven when such motor vehicle is loaded in such a manner that the load or any part thereof or anything extends laterally beyond the side of the body or to the front or to the rear or in height beyond the permissible limit shall be punishable with a fine of twenty thousand rupees, together with the liability to pay charges for off-loading of such load:

Provided that such motor vehicle shall not be allowed to move before such load is arranged in a manner such that there is no extension of the load

laterally beyond the side of the body or to the front or to the rear or in height beyond the permissible limit:

Provided further that nothing in this sub-section shall apply when such motor vehicle has been given an exemption by the competent authority authorised in this behalf, by the State Government or the Central Government, allowing the carriage of a particular load.";

(*iii*) in sub-section (2), for the words, "which may extend to three thousand rupees", the words "of forty thousand rupees" shall be substituted.

Insertion of new sections 194A, 194B, 194C, 194D, 194E and 194F.

79. After section 194 of the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:—

Carriage of excess passengers.

"194A. Whoever drives a transport vehicle or causes or allows a transport vehicle to be driven while carrying more passengers than is authorised in the registration certificate of such transport vehicle or the permit conditions applicable to such transport vehicle shall be punishable with a fine of two hundred rupees per excess passenger:

Provided that such transport vehicle shall not be allowed to move before the excess passengers are off-loaded and an alternative transport is arranged for such passengers.

Use of safety belts and the seating of children.

194B. (*1*) Whoever drives a motor vehicle without wearing a safety belt or carries passengers not wearing seat belts shall be punishable with a fine of one thousand rupees:

Provided that the State Government, may by notification in the Official Gazette, exclude the application of this sub-section to transport vehicles to carry standing passengers or other specified classes of transport vehicles.

(2) Whoever drives a motor vehicle or causes or allows a motor vehicle to be driven with a child who, not having attained the age of fourteen years, is not secured by a safety belt or a child restraint system shall be punishable with a fine of one thousand rupees.

Penalty for violation of safety measures for motor cycle drivers and pillion riders.

194C. Whoever drives a motor cycle or causes or allows a motor cycle to be driven in contravention of the provisions of section 128 or the rules or regulations made thereunder shall be punishable with a fine of one thousand rupees and he shall be disqualified for holding licence for a period of three months.

Penalty for not wearing protective headgear.

194D. Whoever drives a motor cycle or causes or allows a motor cycle to be driven in contravention of the provisions of section 129 or the rules or regulations made thereunder shall be punishable with a fine of one thousand rupees and he shall be disqualified for holding licence for a period of three months.

Failure to allow free passage to emergency vehicles.

194E. Whoever while driving a motor vehicle fails to draw to the side of the road, on the approach of a fire service vehicle or of an ambulance or other emergency vehicle as may be specified by the State Government, shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to six months, or with a fine of ten thousand rupees or with both.

Use of horns and silence zones.

194F. Whoever—

(*a*) while driving a motor vehicle—

(*i*) sounds the horn needlessly or continuously or more than necessary to ensure safety, or

(*ii*) sounds the horn in an area with a traffic sign prohibiting the use of a horn, or

(*b*) drives a motor vehicle which makes use of a cut-out by which exhaust gases are released other than through the silencer,

shall be punishable with a fine of one thousand rupees and for a second or subsequent offence with a fine of two thousand rupees.".

Omission of section 195.

80. Section 195 of the principal Act shall be omitted.

Amendment of section 196.

81. In section 196 of the principal Act,—

(*i*) after the words "shall be punishable", the words "for the first offence" shall be inserted;

(*ii*) for the words "which may extend to one thousand rupees", the words "of two thousand rupees," shall be substituted; and

(*iii*) after the words "with both", the words ", and for a subsequent offence shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to three months, or with fine of four thousand rupees, or with both." shall be inserted.

Amendment of section 197.

82. In section 197 of the principal Act,—

(*i*) in sub-section (*1*), for the words "which may extend to five hundred rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (2), for the words "which may extend to five hundred rupees", the words "of five thousand rupees" shall be substituted.

Amendment of section 198.

83. In section 198 of the principal Act, for the words "with fine which may extend to one hundred rupees", the words "with fine of one thousand rupees" shall be substituted.

Insertion of new section 198A

84. After section 198 of the principal act, the following section shall be inserted, namely:—

Failure to comply with standards for road design, construction and maintenance.

'198A. (*1*) Any designated authority, contractor, consultant or concessionaire responsible for the design or construction or maintenance of the safety standards of the road shall follow such design, construction and maintenance standards, as may be prescribed by the Central Government from time to time.

(2) Where failure on the part of the designated authority, contractor, consultant or concessionaire responsible under sub-section (*1*) to comply with standards for road design, construction and maintenance, results in death or disability, such authority or contractor or concessionaire shall be punishable with a fine which may extend to one lakh rupees and the same shall be paid to the Fund constituted under section 164B.

(*3*) For the purposes of sub-section (2), the court shall in particular have regard to the following matters, namely:—

(*a*) the characteristics of the road, and the nature and type of traffic which was reasonably expected to use it as per the design of road;

(*b*) the standard of maintenance norms applicable for a road of that character and use by such traffic;

(*c*) the state of repair in which road users would have expected to find the road;

(*d*) whether the designated authority responsible for the maintenance of the road knew, or could reasonably have been expected to know, that the condition of the part of the road to which the action relates was likely to cause danger to the road users;

(*e*) whether the designated authority responsible for the maintenance of the road could not reasonably have been expected to repair that part of the road before the cause of action arose;

(*f*) whether adequate warning notices through road signs, of its condition had been displayed; and

(*g*) such other matters as may be prescribed by the Central Government.

Explanation.—For the purposes of this section, the term "contractor" shall include sub-contractors and all such persons who are responsible for any stage in the design, construction and maintenance of a stretch of road.'.

Insertion of new sections 199A and 199B.

85. After section 199 of the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:—

Offences by juveniles.

"199A. (*1*) Where an offence under this Act has been committed by a juvenile, the guardian of such juvenile or the owner of the motor vehicle shall be deemed to be guilty of the contravention and shall be liable to be proceeded against and punished accordingly:

Provided that nothing in this sub-section shall render such guardian or owner liable to any punishment provided in this Act, if he proves that the offence was committed without his knowledge or that he exercised all due diligence to prevent the commission of such offence.

Explanation.—For the purposes of this section, the Court shall presume that the use of the motor vehicle by the juvenile was with the consent of the guardian of such juvenile or the owner of the motor vehicle, as the case may be.

(*2*) In addition to the penalty under sub-section (*1*), such guardian or owner shall be punishable with imprisonment for a term which may extend to three years and with a fine of twenty-five thousand rupees.

(*3*) The provisions of sub-section (*1*) and sub-section (2) shall not apply to such guardian or owner if the juvenile committing the offence had been granted a learner's licence under section 8 or a driving licence and was operating a motor vehicle which such juvenile was licensed to operate.

(*4*) Where an offence under this Act has been committed by a juvenile, the registration of the motor vehicle used in the commission of the offence shall be cancelled for a period of twelve months.

(*5*) Where an offence under this Act has been committed by a juvenile, then, notwithstanding section 4 or section 7, such juvenile shall not be eligible to be granted a driving licence under section 9 or a learner's licence under section 8 until such juvenile has attained the age of twenty-five years.

(*6*) Where an offence under this Act has been committed by a juvenile, then such juvenile shall be punishable with such fines as provided in the Act while any custodial sentence may be modified as per the provisions of the Juvenile Justice Act, 2000.

199B. The fines as provided in this Act shall be increased by such amount not exceeding ten per cent. in value of the existing fines, on an annual basis on 1st day of April of each year from the date of commencement of the Motor Vehicles (Amendment) Act, 2019, as may be notified by the Central Government.". Revision of fines.

86. In section 200 of the principal Act,— Amendment of section 200.

(*i*) in sub-section (*1*),—

(*a*) for the words, figures and brackets "punishable under section 177, section 178, section 179, section 180, section 181, section 182, sub-section (*1*) or sub-section (2) of section 183, section 184, section 186, section 189, sub-section (2) of section 190, section 191, section 192, section 194, section 196, or section 198,", the words, brackets, figures and letters "punishable under section 177, section 178, section 179, section 180, section 181, section 182, sub-section (*1*) or sub-section (*3*) or sub-section (*4*) of section 182A, section 182B, sub-section (*1*) or sub-section (2) of section 183, section 184 only to the extent of use of handheld communication devices, section 186, section 189, sub-section (2) of section 190, section 192, section 192A, section 194, section 194A, section 194B, section 194C, section 194D, section 194E, section 194F, section 196, section 198," shall be substituted;

(*b*) the following proviso shall be inserted, namely:—

"Provided that the State Government may, in addition to such amount, require the offender to undertake a period of community service.";

(*ii*) after sub-section (2), the following provisos shall be inserted, namely:—

"Provided that notwithstanding compounding under this section, such offence shall be deemed to be a previous commission of the same offence for the purpose of determining whether a subsequent offence has been committed:

Provided further that compounding of an offence will not discharge the offender from proceedings under sub-section (*4*) of section 206 or the obligation to complete a driver refresher training course, or the obligation to complete community service, if applicable.".

87. In section 201 of the principal Act,— Amendment of section 201.

(*i*) in sub-section (*1*),—

(*a*) the word "disabled" shall be omitted;

(*b*) for the words "fifty rupees per hour", the words "five hundred rupees" shall be substituted;

(*c*) in the second proviso, for the words "a Government Agency, towing charges", the words "an agency authorised by the Central Government or State Government, removal charges" shall be substituted;

(*ii*) in sub-section (2), for the words "towing charges", the words "removal charges" shall be substituted;

(*iii*) after sub-section (2), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*3*) sub-section (*1*) shall not apply where the motor vehicle has suffered an unforeseen breakdown and is in the process of being removed.";

(*iv*) after sub-section (*3*), the following *Explanation* shall be inserted, namely:—

'*Explanation*.—For the purposes of this section, "removal charges" includes any costs involved in the removal of the motor vehicle from one location to another and also includes any costs related to storage of such motor vehicle.'.

Amendment of section 206.

88. In section 206 of the principal Act, after sub-section (*3*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*4*) A police officer or other person authorised in this behalf by the State Government shall, if he has reason to believe that the driver of a motor vehicle has committed an offence under any of sections183, 184, 185, 189, 190, 194C, 194D, or 194E, seize the driving licence held by such driver and forward it to the licensing authority for disqualification or revocation proceedings under section 19:

Provided that the person seizing the licence shall give to the person surrendering the licence a temporary acknowledgement therefor, but such acknowledgement shall not authorise the holder to drive until the licence has been returned to him.".

Insertion of new sections 210A, 210B, 210C and 210D.

89. After section 210 of the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:—

Power of State Government to increase penalties.

"210A. Subject to conditions made by the Central Government, a State Government, shall, by notification in the Official Gazette, specify a multiplier, not less than one and not greater than ten, to be applied to each fine under this Act and such modified fine, shall be in force in such State and different multipliers may be applied to different classes of motor vehicles as may be classified by the State Government for the purpose of this section.

Penalty for offence committed by an enforcing authority.

210B. Any authority that is empowered to enforce the provisions of this Act shall, if such authority commits an offence under this Act, shall be liable for twice the penalty corresponding to that offence under this Act.

Power of Central Government to make rules.

210C. The Central Government may make rules for—

(*a*) design, construction and maintenance standards for National highways;

(*b*) such other factors as may be taken into account by the Court under sub-section (*3*) of section 198A;

(*c*) any other matter which is, or has to be, prescribed by the Central Government.

Power of State Government to make rules.

210D. The State Government may make rules for design, construction and maintenance standards for roads other than national highways, and for any other matter which is, or may be, prescribed bythe State Government.".

Insertion of new section 211A.

90. After section 211 of the principal Act, the following section shall be inserted, namely:—

Use of electronic forms and documents.

"211A. (*1*) Where any provision of this Act or the rules and regulations made thereunder provide for—

(*a*) the filing of any form, application or any other document with any office, authority, body or agency owned or controlled by the Central Government or the State Government in a particular manner;

(*b*) the issue or grant of any licence, permit, sanction, approval or endorsement, by whatever name called in a particular manner; or

(*c*) the receipt or payment of money in a particular manner,

then notwithstanding anything contained in such provision, such requirement shall be deemed to have been satisfied if such filing, issue, grant, receipt or payment, as the case may be, is effected by means of suchelectronic form as may be prescribed by the Central Government or the State Government, as the case may be.

(2) The Central Government or the State Government shall, for the purpose of sub-section (*1*), prescribe—

(*a*) the manner and format in which such electronic forms and documents shall be filed, created or issued; and

(*b*) the manner or method of payment of any fee or charges for filing, creation or issue of any electronic document under clause (*a*).".

91. In section 212 of the principal Act,— Amendment of section 212.

(*i*) in sub-section (*4*),—

(*a*) after the words, brackets and figures "the proviso to sub-section (*1*) of section 112", the word and figures "section 118" shall be inserted;

(*b*) after the words, brackets, figures and letter "sub-section (*4*) of section 163A", the words, figures and letter "section 164, section 177A" shall be inserted;

(*ii*) after sub-section (*4*), the following sub-section shall be inserted, namely:—

"(*5*) Every notification issued by the State Government under section 210A shall be laid, as soon as may be after it is made, before each House of the State Legislature where it consists of two Houses, or where such Legislature consists of one House, before that House, while it is in session for a total period of thirty days which may be comprised in one session or in two or more successive sessions, and if, before the expiry of the session immediately following the session or the successive sessions aforesaid, the House agrees or both Houses agree, as the case may be, in making any modification in the notification or the House agrees or both Houses agree, as the case may be, that the notification should not be issued, the notification shall thereafter have effect only in such modified form or be of no effect as the case may be; so, however, that any such modification or annulment shall be without prejudice to the validity of anything previously done under that notification.".

92. After section 215 of the principal Act, the following sections shall be inserted, namely:— Insertion of new sections 215A, 215B, 215C and 215D.

"215A. Notwithstanding anything contained in this Act,— Power of Central Government and State Government to delegate.

(*a*) the Central Government shall have the power to delegate any power or functions that have been conferred upon it by the Act to any public servant or public authority and authorise such public servant or public authority to discharge any of its powers, functions and duties under this Act;

(*b*) the State Government shall have the power to delegate any power or functions that have been conferred upon it by the Act to any public servant or public authority and authorise such public servant or public authority to discharge any of its powers, functions and duties under this Act.

215B. (*1*) The Central Government shall, by notification in the Official Gazette, constitute a National Road Safety Board consisting of a Chairman, such number of representatives from the State Governments, and such other members as it may consider necessary and on such terms and conditions as may be prescribed by the Central Government. National Roa Safety Baord.

(2) The National Board shall render advice to the Central Government or State Government, as the case may be, on all aspects pertaining to road safety and traffic management including, but not limited to,—

(*a*) the standards of design, weight, construction, manufacturing process, operation and maintenance of motor vehicles and of safety equipment;

(*b*) the registration and licensing of motor vehicles;

(*c*) the formulation of standards for road safety, road infrastructure and control of traffic;

(*d*) the facilitation of safe and sustainable utilisation of road transport ecosystem;

(*e*) the promotion of new vehicle technology;

(*f*) the safety of vulnerable road users;

(*g*) programmes for educating and sensitising drivers and other road users; and

(*h*) such other functions as may be prescribed by the Central Government from time to time.

Power of Central Government to make rules.

215C. (*1*) The Central Government may make rules for the purposes of carrying into effect the provisions of this Chapter.

(2) Without prejudice to the generality of the foregoing power, such rules may provide for—

(*a*) the use of electronic forms and means for the filing of documents, issue or grant of licence, permit, sanction, approval or endorsements and the receipt or payment of money as referred to in section 211A;

(*b*) the minimum qualifications which the Motor Vehicles Department officers or any class thereof shall be required to possess for appointment as such, as referred to in sub-section (*4*) of section 213;

(*c*) the terms and conditions of appointment of Chairman and Members of the National Road Safety Board under sub-section (*1*) of section 215B;

(*d*) the other functions of the National Road Safety Board under sub-section (2) of section 215B; and

(*e*) any other matter which is to be, or may be, prescribed, or in respect of which provision is to be made by rules by the Central Government.

Power of State Government to make rules.

215D. (*1*) The State Government may make rules for the purposes of carrying into effect, the provisions of this Chapter, other than the matters specified in section 215C.

(2) Without prejudice to the generality of the foregoing power, such rules may provide for—

(*a*) the use of electronic forms and means for the filing of documents, issue or grant of licence, permit, sanction, approval or endorsements and the receipt or payment of money as referred to in section 211A;

(*b*) the duties and functions of the officers of the Motor Vehicle Department, the powers to be exercised by such officers (including the powers exercisable by police officers under this Act) and the conditions governing the exercise of such powers, the uniform to be worn by them, the authorities to which they shall be subordinate as referred to in sub-section (*3*) of section 213;

(*c*) such other powers as may be exercised by officers of the Motor Vehicles Department as referred to in clause (*f*) of sub-section (*5*) of section 213; and

(*d*) any other matter which is to be, or may be, prescribed, or in respect of which provision is to be made by rules by the State Government.".

93. In the principal Act, the Second Schedule shall be omitted. Omission of Second Schedule.

DR. G. NARAYANA RAJU,
Secretary to the Govt. of India.

UPLOADED BY THE MANAGER, GOVERNMENT OF INDIA PRESS, MINTO ROAD, NEW DELHI-110002
AND PUBLISHED BY THE CONTROLLER OF PUBLICATIONS, DELHI-110054.

MGIPMRND—2599GI(S3)—09-08-2019.

----

४. शस्त्र अधिनियम, १९५९

(सन १९५९ चा अधिनियम क्रमांक ५४)

The Arms Act, 1959

(२३ डिसेंबर, १९५९)

शस्त्रे व दारूगोळा यांच्याशी संबंधित असलेला कायदा एकत्रित व विशोधित करण्यासाठी अधिनियम.

भारतीय गणराज्याच्या दहाव्या वर्षी संसदेकडून पुढीलप्रमाणे अधिनियम होवो.–

१. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ :–

(१) या अधिनियमास 'शस्त्र अधिनियम, १९५९' असे म्हणावे.

(२) याचा विस्तार संपूर्ण भारतभर आहे.

(३) केंद्र शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियम करील अशा दिनांकास तो अमलात येईल.

२. व्याख्या व निर्वचन :–

(१) या अधिनियमात, संदर्भामुळे अन्यथा आवश्यक नसल्यास,–

(a) ''संपादन '' याचे व्याकरणिक रूपभेद व सजातीय शब्दप्रयोग धरून त्यामध्ये, भाड्याने घेणे, किंवा देणगी म्हणून स्वीकारणे या गोष्टी अंतर्भूत आहेत.

(b) ''दारूगोळा'' याचा अर्थ, कोणत्याही अग्निशास्त्रांसाठी लागणारा दारूगोळा असा असून त्यात पुढील गोष्टींचा समावेश होतो.

(i) अग्निबाण, बॉम्ब, स्फोटगोळा, कुलपी गोळे व (अन्य क्षेपणास्त्रे)

(ii) टॉर्पेडो वापरणे व पाण्याखाली सुरुंग पेरणे यासाठी बनवलेल्या वस्तू,

(iii) स्फोटक, स्फुर्जक किंवा अशी अन्य वस्तू–मग ती अग्निशास्त्राबरोबर वापरण्याजोगी असो अथवा नसो– यामध्ये आहे किंवा आत राहू शकेल अशा रीतीने बनवलेल्या किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेल्या अशा अन्य वस्तू,

(iv) अग्निशास्त्रांतील बार आणि अशा बारांसाठी सहायक वस्तू,

(v) पलिते व घर्षणनलिका,

(vi) केंद्र शासन, याबाबतीत शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील अशी दारूगोळ्याची घटकद्रव्ये,

(c) ''शस्त्रे'' याचा अर्थ, हल्ल्याची किंवा बचावाची आयुधे म्हणून बनवलेल्या किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेल्या कोणत्याही वर्णनाच्या वस्तू असा आहे आणि त्यात, दारूगोळा, धारदार व अन्य प्राणघातक आयुधे व शस्त्राचे भाग आणि ती शस्त्रे तयार करण्याची यंत्रसामग्री यांचा समावेश होतो, पण लाठी किंवा चालताना वापरावयाची साधी काठी यांसारख्या, केवळ घरगुती किंवा शेतकी कामासाठी बनवलेल्या वस्तू, आणि यांचा खेळणी म्हणून होणारा उपयोग

सोडून अन्यथा उपयोग होऊ शकत नाही किंवा वापर – योग्य आयुधे म्हणून याचे रूपांतर होऊ शकत नाही अशी आयुधे यांचा समावेश नाही.

(d) ''जिल्हा दंडाधिकारी'' याचा, या कोणत्याही क्षेत्रासाठी पोलीस आयुक्ताची नियुक्ती करण्यात आलेली आहे अशा क्षेत्राच्या संबंधातील अर्थ, पोलीस आयुक्त असा आहे. अशा संपूर्ण क्षेत्रावर किंवा त्याच्या कोणत्याही भागावर अधिकारिता वापरणारा जो कोणताही पोलीस उपआयुक्त राज्य शासनाकडून याबाबतीत अशा क्षेत्राच्या किंवा त्याच्या भागाच्या संबंधात विनिर्दिष्ट केला जाईल त्याचा त्यात समावेश होतो,

(e) ''अग्निशस्त्रे'' याचा अर्थ, कोणतेही स्फोटक द्रव्य किंवा अन्य रूपातील ऊर्जा यांद्वारे कोणत्याही प्रकारचे क्षेपके किंवा क्षेपके सोडण्यासाठी बनवलेली किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेली कोणत्याही वर्णनाची शस्त्रे असा आहे. आणि त्यात पुढील गोष्टींचा समावेश होतो :–

(i) तोफा, हातगोळे, दंगल–पिस्तुले किंवा कोणताही अपायकारक द्रव, वायू किंवा अशी अन्य वस्तू सोडण्यासाठी बनवलेली किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेली कोणत्याही प्रकारची आयुधे,

(ii) अग्निशस्त्रांची रंजक उडवल्यामुळे होणारा आवाज किंवा चकमकाट कमी करण्यासाठी बनवलेली किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेली अशा कोणत्याही अग्निशस्त्रांची उपसाधने,

(iii) अग्निशस्त्रांचे भाग व ती निर्माण करण्यासाठी लागणारी यंत्रसामग्री, आणि

(iv) तोफा चढवणे, वाहून नेणे व त्या डागणे यांसाठी लागणाऱ्या गाडया, मचाणी व उपयंत्रे.

(f) ''लायसन प्राधिकरण'' याचा अर्थ, या अधिनियमानुसार केलेल्या नियमांखाली लायसने देण्याची किंवा त्यांचे नवीनकरण करण्याची शक्ती प्रदान केलेला अधिकारी किंवा प्राधिकरण असा आहे, आणि त्यात शासनाचा समावेश होतो,

(ff) ''दंडाधिकारी'' याचा अर्थ, फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३' (१९७४ चा २) खालील कार्यकारी दंडाधिकारी असा आहे.

(g) ''विहित'' याचा अर्थ, या अधिनियमानुसार केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेला असा आहे.

(h) ''मनाई केलेला दारूगोळा'' याचा अर्थ, कोणताही अपायकारक द्रव, वायू किंवा अशी अन्य वस्तू यामध्ये आहे, किंवा आत राहू शकेल अशा रीतीने बनवलेला किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेला असा कोणताही दारूगोळा असा आहे, आणि त्यात अग्निबाण, बॉम्ब, स्फोटक गोळे, कुलपी गोळे, (क्षेपणास्त्रे) टॉर्पेडो वापरणे व पाण्याखाली सुरुंग पेरणे यांसाठी बनवलेल्या वस्तू व केंद्र शासन शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे मनाई केलेला दारूगोळा म्हणून विनिर्दिष्ट करील अशा अन्य वस्तू यांचा समावेश होतो,

(i) ''मनाई केलेली शस्त्रे'' याचा अर्थ, –

(i) जी अग्निशस्त्रे घोड्यावर दाब दिला असता, घोड्यावरून दाब काढून घेण्यात येईपर्यंत किंवा क्षेपणास्त्रे ठेवलेला कोठा रिकामा होईपर्यंत त्यातून क्षेपणास्त्रे सुटत राहतील अशा रीतीने बनवलेली किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेली असतात ती अग्निशस्त्रे, किंवा.

(ii) कोणताही अपायकारक द्रव, वायू किंवा अशी अन्य वस्तू सोडवण्यासाठी बनवलेली किंवा तदनुकूल बदल करून घेतलेली कोणत्याही वर्णनाची आयुधे, असा आहे, आणि त्यामध्ये तोफा, विमानवेधी व रणगाडावेधी

अग्निशस्त्रे आणि केंद्र शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचेनद्वारे मनाई केलेली शस्त्रे म्हणून विनिर्दिष्ट करील अशी इतर शस्त्रे यांचा समावेश आहे,

(j) ''लोकसेवक'' याला, 'भारतीय दंड संहिता' (१८६० चा ४५) याच्या कलम २१ मध्ये असलेलाच अर्थ आहे,

(k) ''हस्तांतरण'' याचे व्याकरणिक रूपभेद व सजातीय शब्दप्रयोग धरून त्यामध्ये भाड्याने देणे, उसनवार देणे व कब्जा देऊन टाकणे याचा समावेश आहे.

(२) या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ, अग्निशस्त्राच्या नळीची लांबी तोंडापासून, रंजक झाडण्यात आल्यावर ज्या ठिकाणी बाराचा स्फोट होतो तेथपर्यंत मोजण्यात येईल.

(३) एखाद्या क्षेत्रात अमलात नसलेल्या कोणत्याही कायद्याच्या या अधिनियमात केलेल्या कोणत्याही उल्लेखाचा त्या क्षेत्राच्या संबंधातील अर्थ, त्या क्षेत्रात कोणताही समनुरूप कायदा अंमलात असल्यास त्या कायद्याचा उल्लेख म्हणून लावला जाईल.

(४) कोणताही अधिकारी किंवा प्राधिकारी यांचा या अधिनियमात कोणताही उल्लेख म्हणून लावला जाईल.

शीर्षसूची

(१) तलवार,

(२) लोकसेवक

विवेचन

(१) तलवार : शस्त्रास्त्र कायदा कलम २(१)(g) च्या अर्थानुसार तलवार हे 'शस्त्र' या प्रकरणात येते. (नील विरुद्ध पश्चिम बंगाल राज्य, (१९७२) १एस सी आर ६६८, १९७३ एस सी सी (क्रीमी.) ६४)

(२) लोकसेवक : भारतीय दंड संहितेच्या कलम २१ अन्वये लोकसेवक याचा अर्थ पुढीलप्रमाणे आहे.

प्रकरण २

शस्त्रे व दारूगोळा यांचे संपादन, कब्जा, निर्मिती, विक्री, आयात, निर्यात व वाहतूक

३. अग्निशस्त्रे व दारूगोळा संपादन करण्यासाठी व कब्जात ठेवण्यासाठी लायसन :–

(१) कोणताही व्यक्ती, या अधिनियमाचे उपबंध व त्याखाली केलेले नियम यांच्या अनुसार याबाबतीत दिलेले लायसन तिने धारण केले नसल्यास, कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा संपादन करणार नाही, स्वत:च्या कब्जात ठेवणार नाही किंवा बरोबर बाळगणार नाही: परंतु, स्वत: लायसन धारण करत नसताना, एखाद्या व्यक्तीला लायसन धारकाच्या समक्ष किंवा त्याच्या लेखी प्राधिकरणान्वये कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा दुरुस्तीकरिता किंवा लायसनच्या नवीकरणाकरिता किंवा अशा धारकाच्या उपयोगाकरिता बरोबर बाळगता येईल.

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, पोटकलम (३) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तीखेरीज इतर कोणत्याही व्यक्तीला, कोणत्याही वेळी, तीनपेक्षा अधिक अग्निशस्त्रे संपादन करता येणार नाहीत. स्वत:च्या कब्जात ठेवता येणार नाहीत किंवा बरोबर बाळगता येणार नाहीत :

परंतु, 'शस्त्र (विशोधन) अधिनियम, १९८३' (१९८३ चा २५) याच्या प्रारंभी ज्या व्यक्तीच्या कब्जात तीनपेक्षा जास्त

अग्निशस्त्रे असतील अशा कोणत्याही व्यक्तीला, अशा अग्निशस्त्रांपैकी कोणतीही तीन अग्निशस्त्रे स्वत:जवळ ठेवून घेता येतील आणि अशा प्रारंभापासून नव्वद दिवसांच्या आत त्या व्यक्तीला उर्वरित अग्निशस्त्रे सर्वात जवळच्या पोलीस ठाण्याच्या अंमलदार अधिकाऱ्याकडे किंवा कलम २१ च्या पोटकलम (१) च्या प्रयोजनार्थ विहित करण्यात आल्या असतील अशा शर्तीच्या अधीनतेने, लायसनधारक व्यापाराकडे किंवा अशी व्यक्ती ही संघराज्याच्या सशस्त्र सेनादलाची सदस्य असेल अशा बाबतीत, पथक शस्त्रागारामध्ये ती निक्षिप्त करावी लागतील.

(३) पोटकलम (२) मध्ये अंतर्भूत असलेली कोणतीही गोष्ट, अग्निशस्त्रांच्या कोणत्याही व्यापाऱ्याला किंवा शासनाने लायसन दिलेल्या किंवा मान्यता दिलेल्या रायफल क्लबचा किंवा रायफल संघाचा जो कोणताही सदस्य नेमबाजीच्या सरावासाठी पॉईंट २२ बोअर रायफल किंवा हवाई रायफल वापरत असेल त्याला लागू होणार नाही.

(४) कलम २१ ची पोटकलमे (२) ते (६) (दोन्ही धरून) यांचे उपबंध, हे त्या कलमाच्या पोटकलम (१) खाली निक्षिप्त केलेल्या कोणत्याही शस्त्राला किंवा दारूगोळ्याला जसे लागू होतात तसेच ते, पोटकलम (२) च्या परंतुकाखाली निक्षिप्त केलेल्या कोणत्याही अग्निशस्त्रांच्या संबंधात लागू होतील.

४. विवक्षित प्रकरणी विनिर्दिष्ट वर्णनाची शस्त्रे संपादन करण्यासाठी व कब्जात ठेवण्यासाठी लायसन :–

एखाद्या क्षेत्रातील प्रचलित परिस्थिती लक्षात घेता, अग्निशस्त्रांव्यतिरिक्त अन्य शस्त्रे संपादन करणे, ती कब्जात ठेवणे किंवा बरोबर बाळगणे याही गोष्टींचे विनियमन करणे लोकहिताच्या दृष्टीने आवश्यक किंवा समयोचित आहे असे जर केंद्र शासनाचे मत असल्यास, ते शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट केले जाईल त्या क्षेत्रास हे कलम लागू होईल असा निर्देश देऊ शकेल, आणि त्यानंतर कोणतीही व्यक्ती या अधिनियमाचे उपबंध व त्याखाली केलेले नियम यांच्यानुसार या संबंधात दिलेले लायसन तिने धारण केले नसल्यास त्या अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा वर्गाची किंवा वर्णनाची शस्त्रे त्या क्षेत्रामध्ये संपादन करणार नाही. ती कब्जात ठेवणार नाही किंवा बरोबर बाळगणार नाही.

५. शस्त्रे व दारूगोळा यांची निर्मिती, विक्री इत्यादींसाठी लायसन :–

(१) कोणत्याही व्यक्तीला या अधिनियमाचे उपबंध व त्याखाली केलेले नियम यानुसार देण्यात आलेले लायसन धारण केल्याशिवाय कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा विहित असेल अशा वर्गापैकी किंवा वर्णनाची कोणतीही अग्निशस्त्रे किंवा कोणताही दारूगोळा–

(a) (यांचा वापर, निर्मिती), विक्री, हस्तांतरण, रूपांतरण, दुरुस्ती किंवा चाचणी करता येणार नाही किंवा वापरून दाखवता येणार नाही, अथवा.

(b) विक्रीकरिता मांडता येणार नाही किंवा विकत देऊ करता येणार नाही किंवा हस्तांतरित करता येणार नाही किंवा त्याची विक्री, हस्तांतरण, रूपांतरण, दुरुस्ती, चाचणी करण्यासाठी किंवा वापरून दाखवण्यासाठी स्वत:च्या कब्जात ठेवता येणार नाही.

(२) पोटकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, याबाबतचे लायसन धारण न करता एखादी व्यक्ती आपल्या खासगी वापराकरिता कायदेशीरपणे स्वत:च्या कब्जात ठेवलेली कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा, या अधिनियमाच्या किंवा त्या–त्या काळी अमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्याच्या आधारे जी व्यक्ती अशी शस्त्रे किंवा दारूगोळा स्वत:च्या कब्जात ठेवण्यास हक्कदार असेल अथवा व्यक्तीला ती कब्जात असण्यास या अधिनियमाद्वारे किंवा अशा अन्य कायद्याद्वारे मनाई केली नसेल अशा अन्य व्यक्तीस विकू शकेल किंवा तिच्याकडे हस्तांतरित करू शकेल :

परंतु, कलम ३ अन्वये यांच्या संबंधात लायसनाची आवश्यकता आहे अशी कोणतीही अग्निशस्त्रे किंवा दारूगोळा आणि कलम ४ अन्वये यांच्या संबधात लायसनची आवश्यकता आहे अशी कोणतीही शस्त्रे कोणतीही व्यक्ती,

(a) अधिकारिता असलेल्या जिल्हा दंडाधिकाऱ्यास, किंवा सर्वात जवळच्या पोलीस ठाण्याच्या अंमलदार अधिकाऱ्यास, अशी अग्निशस्त्रे, दारूगोळा किंवा इतर शस्त्रे विकण्याचा किंवा त्यांचे हस्तांतरण करण्याचा आपला उद्देश आणि अशी अग्निशस्त्रे, दारूगोळा किंवा इतर शस्त्रे तो ज्या व्यक्तीला विकू किंवा हस्तांतरित करू इच्छितो अशा व्यक्तीचे नाव व पत्ता कळविल्याशिवाय आणि

(b) अशी माहिती कळविण्यात आल्यानंतर किमान पंचेचाळीस दिवसांचा कालावधी संपल्याशिवाय, विकू शकणार नाही.

६. बंदुका आखुड करण्यासाठी किंवा नकली अग्निशस्त्रांचे खऱ्याखुऱ्या अग्निशस्त्रांमध्ये रूपांतर करण्यासाठी लायसन :–

कोणत्याही व्यक्तीला या अधिनियमाच्या किंवा त्याखाली करण्यात आलेल्या नियमांच्या उपबंधांनुसार दिलेले लायसन तिने धारण केल्याशिवाय अग्निशस्त्राची नळी आखूड करता येणार नाही किंवा नकली अग्निशस्त्रांचे खऱ्याखुऱ्या अग्निशस्त्रांमध्ये रूपांतर करता येणार नाही.

स्पष्टीकरण : या कलमातील ''नकली अग्निशस्त्रे'' या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, अग्निशस्त्रे असल्यासारखी दिसणारी कोणतीही वस्तू असा आहे–मग त्यातून कोणताही छर्रा, गोळी किंवा अन्य अस्त्र सोडता येणे शक्य असो अथवा नसो.

७. मनाई केलेली शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांचे संपादन किंवा कब्जा अथवा निर्मिती किंवा विक्री यांस मनाई :–

कोणत्याही व्यक्तीला, कोणतीही मनाई केलेली शस्त्रे किंवा मनाई केलेला दारूगोळा, –

(a) संपादन करणे, तो आपल्या कब्जात ठेवणे किंवा बरोबर बाळगणे, किंवा

(b) (यांचा वापर, निर्मिती) करणे, विक्री करणे, हस्तांतरण करणे, रूपांतर करणे, दुरुस्ती करणे, चाचणी करणे किंवा तो वापरून दाखवणे, किंवा

(c) विक्रीसाठी मांडणे किंवा विकत देऊ करणे किंवा त्यांची विक्री हस्तांतरण, रूपांतर, दुरुस्ती, चाचणी करणे किंवा वापरून दाखवणे यासाठी तो आपल्या कब्जात ठेवणे संबंधात.

केंद्र शासनाने तिला विशेषकरून प्राधिकृत केल्याशिवाय तसे करता येणार नाही.

८. ओळखचिन्हे अंकित नसलेल्या अग्निशस्त्रांची विक्री किंवा हस्तांतरण करण्यास मनाई :–

(१) कोणत्याही व्यक्तीने अग्निशस्त्रांवर ठसवलेले किंवा अन्यथा दर्शवलेले कोणतेही नाव किंवा क्रमांक किंवा अन्य ओळखचिन्हे पुसून टाकता कामा नये, काढून टाकता कामा नये, त्यात फेरबदल करता कामा नये किंवा त्याचे बनावटीकरण करता कामा नये,

(२) कोणत्याही व्यक्तीने ज्यावर निर्माणकाचे नाव, निर्माणकाचे क्रमांक किंवा अन्य ओळखचिन्ह ठसवलेले किंवा केंद्र शासनाने मान्य केलेल्या रीतीने अन्यथा दर्शविण्यात आलेले नसेल असे कोणतेही अग्निशस्त्र विकता कामा नये किंवा हस्तांतरित करता कामा नये.

(३) जेव्हा जेव्हा कोणत्याही व्यक्तीच्या कब्जात असे नाव किंवा अन्य ओळखचिन्ह नसलेले किंवा यावरून असे नाव, क्रमांक किंवा अन्य ओळखचिन्ह पुसून टाकण्यात, काढून टाकण्यात आलेले आहे, त्यात फेरबदल करण्यात किंवा त्याचे बनावटीकरण करण्यात आलेले आहे अशी कोणतीही अग्निशस्त्रे असतील तेव्हा तेव्हा, विरुद्ध शाबीत न झाल्यास, ते नाव, क्रमांक किंवा अन्य ओळखचिन्ह अशा व्यक्तीने पुसून टाकले, काढून टाकले, त्यात फेरबदल केला किंवा त्याचे बनावटीकरण केले असे गृहीत धरण्यात येईल :

परंतु, यावर असे नाव, क्रमांक किंवा अन्य ओळखचिन्ह ठसवलेले किंवा अन्यथा दर्शविण्यात आलेले नाही असे कोणतेही अग्निशस्त्र या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या वेळी ज्याच्या कब्जात असेल अशा व्यक्तीच्या संबंधात, या पोटकलमाचे उपबंध, अशा प्रारंभापासून एक वर्ष संपेपर्यंत परिणामक होणार नाहीत.

९. अल्पवयीन व्यक्ती व अन्य विवक्षित व्यक्ती यांनी अग्निशस्त्रे इत्यादी संपादन करण्यास किंवा कब्जात ठेवण्यास किंवा त्यांना ती विकण्यास किंवा त्यांच्याकडे ती हस्तांतरित करण्यास मनाई :–

(१) या अधिनियमाच्या पूर्ववर्ती उपबंधामध्ये काहीही असले तरी,–

(a) (i) ज्या कोणत्याही व्यक्तीच्या वयास (एकवीस वर्षे) पूर्ण झालेली नाहीत तिला, किंवा.

(ii) हिंसाचार किंवा नैतिक अंध:पतनाच्या कोणत्याही अपराधांबद्दल दोषासिद्धी होऊन जिला (कोणत्याही मुदतीची) कारावासाची शिक्षा देण्यात आली असेल त्या व्यक्तीला अशा शिक्षेची मुदत संपल्यानंतरच्या पाच वर्षांच्या कालावधीपर्यंत कोणत्याही वेळी, किंवा

(iii) ('फौजदारी प्रक्रिया संहिता १९७३') (१९७४ चा २) याच्या ८ व्या प्रकरणाखाली ज्या व्यक्तीला शांतता राखण्यासाठी किंवा चांगल्या वर्तणुकीसाठी एखादे बंधपत्र निष्पादित करण्याचा आदेश देण्यात आला असेल, त्या व्यक्तीला त्या बंधपत्राच्या मुदतीतील कोणत्याही वेळी कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा संपादन करता येणार नाही. आपल्या कब्जात ठेवता येणार नाही किंवा बरोबर बाळगता येणार नाही;

(b) कोणतीही व्यक्ती, –

(i) ज्या व्यक्तीला कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा संपादन करण्यास, कब्जात ठेवण्यास किंवा बरोबर बाळगण्यास खंड (c) खाली मनाई करण्यात आली आहे, किंवा

(ii) अशी विक्री, किंवा हस्तांतरण, किंवा असे रूपांतरण, दुरुस्ती, चाचणी झाली किंवा त्याचा वापर करून दाखवण्यात आला त्यावेळी ती विकल मनाची होती–

हे स्वत:ला माहीत आहे किंवा तसे समजण्यास कारण आहे अशा अन्य कोणत्याही व्यक्तीस कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा विकणार नाही किंवा हस्तांतरित करणार नाही किंवा तिच्याकरिता कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा रूपांतरित करू शकणार नाही. दुरुस्त करू शकणार नाही, त्याची चाचणी करू शकणार नाही, किंवा ते वापरून दाखवू शकणार नाही.

(२) पोटकलम (१) खंड (a) उपखंड (१) मध्ये काहीही असले तरी, ज्या व्यक्तीने विहित वयोमर्यादा गाठली आहे अशा व्यक्तीस अग्निशस्त्राच्या वापराचे प्रशिक्षण चालू असताना विहित करण्यात येतील अशी अग्निशस्त्रे विहित शर्तीवर वापरता येतील :

परंतु वेगवेगळ्या प्रकारच्या अग्निशस्त्रांच्या बाबतीत वेगवेगळ्या वयोमर्यादा विहित करता येतील.

१०. शस्त्रे, इत्यादी आयात व निर्यात करण्यासाठी लायसन :–

(१) कोणत्याही व्यक्तीला या अधिनियमाच्या किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांच्या उपबंधानुसार या संबंधातील लायसन धारण केल्याशिवाय समुद्रमार्गे, भूभाग किंवा हवाईमार्गे कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा भारतामध्ये आणता येणार नाही किंवा तेथून बाहेर नेता येणार नाही :

परंतु,–

(a) कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा आपल्या कब्जात ठेवण्यास या अधिनियमाच्या किंवा त्या–त्या वेळी अमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्याच्या आधारे हक्कदार असलेल्या किंवा तसे करण्यास या अधिनियमाद्वारे किंवा अशा कायद्याद्वारे जिला मनाई करण्यात आलेली नसेल अशा व्यक्तीस, याबाबतीतील लायसन असल्याशिवाय अशी शस्त्रे किंवा दारूगोळा स्वतःच्या खासगी वापराकरिता वाजवी परिमाणात भारतात आणता येईल किंवा भारताबाहेर नेता येईल :

(b) केंद्र शासन शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील अशा कोणत्याही देशाचा खराखुरा पर्यटक असून ज्या व्यक्तीला कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा आपल्या कब्जात ठेवण्यास त्या देशाच्या कायद्याद्वारे मनाई करण्यात आली नसेल त्या व्यक्तीला या कलमाखालील लायसनशिवाय, पण विहित करण्यात येतील अशा शर्तीनुसार, केवळ खेळांच्या प्रयोजनांसाठी – अन्य प्रयोजनासाठी नव्हे– वाजवी परिमाणात शस्त्रे व दारूगोळा आपल्याबरोबर भारतात आणता येईल.

स्पष्टीकरण : या परंतुकाच्या खंड (b) च्या प्रयोजनार्थ, ''पर्यटक'' या शब्दाचा अर्थ भारताचा नागरिक नसलेली जी व्यक्ती मनोरंजन, स्थळदर्शन किंवा केंद्र शासनाने आमंत्रित केलेल्या बैठकींमध्ये किंवा आंतरराष्ट्रीय परिषदा, संघ किंवा अन्य कोणताही उद्देश नसताना, सहा महिन्यांहून अधिक नाही इतक्या कालावधीकरिता भारतास भेट देते ती व्यक्ती असा आहे.

(२) पोटकलम (१) च्या परंतुकामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, आपणास त्या परंतुकाचा खंड (a) किंवा (b) लागू होतो असा दावा सांगणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीस असा खंड लागू होतो किंवा कसे याबाबत अथवा अशा खंडात उल्लेख केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीच्या कब्जातील शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांचे परिमाण वाजवी आहे किंवा कसे याबाबत अथवा अशी व्यक्ती अशी शस्त्रे व दारूगोळा यांचा ज्यासाठी उपयोग करते त्या उपयोगाबाबत सीमाशुल्क समाहारकास किंवा केंद्र शासनाने अधिकार प्रदान केलेल्या अन्य कोणत्याही अधिकाऱ्यास कसलीही शंका असल्यास, त्याला अशा व्यक्तीच्या कब्जातील शस्त्रे दारूगोळा त्यासंबंधात त्यास केंद्र शासनाकडून आदेश मिळेपर्यंत अडकवून ठेवता येईल.

(३) भारताच्या एका भागाकडून समुद्रमार्गे किंवा हवाईमार्गे किंवा भारताचा भाग नसलेल्या कोणत्याही मध्यगत क्षेत्रातून दुसऱ्या भागाकडे नेलेली शस्त्रे व दारूगोळा, या अधिनियमाच्या अर्थानुसार भारताबाहेर नेली व भारतात आणली असे होते.

११. शस्त्रे इत्यादींच्या आयातीस किंवा निर्यातीस मनाई करण्याची शक्ती :–

केंद्र शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, त्या अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येतील. अशा वर्गांची व अशा वर्णनांची शस्त्रे किंवा दारूगोळा भारतात आणण्यास किंवा भारताबाहेर नेण्यास मनाई करू शकेल.

१२. शस्त्रांच्या वाहतुकीवर निर्बंध घालण्याची किंवा त्यास मनाई करण्याची शक्ती :–

(१) केंद्र शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे,–

(a) अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा वर्गांची व अशा वर्णनांची शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांची भारतामध्ये

वाहतूक करण्यासंबंधात, या अधिनियमाच्या व त्याखाली केलेल्या नियमांच्या उपबंधानुसार देण्यात आलेले लायसन धारण केल्याशिवाय कोणत्याही व्यक्तीने तसे करता कामा नये असा र्निदेश देऊ शकेल; किंवा

(b) अशा वाहतुकीस संपूर्णपणे मनाई करू शकेल.

(२) एखाद्या सागरी बंदराच्या किंवा हवाई बंदराच्या ठिकाणी शस्त्रे व दारूगोळा वाहनांतरीत केली असता त्यांची या कलमाच्या अर्थानुसार वाहतूक केली असे होते.

१७. लायसनामध्ये बदल, त्यांचे निलंबन व प्रत्याहरण :–

(१) ज्यांच्या अधीनतेने लायसन मंजूर करण्यात आले असेल अशांपैकी विहित असतील अशा शर्तीखेरीज अन्य शर्ती लायसन प्राधिकरणास बदलता येतील आणि त्या प्रयोजनाकरिता ते लेखी नोटिसीद्वारे लायसनधारकास त्या नोटिसीत विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा मुदतीत लायसन आपल्या स्वाधीन करण्याची आज्ञा करू शकेल.

(२) लायसनधारकाच्या अर्जावरून देखील लायसन प्राधिकरणास लायसनच्या शर्तीपैंकी विहित असतील अशा शर्तीखेरीज अन्य शर्तीमध्ये बदल करता येईल.

(३) (a) कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा संपादन करण्यास तो आपल्या कब्जात ठेवण्यास किंवा बरोबर बाळगण्यास लायसनधारकाला या अधिनियमाद्वारे किंवा त्या–त्या काळी अमलात असलेल्या कायद्याद्वारे मनाई करण्यात आलेली आहे किंवा तो विकल मनाचा आहे किंवा या अधिनियमानुसार लायसन धारण करण्यास कोणत्याही कारणांमुळे अपात्र आहे अशी लायसन प्राधिकरणाची खात्री झाली तर; किंवा

(b) सार्वजनिक शांतता राखण्याच्या किंवा सार्वजनिक सुरक्षिततेच्या दृष्टीने लायसन निलंबित करणे किंवा प्रत्याहृत करणे आवश्यक आहे असे लायसन प्राधिकरणास वाटले तर; किंवा

(c) लायसनसाठी अर्ज करण्याच्या वेळी लायसनधारकाने किंवा त्याच्या वतीने अन्य कोणत्याही व्यक्तीने महत्त्वाची माहिती दडपून टाकून किंवा त्यांनी पुरविलेल्या चुकीच्या माहितीच्या आधारे मिळवलेली असल्यास; किंवा

(d) लायसनच्या शर्तीपैकी कोणत्याही शर्तीचे व्यतिक्रमण करण्यात आले असल्यास किंवा;

(e) लायसन स्वाधीन करण्याबाबत लायसनधारकाला आज्ञा पाठविणाऱ्या पोटकलम (१) खालील नोटिसीचे अनुपालन करण्यात त्याने कसूर केली असेल तर, लायसन प्राधिकरणाला लेखी आदेशाद्वारे ते लायसन त्याला योग्य वाटेल अशा कालावधीपुरते निलंबित करता येईल किंवा तो प्रत्याहृत करता येईल.

(४) लायसन प्राधिकरणास लायसनधारकाच्या अर्जावरून देखील प्रत्याहृत करता येईल.

(५) जेव्हा लायसन प्राधिकरण पोटकलम (१) खाली लायसनामध्ये बदल करणार किंवा पोटकलम (३) खाली लायसन निलंबित किंवा प्रत्याहृत करणारा आदेश देईल तेव्हा, ते त्याबद्दलचे कारण लेखी नमूद करील आणि लायसनधारकाला त्याचे संक्षिप्त निवेदन पुरवणे लोकहिताचे ठरणार नाही असे या बाबतीत त्याचे मत असेल अशी एखादी बाब सोडून एरव्ही ते, मागणी झाल्यास त्याला असे निवेदन पुरवील.

(६) लायसन प्राधिकरण यास दुय्यम असे प्राधिकरणास या कारणावरून लायसन निलंबित किंवा प्रत्याहृत करता येईल अशा कोणत्याही कारणावरून लेखी आदेशाद्वारे लायसन निलंबित किंवा प्रत्याहृत करू शकेल; आणि या कलमाचे पूर्ववर्ती उपबंध, होईल तेथवर, अशा लायसन प्राधिकरणाकडून होणारे लायसनचे निलंबन किंवा प्रत्याहरण यासंबंधात लागू होतील.

(७) या अधिनियमाच्या किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांच्या अधीनतेने, कोणत्याही अपराधाबद्दल लायसनधारकास दोषी ठरवणारे कोणतेही न्यायालय लायसन निलंबित किंवा प्रत्याहृततही करू शकेल :

(८) पोटकलम (७) खालील निलंबनाचा किंवा प्रत्याहृरणाचा आदेश अपील न्यायालयास किंवा पुनरीक्षण करण्याच्या आपल्या शक्तीचा वापर करताना उच्च न्यायालयासही काढता येईल.

(९) केंद्रशासन, शासकीय राजपत्रातील आदेशाद्वारे या अधिनियमानुसार मंजूर करण्यात आलेली सर्व किंवा त्यापैकी कोणतीही लायसने संपूर्ण भारतभर किंवा त्याच्या कोणत्याही भागापुरती निलंबित किंवा प्रत्याहृत करू शकेल किंवा निलंबित किंवा प्रत्याहृत करण्याविषयी लायसन प्राधिकरणास निदेश देऊ शकेल.

(१०) या कलमाखाली लायसनचे निलंबन किंवा प्रत्याहरण झाल्यावर, प्रत्याहृत केले त्या प्राधिकरणाच्या किंवा निलंबनाच्या किंवा प्रत्याहरणाच्या आदेशात यासंबंधी विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा अन्य प्राधिकरणाच्या स्वाधीन करील.

१९. लायसन्स इ. हजर करण्याची मागणी करण्याची शक्ती :–

(१) कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्यास/केंद्र शासनाने अधिकार दिलेल्या अधिकाऱ्यास शस्त्र/दारूगोळा बरोबर असलेल्या व्यक्तीस लायसन्स हजर करण्याची मागणी करता येईल.

(२) त्याने कसूर केला किंवा नाकारले तर नाव व पत्ता देण्याची आज्ञा करेल, आवश्यकता भासल्यास सक्तीने शस्त्र/दारूगोळा ताब्यात घेईल.

(३) नाव व पत्ता देण्यास नकार दिला किंवा खोटे देत असेल किंवा फरार होण्याचा उद्देश असल्याचा संशय आल्यास वॉरंटविना अटक करेल.

प्रकरण ५

अपराध व शास्ती

२५. विवक्षित अपराधांबद्दल शिक्षा :–

(१) जो कोणी,

(a) कलम ५ चे व्यतिक्रमण करून कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांची निर्मिती, विक्री, हस्तांतरण, रूपांतरण, दुरुस्ती, चाचणी करील किंवा ती वापरून दाखवील, अथवा विक्रीसाठी मांडील अथवा विकत देण्याची किंवा हस्तांतरित करण्याची तयारी दाखवील, अथवा विक्री, हस्तांतरण, रूपांतरण, दुरुस्ती, चाचणी करण्यासाठी किंवा ती वापरून दाखवण्यासाठी आपल्या कब्जात ठेवील, किंवा

(b) कलम ६ चे व्यतिक्रमण करून अग्निशस्त्राची नळी आखूड करील किंवा नकली अग्निशस्त्राचे खऱ्याखुऱ्या अग्निशस्त्रात रूपांतर करील; किंवा

(c) कलम ११ चे व्यतिक्रमण करून कोणत्याही वर्गाची किंवा वर्णनाची कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा भारतात आणील किंवा तेथून बाहेर नेईल;

तो, ज्याची मुदत कमीत कमी तीन वर्षे असेल, परंतु जास्तीत जास्त सात वर्षे असू शकेल अशा कारावासाच्या शिक्षेस पात्र ठरेल आणि तसेच द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

(१–A) जो कोणी कलम ७ चे व्यतिक्रमण करून कोणतीही मनाई केलेली शस्त्रे किंवा मनाई केलेला दारूगोळा संपादन

करील, आपल्या कब्जात ठेवील किंवा बरोबर बाळगील तो ज्याची मुदत कमीत कमी पाच वर्षे असेल, परंतु जी १० वर्षांपर्यंत येईल, अशा कारावासाच्या शिक्षेस आणि द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

(१–AA) कलम ७चे व्यतिक्रमण करून कोणतीही मनाई केलेली शस्त्रे किंवा मनाई केलेला दारूगोळा, यांची निर्मिती, विक्री हस्तांतरण, रूपांतर, दुरुस्ती, चाचणी करील अथवा विक्रीकरता मांडील अथवा विकत देण्याची अथवा हस्तांतरित करण्याची तयारी दाखवील अथवा विक्री हस्तांतरण, रूपांतर, दुरुस्ती, चाचणी करण्यासाठी अथवा वापरून दाखविण्यासाठी आपल्या कब्जात ठेवील तो सात वर्षांपेक्षा कमी नाही परंतु आजीव कारावासापर्यंत वाढविता येईल, अशा कारावासाच्या शिक्षेस आणि द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(१–AAA) जो कोणी, कोणतीही शस्त्रे किंवा दारुगोळा कलम २४–A अन्वये काढलेल्या अधिसूचनेचे व्यतिक्रमण करून आपल्या कब्जात ठेवील किंवा कलम २४–B खाली काढलेल्या अधिसूचनेचे व्यतिक्रमण करून ते बरोबर बाळगील किंवा अन्य प्रकारे आपल्या कब्जात ठेवील तो, याची मुदत कमीत कमी तीन वर्षे असेल, परंतु जास्तीत जास्त सात वर्षे असू शकेल अशा कारावासाच्या शिक्षेस पात्र ठरेल आणि तसेच द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

(१–B)) जो कोणी,–

(a) कलम ३ चे व्यतिक्रमण करून कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा संपादन करील आपल्या कब्जात ठेवील किंवा बरोबर बाळगील; किंवा

(b) कलम ४ खालील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही ठिकाण, त्या अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट केलेल्या वर्गापैकी किंवा तशा वर्णनाची कोणतीही शस्त्रे त्या कलमाचे व्यतिक्रमण करून संपादन करील किंवा आपल्या कब्जात ठेवील किंवा बरोबर बाळगील; किंवा

(c) कलम ८ चे उल्लंघन करून आवश्यक करण्यात आलेले नाव, क्रमांक किंवा ओळखचिन्ह तसे नसताना विक्री करेल किंवा हस्तांतरित करेल–

(d) स्वत: कलम ९, पोटकलम (१) खंड (a) उपखंड (ii) किंवा उपखंड (iii) जिला लागू होतो अशी व्यक्ती असेल व त्या कलमाचे व्यतिक्रमण करून कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा संपादन करील, आपल्या कब्जात ठेवील किंवा बरोबर बाळगील; किंवा

(e) कलम ९ पोटकलम (१) खंड (b) चे व्यतिक्रमण करून कोणत्याही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळ्याची विक्री हस्तांतरण, रूपांतर, दुरुस्ती, चाचणी करील किंवा रूपांतर, दुरुस्ती, चाचणी करील किंवा ती वापरून दाखवील; किंवा

(f) कलम १० चे व्यतिक्रमण करून कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा भारतात आणील किंवा तेथून बाहेर नेईल; किंवा

(g) कलम १२ चे व्यतिक्रमण करून कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांची वाहतूक करील; किंवा

(h) कलम ३ चे पोटकलम (२) किंवा कलम २१ चे पोटकलम (१) द्वारे आवश्यक असल्याप्रमाणे शस्त्रे किंवा दारूगोळा निक्षेप करण्यात कसूर करील; किंवा

(i) स्वत: शस्त्रे किंवा दारूगोळा बनवणारा किंवा त्यांचा व्यापारी असून, कलम ४४ खाली केलेल्या नियमांद्वारे आवश्यक केल्याप्रमाणे अभिलेख किंवा हिशेब ठेवण्यात किंवा अशा नियमांद्वारे आवश्यक केल्याप्रमाणे त्यात अशा सर्व नोंदी करण्यात कसूर करील अथवा त्यात उद्देशपूर्वक खोटी नोंद करील अथवा अशा अभिलेखाचे किंवा हिशेबाचे निरीक्षण करण्यास किंवा त्याच्या नकला काढण्यास किंवा त्यातून नोंदी घेण्यास प्रतिबंध करील

किंवा अडथळा आणील अथवा जेथे शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांची निर्मिती करण्यात येते किंवा तो ठेवण्यात येतो अशा कोणत्याही परिवास्तूमध्ये किंवा अन्य ठिकाणी प्रवेश करण्यास प्रतिबंध करील किंवा अडथळा आणील अथवा अशी शस्त्रे किंवा दारूगोळा प्रदर्शित करण्यात उद्देशपूर्वक कसूर करील किंवा ती लपवून ठेवील अथवा त्यांची निर्मिती कोठे करण्यात येते किंवा ती कोठे ठेवण्यात येतात ते निर्देशित करण्याचे नाकारील;

तो, ज्याची मुदत कमीत कमी एक वर्ष असेल, परंतु जास्तीत जास्त तीन वर्षे असू शकेल अशा कारावासाच्या शिक्षेस पात्र ठरेल आणि तसेच द्रव्यदंडासही पात्र होईल

परंतु, न्यायालय कोणत्याही पुरेशा आणि विशेष कारणांस्तव, ती कारणे न्यायनिर्णयात नमूद करून एक वर्षापेक्षा कमी मुदतीची कारावासाची शिक्षा ठोठावू शकेल.

(१–C) पोट कलम (१–AAA) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, जो कोणी कोणत्याही अशांत क्षेत्रात त्या पोटकलमाखाली शिक्षायोग्य असलेला कोणताही अपराध करील, तो ज्याची मुदत कमीत कमी तीन वर्षे असेल परंतु जास्तीत जास्त सात वर्षे असू शकेल अशा कारावासाच्या शिक्षेस पात्र ठरेल आणि तसेच द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

स्पष्टीकरण : या पोटकलमाच्या प्रयोजनासाठी ''अशांत क्षेत्र'' म्हणजे, अंदाधुंदीला आळा घालून सार्वजनिक सुव्यवस्था पुन्हा प्रस्थापित करण्यासाठी आणि ती टिकवण्यासाठी उपबंध करणाऱ्या अधिनियमितीअन्वये ''अशांत क्षेत्र'' म्हणून घोषित केलेले कोणतेही क्षेत्र आणि त्यात कलम २४–A किंवा २४–B खालील अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही क्षेत्राचा समावेश होतो.

(२) स्वत: कलम ९, पोटकलम (१), खंड (a), उपखंड (i) जिला लागू होतो अशी व्यक्ती असून, जो कोणी, त्या कलमाचे व्यतिक्रमण करून कोणतेही अग्निशस्त्र किंवा दारूगोळा संपादन करील, आपल्या कब्जात ठेवील किंवा बरोबर बाळगील तो एक वर्षापर्यंत असू शकेल, एवढ्या मुदतीच्या कारावासास किंवा द्रव्यदंडास, किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

(३) जो कोणी, कलम ५, पोटकलम (२) च्या परंतुकातील खंड (a) किंवा खंड (b) यांच्या उपबंधाचे व्यतिक्रमण करून, कोणत्याही अग्निशस्त्राची, दारूगोळयाची किंवा इतर शस्त्रांची विक्री किंवा हस्तांतरण;

(i) अधिकारिता असणाऱ्या जिल्हा दंडाधिकाऱ्याला किंवा सर्वात जवळच्या पोलीस ठाण्याच्या अंमलदार अधिकाऱ्याला, त्या अग्निशस्त्रांची दारूगोळ्याची किंवा इतर शस्त्रांची विक्री किंवा हस्तांतरण याबाबतची माहिती कळविल्याशिवाय; किंवा

(ii) अशा जिल्हा दंडाधिकाऱ्याला किंवा त्या पोलीस ठाण्याच्या अंमलदार अधिकाऱ्याला अशी माहिती दिल्याच्या तारखेपासून पंचेचाळीस दिवसांचा कालावधी समाप्त होण्यापूर्वी करील तो, सहा महिनेपर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासास किंवा पाचशे रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

(४) लायसनमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या शर्तीमध्ये बदल करण्याकरता, कलम १७, पोटकलम (१) खाली लायसन प्राधिकरणाने लायसन स्वाधीन करण्याची आज्ञा केली असता तसे करण्याच्या कामी किंवा त्यांचे निलंबन किंवा प्रत्याहरण करण्यात आल्यावर, ते लायसन त्या कलमाच्या पोटकलम (१०) खाली समुचित प्राधिकरणाकडे परत करण्याच्या कामी जो कोणी कसूर करील तो, सहा महिनेपर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासास, किंवा पाचशे रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या रकमेच्या द्रव्यदडांस, किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

(५) कलम १९ खाली आपले नाव व पत्ता देण्याची आज्ञा करण्यात आली असता जो कोणी असे नाव व पत्ता देण्याचे नाकारील किंवा ज्याने असे नाव व पत्ता दिला असता तो खोटा असल्याचे नंतर उघडकीस येईल. तो सहा महिनेपर्यंत असू शकेल अशा कारावासास किंवा दोनशे रुपयांपर्यंतच्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

२६. चोरटे व्यतिक्रमण :–

(१) जो कोणी कलमे ३, ४, १० किंवा १२ यांच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधाचे व्यतिक्रमण करून अशा रीतीने एखादी कृती करील की, ज्यायोगे अशी कृती कोणत्याही लोकसेवकाला अथवा रेल्वेगाडी, वायुयान, जलयान, वाहन किंवा वाहतुकीचे कोणतेही साधन यांच्या ठिकाणी नेमलेल्या किंवा काम करत असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला कळू नये असा उद्देश दिसून येईल तो, ज्याची मुदत कमीत कमी सहा महिने जास्तीत जास्त सात वर्षे असू शकेल, असा कारावासास आणि तसेच द्रव्यदंडास पात्र होईल.

(२) जो कोणी, कलमे ५, ६, ७ किंवा ११ यांच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधाचे व्यतिक्रमण करून अशा रीतीने एखादी कृती करील की, ज्यायोगे अशी कृती कोणत्याही लोकसेवकाला अथवा रेल्वेगाडी, वायुयान, जलयान, वाहन किंवा वाहतुकीचे कोणतेही साधन यांच्या ठिकाणी नेमलेल्या किंवा काम करत असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला कळू नये असा उद्देश दिसून येईल तो, ज्याची मुदत कमीत कमी पाच वर्षे असेल परंतु, जास्तीत जास्त दहा वर्षे असू शकेल, असा कारावासास आणि तसेच द्रव्य दंडास पात्र होईल.

(३) जो कोणी, कलम २२ खाली कोणतीही झडती घेण्यात येत असताना कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा लपवील किंवा लपविण्याचा प्रयत्न करील तो, दहा वर्षांपर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासास, आणि तसेच द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

२७. शस्त्रे, इत्यादी वापरण्याबद्दल शिक्षा :–

(१) कलम ५ चे व्यतिक्रमण करून जो कोणी, कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा यांचा वापर करील तो कमीतकमी तीन वर्षे परंतु सात वर्षांपर्यंत वाढविता येईल इतक्या मुदतीच्या कारावासास आणि द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

(२) कलम ७ चे व्यतिक्रमण करून जो कोणी, कोणतीही मनाई केलेली शस्त्रे अथवा दारूगोळा यांचा वापर करील तो कमीत कमी सात वर्षे परंतु आजीव कारावासापर्यंत वाढविता येईल इतक्या मुदतीच्या कारावासास आणि द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

(३) कलम ७ चे व्यतिक्रमण करून जो कोणी, कोणतीही मनाई केलेली शस्त्रे अथवा दारूगोळा यांचा वापर करील किंवा कोणतीही कृती करील आणि असा वापर अथवा कृती अन्य कोणत्याही व्यक्तीच्या मृत्यूस कारणीभूत होईल त्याला मृत्यूची शिक्षा होईल.

२८. विविक्षित प्रकरणी अग्निशस्त्रांचा किंवा नकली अग्निशस्त्रांचा वापर करण्याबद्दल व ती कब्जात ठेवण्याबद्दल शिक्षा :–

जो कोणी, आपल्या किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीच्या कायदेशीर अटकेचा किंवा स्थानबद्धतेचा प्रतिकार करण्याच्या किंवा त्यास प्रतिबंध करण्याच्या उद्देशाने एखाद्या अग्निशस्त्रांचा किंवा नकली अग्निशस्त्रांचा कोणत्याही प्रकारे वापर करील किंवा करण्याचा प्रयत्न करील तो, सात वर्षे पर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास, आणि द्रव्यदंडास पात्र होईल.

स्पष्टीकरण : या कलमातील ''नकली अग्निशस्त्र'' या शब्दप्रयोगास कलम ६ मध्ये असलेलाच अर्थ आहे.

२९. लायसन धारण न करणाऱ्या व्यक्तीकडून शस्त्रे इत्यादी जाणीवपूर्वक खरेदी करणे किंवा शस्त्रे इत्यादी कब्जात ठेवण्यास हक्कदार नसलेल्या व्यक्तीकडे ती जाणीवपूर्वक सुपूर्द करणे याबद्दल शिक्षा :–

जो कोणी,–

(a) विहित करण्यात येईल अशा वर्गापैकी किंवा वर्णनाची कोणतीही अग्निशस्त्रे किंवा अन्य कोणताही दारूगोळा

अन्य एखाद्या व्यक्तीला कलम ५ खाली लायसन मिळालेले नाही किंवा प्राधिकृत करण्यात आलेले नाही हे माहीत असताना, अशा अन्य व्यक्तीकडून खरेदी करील; किंवा

(b) कोणतीही शस्त्रे किंवा दारूगोळा आपल्या कब्जात ठेवण्यास या अधिनियमाच्या किंवा त्या त्या काळी अमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही कायद्याच्या आधारे अन्य एखादी व्यक्ती हक्कदार आहे आणि ती तशी कब्जात ठेवण्यास या अधिनियमाद्वारे किंवा अशा अन्य कायद्याद्वारे तिला मनाई करण्यात आलेली नाही याची अगोदर खातरजमा केल्याशिवाय तिच्याकडे सुपूर्द करील.

तो तीन वर्षेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास किंवा द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षास पात्र होईल.

३०. लायसन किंवा नियम यांचे व्यतिक्रमण करण्याबद्दल शिक्षा :–

जो कोणी एखाद्या लायसनच्या कोणत्याही शर्तीचे किंवा या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधाचे किंवा त्याखाली केलेल्या कोणत्याही नियमाचे व्यतिक्रमण करील आणि त्याकरिता या अधिनियमात अन्यत्र कोणत्याही शिक्षेचा उपबंध करण्यात आलेला नसल्यास, तो सहा महिनेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास किंवा दोन हजार रुपयापर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

३९. विवक्षित प्रकरणी जिल्हा दंडाधिकाऱ्यांची पूर्वमंजुरी आवश्यक :–

कलम ३ खालील कोणत्याही अपराधासंबंधात, जिल्हा दंडाधिकाऱ्याच्या पूर्वमंजुरीविना कोणत्याही व्यक्तीविरुद्ध कोणताही अभियोग मांडला जाणार नाही.

रजिस्टी सं. – डी. एल. (एन) ०४ / ००७ / २००३ – १९ Regestered No. DL. - (N) 04 / 0007 / 2003 - 19

भारत का राजपत्र
The Gazette of India

असाधारण
EXTRAORDINARY
भाग – II – खण्ड – I
Part II - Section - I
प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY

सं. ७२) नई दिल्ली, शुक्रवार, दिसम्बर १३, २०१९ / १९४१ (शक)
No. 72] NEW DILHI, FRIDAY, DECEMBER 13, 2019 / AGRAHAYANA 22, 1941 (SAKA)

इस भाग मे भिन्न पृष्ठ संख्य दी जाती है जिससे कि यह अलग संकलन के रूप में रखा जा सके।
Seperate paging is giveen to this part in order that it may be filled as a saparate complition.

MINISTRYT OF LAW AND JUSTICE

(Legislative Department)

New Delhi, the 13 th December, 2019

(Agruhayana 22, 1941 (Saka)

13th December, 2019, and is hereby published for general information : -

THE ARMS (AMENDMENT) ACT. 2019

No. 48 OF 2019.

(13th December, 2019)

And Act further to armened the Arms Act, 1959.

Be it enacted by partilment in the Seventieth Year of the Republic of India as follwos :-

1. (1) This Act may be called the Arms (Amendment) Act. 2019 Short Title and Commencement.

(2) It shall come into force on such date as the Central Government may, by notification in the Official Gazate, appoint

54 of 1959. **2.** Act. 1959 (hereinafter referred to as the principal Act), in section 2, after clause (e), the follwing clause shall be inserted, namely : Amendment of section 2. Amendment of section 2.

'(ea)' "licence" means a licence issued in accordance with the provision of this Act and rules made thereunder and includs a licence issued in the electronic form :

Amendment of section 3.

3. In section 3 of the principle Act. in sub-section (2) -

(*i*) for the works "three firearms", the words "two firearms" shall be substituted;

(*ii*) for the proviso, the following privisos shall be inserted, namely :-

"Privided that a person who has in his possession more firearms than two at the commencement of the Arms (Amendment) Act. 2019, may retian with him any two of such firarmas and shall deposit, whithin one year from such commencement, the remaining firearms with the officer in charge of the nearest posice station or, subject or, subject to the conditions prescribed for the purposes of sub-section (*l*) of section 21, with a licensed dealer or, where such person is a member of the armed forces of the Union, in a unit armoury referred to in that sub-section after which it shall be delicensed within ninety days from the date of expiry of aforsaid one year :

Provided further that while grating arms licenced on inheritance or heirloom basis, the limit of two firearms shall not be exceeded."

Amendment of section 5.

4. In section 5 of the preinciple Act, in sub-section (*1*), in clause (*a*), for the word "manufacture", the words "manufacture; obtain procure," shall be subsituted.

Amendment of section 6.

5. In section 6 of the principal Act, after the words "convert an imitation firearm in to a firearm", the words and figure "orconvert from any category of firearms mentioned in the Arms Rules, 2016 into any other category of firearms" shall be substitued.

Amendment of section 8.

6. In seciton 8 pf the principal Act, in sub-section (*l*), for the word "firearm", the words "firearm", the words "firearms or annunition" shall be substitued.

Amendment of section 13.

7. In seciton 13 of the principal Act, in sub section (*3*) in clause (*a*), in sub clause, (*ii*) for the words and figures "point 22 bore rifle or an air rifle", the word "firearms" shall be substituted;

Amendment of section 15.

8. In section 15 of the principle Act, in sub-section (*1*), -

(*a*) for the words "period of three years", the words "period of five year" shall be substituted;

(*b*) after the proviso, the following proviso shall be inserted, namely :-

"Provided further that the licence granted under section 3 shall be subjected to the conditions specified in sub-clauses (*ii*) and (*iii*) of clause (*a*) of sub-section (*1*) of section 9 and the licensee shall produce the licence along with the firearms or ammunition and connected document before the licensing authority after every five years from the date on which it is granted or renewed."

Amendment of section 25.

9. In section 25 of the principal Act. -

(*i*) in sub-section (*1*), -

(*a*) In clause (*b*), after the words "converted imitatioin firearme in to a firearm", the words and figures " shall be substitued:

(*b*) in clause (*b*), after the words" convert an imiootaiton firearms mentioned in the words and figures "or convert from any category of firearms mentioned in the Arms Rule, 2016 into any other category of firearms" shall be inserted;

(*c*) in the long line, for the words "three years but which may extend to seven years", the words "seven years but which may extened to imprisonment for life" shall be substitued;

(*ii*) in sub-section (*AI*), -

(*a*) for the words "five years but which may extend to ten years", the words "seven years but which may exted to fourteen years" shall be substitued;

(*b*) the following proviso shall be inserted, namely;

"Provided that the Court may, for any adequated and special reasons to be recorded in the judgment, impose a sentence of imprisonment for a term of less than seven years";

(*iii*) after sub-section (*IA*), the follwing sub-section shall be inserted. namly :-

"(*IAB*) whoever, by using force, takes the firearms form the pocie or armed force shall be punishable with imprisonment for a term which shall not be less than ten years but which many extend to imprisonment for life and shall als be liable for fine.

(*iv*) in sub-section (*IAA*), for the words "seven years", the words "ten years shall be substituted;"

(*v*) in sub-section (*IB*), -

(*a*) in the long line, fo rthe words "one year but which may extend to three years", the words "two years but which may extend to five years and shall also be liable to fine" shall be substitued :

(*b*) in the proviso, for the words "one year", the words "two years" shall be substituted.

(*vi*) after sub-section (*5*), the follwing sub-section shall be inserted namley : -

'(*6*) If any member of an organised crime syndicate or any person on its behalf has at any time has in his possession or carries any arms or ammunitions in contravention of any provision of Chapter II shall be punishable with imprisonment for a term which shall not be less than ten years but which may extend to imprisonment for life and shall also be liable to fine.

(*7*) Whoever on behalf fo a member of an organised crime syndicate or a person on its behalf. -

(*i*) manufactures, obtains, procedures, sells, transfer, covertes, repaires, lests or proves, or exposes or offers for sale or transfer, conversion, repaire test or proof, any arms or ammunition in contravention of section 5; or

(*ii*) shortens the barrel of a firearm or converts an initation firearm into a firearm or converts from any category of firearms mentioned in the Argms Rules, 2016 into any other category of firearms in contravention of section 6; or

(*iii*) brings into, or takes out of India, any arms or ammunition of any calss or description in contravention of section 11.

shall be punishable with imprisonment for a term which shall not be less than ten years but which may extend to imprisonemtet for life and shall be also be liable to fine.

Explaination, - For the purpose of sub-sections (*6*) and (*7*), -

(*a*) "organised crime" means any continuting unlawful activgiti by any person. siggly or collectively, either as a member of an organised crime syndicate or on behalf or such syndicate, by use of violence or threat of violence or intimidation or coercion, or other unlawful means, with the objective of gaining pecuniary bejefits, or gaining undeue economic or other advantage for himself or any person :

(*b*) "organised crime syndicate" means a group of two or more person who, acting singly or collectively, as a syndicate or gang indulge in activities of organised crime.

(*8*) Whoever involves in or aids in the illicit traficking of firearms and ammunition in contravention of sections 3, 5, 6, 7 and 11 shall be punishable with imprisonment for a term which shall not be less than lten years but which may extend to imprisonment for life and shall also be liable to fine.

Explanation - For the purposes of this sub-section, "illicit trafficking" means the import, export, ,acquisition, sale, delivery, movement or transfer of firearms and ammunition into, from or within the territory of India, if the firearms and ammunition are not marked in accordance with the provisions of this Act or argte being trafficked in contravention of the provisions of this Act including smuggled firearms of foreing make or prohibited arms and prohibited ammunition.

(*9*) Whoever uses firearms in a rash or negligent manner or in celebratory gunfire so as to endanger human life or personal safety of others shall be punishable with an imprisonment for a term which may extend to two years or with fine which may extend to rupees one lakh, or with both.

Amendment of section 5.

Explanation - For the purpose of this sub-section, "celebratry gunfire" means the practice of using firearm in public gatherings, religious places marriage parties or others functions to fire ammunition.

10. In section 27 of the principal Act, in sub-section (*3*), for the words "shall be punishable with death", the words "shall be punishable with imprisonment for life, or death and shall also be liable to fine shall be substitued."

11. In section 44 of the principal Act, in sub-section (*2*), in clause (*f*), -

(*a*) for the words "firearm shall be stamped or otherwise shown thereon for the purposes of tracing" shall be substitued;

(*b*) the following Explaination shal be inserted, namely :

Explaination - For the purposes of this caluse, "tracing" means the systematic tracking of firearms and ammunition from manufacturer to purchaser for the purpose of detecting, investigation and analysing illicit manufacturing and illicit trafficking :"

Dr. G. Narayana Raju.
Secretary to the Govt. of India.

CORRIGENDA

The Dagdra and Nagar Haveli and Daman and Diu (Merger of Union Territories Act. 2019 *(44 of 2019)* as published in the Gazette of India, Extraordinary, Part II, Section I, dated the 9th December, 2019 *(Issue No. 68)* :

1. At page 3, in line 36, *for "Union to", read* "Union terriroty to".
2. At page 4, in lline 49, *for "section 16, read* "section 15".

UPLOADED BY THE MANAGER, GOVERNMENT OF INDIA PRESS, MINTO ROAD, NEW DELHI - 110002
AND PUBLISHED BY THE CONTROLLER OF PUBLICATION, DELHI - 110054.

MGIPMRND - 4470GI(S3) - 13 - 02 - 2019

५. स्फोटकांचा कायदा, १८८४

स्फोटके तयार करणे, ते कब्जात बाळगणे, वापरणे, विकणे, एका जागेवरून दुसऱ्या जागेवर नेणे, आयात-निर्यात करणे, याबाबत नियमन करण्याबाबतचा अधिनियम.

कलम १ :- संक्षिप्त नाव :-

या कायद्यास ''भारताचा स्फोटक विषयक कायदा १८८४'' असे म्हणावे.

कलम २ :- सुरुवात :-

सदर अधिनियम, मध्यवर्ती सरकार आपल्या सरकारी गॅझेटमध्ये नोटिफिकेशनद्वारे त्या अन्वये जो दिवस ठरवील त्या दिवसापासून अमलात येईल.

व्याप्ती :- संपूर्ण भारतभर लागू आहे.

कलम ३ :- रद्द केले आहे.

कलम ४ :- व्याख्या :-

(A) एअरक्राफ्ट (वायुयान) -

म्हणजे कोणतेही इंजिन जे हवेच्या प्रतिसादावर वातावरणाच्या पाठिंब्याने हवेत जमिनीच्या पृष्ठभागाच्या विरुद्ध चालविले जाते आणि त्यात बलून्स (जे जमिनीशी संलग्न असतील किंवा मोकळे असतील) हवाई जहाज, पतंगे, ग्लीडर (यंत्र नसलेले विमान) आणि उडणारी इंजिने यांचा समावेश होतो.

(B) वाहन (कॅरेज) -

या संज्ञेत कोणत्याही वाहनाचा, वाघिणीचा (वॅगन), बैलगाडीचा, खटाऱ्याचा, कोणत्याही गाडीचा किंवा जमीन मार्गाने माल अगर उतारू नेण्याचे दुसरे कोणतेही साधन याचाही त्यात समावेश होतो, ते मग कोणत्याही रितीने चालविण्यात येत असले तरी चालेल.

(C) डिस्ट्रिक्ट मॅजिस्ट्रेट (जिल्हा दंडाधिकारी) -

कोणत्याही विभागासाठी पोलीस कमिशनर नेमलेला असेल तर त्या विभागासाठी पोलीस कमिशनर डी.एम.समजला जाईल आणि त्यात खालील व्यक्तींचा समावेश होईल.

(१) कोणताही उप-पोलीस कमिशनर जो त्याचे अधिकार - ज्या विभागासाठी वापरत असेल त्या विभागापुरता आणि राज्य शासनाने त्यास त्या विभागासाठी नेमलेले आहे.

(२) अतिरिक्त जिल्हा दंडाधिकारी.

(D) स्फोटक या संज्ञेचा अर्थ, - (a) बंदुकीची दारू, नैटोग्लीसरीन, डायनामाईट, गन-कॉटन, सुरुंगाची दारू, पाऱ्यापासून अगर इतर धातूपासून तयार केलेला स्फोटक पदार्थ (फलमिनेट, निरनिराळ्या रंगाचा अग्नि) आतषबाजी आणि स्फोट होऊन प्रत्यक्ष

किंवा स्फोटकासारखा परिणाम व्हावा या उद्देशाने वापरण्यात आलेला किंवा तयार केलेला इतर प्रत्येक पदार्थ असा समजावा तो मग वर नमूद केलेल्या पदार्थासारखा असो किंवा नसो, आणि

(b) सदर स्फोटक पदार्थामध्ये धुक्याच्या निशाण्या (फोग सिग्नल्स्) दारूकाम, फ्यूजीस, रॉकेट (अग्निबाण) टोट्या, डिटोनेटर, काडतुसे, सर्व प्रकारची युद्धसामग्री आणि वर व्याख्या केली आहे त्या प्रकारच्या एखाद्या बारी किंवा स्फोटक पदार्थाच्या साहाय्याने किंवा त्यातून बनविण्यात आलेल्या प्रत्येक पदार्थाचा त्यात समावेश होतो.

(E) निर्यात करणे (Export) :-

जमीनमार्गाने, समुद्र मार्गाने किंवा हवाईमार्गाने भारतातून भारताबाहेर नेणे.

(F) आयात करणे (Import) :-

जमीन, समुद्र किंवा हवाईमार्गाने भारताबाहेरून भारतात आणणे.

(G) मास्टर :-

(a) जहाज व वायुयान यांचे संबंधात मास्टर म्हणजे (पायलट, हारबर मास्टर, असिस्टंट हारबर मास्टर आणि बरथिंग मास्टर खेरीज करून) प्रत्येक इसम की ज्याच्या ताब्यात किंवा निर्बंधात त्यावेळी कोणतेही जहाज व वायुयान असेल त्या कोणत्याही व्यक्तीचा समावेश होतो.

(b) कोणत्याही होडीच्या संबंधाने ''मास्टर'' या शब्दाचा अर्थ त्या जहाजाचा (गलबताचा) मास्टर असा समजावा.

(c) तयार करणे - या संज्ञेचा अर्थ (Manufacture)

(१) कोणत्याही स्फोटकांचे घटकावयव वेगवेगळे करणे किंवा ते दुसऱ्या रीतीने फोडणे किंवा मोडणे, किंवा खराब झालेल्या असा कोणताही स्फोटक पदार्थ उपयोगात आणता येईल असा करणे, आणि

(२) कोणताही स्फोटकांचे पुन्हा नवीन करण्याची, त्यांत फेरफार करण्याची किंवा त्याची दुरुस्ती करण्याची क्रिया याचाही यात समावेश होतो.

(H) **प्राधिकृत :-**

म्हणजे या कायद्याखालील नियमाद्वारे प्राधिकृत केलेले.

(I) **जहाज (तारू) (जलयान) :-**

यात जहाज, होडी व जलमार्गाने वापरावयाचे वाहन यांचा समावेश होईल मग ते वल्ह्यांनी चालवावयाची असोत अगर इतर रीतीने चालवावयाची असोत आणि काहीही जे मुख्यत्वे पाण्यावरून वाहतूक करण्यासाठी बनविलेले असेल मग त्यातून माणसे, सामान आणि दारूगोळ्याची पेटी यांच्या वाहतुकीचा समावेश होईल.

कलम ५ :- स्फोटके तयार करणे, ते कब्जात बाळगणे, त्यांचा उपयोग किंवा विक्री करणे, ते एका जागेवरून दुसऱ्या जागेत नेणे आणि ते आयात - निर्यात करणे याबद्दल लायसेन्स देण्याबाबत नियम करण्याचा अधिकार :-

(१) मध्यवर्ती सरकारने भारताच्या कोणत्याही भागासाठी, ह्या अधिनियमास अनुसरून नियम करून त्या नियमान्वये कोणताही स्फोटक पदार्थ किंवा कोणत्याही वर्गाचा स्फोटक पदार्थ तयार करणे, कब्जात ठेवणे, वापरणे, विकणे, वाहतूक करणे किंवा आयात- निर्यात करणे यासंबंधीचे नियमन करणे अगर त्या नियमान्वये देण्यात आलेल्या लायसेन्सच्या शर्ती अन्वये आणि त्या शर्तीत नमूद केल्याप्रमाणेच वागले पाहिजे असे त्या बाबतीत नियमन किंवा मनाई करण्याचा अधिकार आहे.

(२) या कलमान्वये जे नियम केले जातील त्यात खाली नमूद केलेल्या सर्व गोष्टींबाबत किंवा त्यापैकी कोणत्याही गोष्टीबाबत तरतूद करण्याचा अधिकार आहे म्हणजे,

(a) ज्या अधिकाऱ्यास लायसेन्स देण्याचा अधिकार आहे तो अधिकारी

(b) लायसेन्ससाठी आकारावयाची फी, आणि लायसेन्स मिळवू इच्छिणाऱ्या अर्जदाराने लायसेन्सच्या खर्चासाठी ज्या काही इतर रकमा (तशा रकमा असतील तर) द्यावयाच्या असतील तर त्या रकमा,

(c) लायसेन्ससाठी ज्या पद्धतीने अर्ज केले पाहिजेत ती पद्धती, आणि त्या अर्जात लिहावयाच्या मजकुरासंबंधीच्या गोष्टी,

(d) ज्या नमुन्याप्रमाणे व ज्या शर्तीस अनुसरून आणि शर्तीवर लायसेन्स घ्यावयास पाहिजे ते नमुने व त्या शर्ती.

(e) ज्या मुदतीपर्यंत लायसेन्स मुदतीत राहील ती मुदत आणि,

(ee) कलम ६–F खालील अपिलाचे कार्यवाहीबाबत तसेच अपील दाखल करण्यास असलेली मुदत, फी, कोणत्या परिस्थितीत भरावी कोणत्या परिस्थितीत ती परत करता येते याबाबत.

(ee-a) :– दिलेल्या कालावधीत कोणत्या वेळी एकूण किती प्रमाणात (जास्तीत जास्त) स्फोटके लायसेन्सधारक खरेदी करू शकतो.

(ee-b) :– स्फोटकाची निर्मिती, वाहतूक, आयात–निर्यातसंबंधी चिफ कंट्रोलर ऑफ एक्सप्लोसिव्ह किंवा तत्सम इतर अधिकारी आपली सेवा देत असेल तर तो किती फी आकारू शकतो त्याबाबत.

(f) स्फोटकांपैकी कोणत्या स्फोटकांना पूर्ण अंशी किंवा काही शर्तीनिशी सदर नियमांच्या अंमलबजावणीपासून माफी आहे त्याबाबत.

कलम ५– A. व्यक्ती जी स्फोटकाचा व्यापार यापूर्वीपासून करत आहे अशी व्यक्ती किती काळासाठी स्फोटकाचा व्यापार बिना– परवाना करू शकते :–

ह्या कलमानुसार ह्या कायद्यातील कलम ५ अन्वये जी स्फोटके आयात करण्यास, कब्जात बाळगण्यास, ने–आण करण्यास कोणतेही नियम केलेले नाहीत अशी स्फोटके सन १८८४ चा स्फोटक कायदा दुरुस्त करून नवीन कायदा ''भारताचा स्फोटक विषयक (दुरुस्ती) कायदा १९७८ हा कायदा अस्तित्वात आलेल्या दिवसांपासून पुढील तीन महिन्यांपर्यन्त विना परवाना स्फोटकाचा व्यापार करू शकते.

B. तीन महिन्यांचा कालावधी संपण्यापूर्वी त्याने परवान्यासाठी अर्ज करावा. तो अर्ज निकाली होईपावेतो किंवा तीन महिन्यांचा कालावधी संपेपावेतो तो स्फोटकाचा व्यापार करू शकतो.

कलम ६ खास भय निर्माण करणाऱ्या बारी पदार्थाच्या संबंधात, ते तयार करणे, कब्जात ठेवणे किंवा त्याची आयात करणे याबाबत मनाई करण्यासंबंधी मध्यवर्ती सरकारचे अधिकार

(१) ह्यापूर्वी लगत कलमान्वये केलेल्या नियमांमध्ये कोणताही ठराव असला तरी, मध्यवर्ती सरकारास त्यांच्या सरकारी गॅझेटात नोटिफिकेशनद्वारा वेळोवेळी खाली दिल्याप्रमाणे नियम करण्याचा अधिकार आहे.

(a) जी कोणतीही स्फोटके मध्यवर्ती सरकारच्या मते इतके भय उत्पन्न करणाऱ्या प्रकारचे आहे की त्या पदार्थाच्या बाबतीत, सार्वजनिक सुरक्षिततेच्या दृष्टीने, वर उल्लेखिल्याप्रमाणे जाहीरनामा काढणे आवश्यक आहे तर, अशा तऱ्हेचा जाहीरनामा काढून सदर स्फोटके तयार करणे, तो कब्जात ठेवणे अथवा तो आयात करणे, या गोष्टींना पूर्णपणे किंवा काही शर्तीवर मनाई करण्याचा अधिकार आहे.

(२) या कलमान्वये ज्या स्फोटकाच्या आयातीसंबंधी जाहीरनामा काढलेला असेल, अशा कोणत्याही स्फोटकाच्या बाबतीत आणि ती स्फोटके ज्या जलयान, वायुयान, वाहनातून आयात केले जात असतील, त्या जलयान, वायुयान, वाहन यांना अशा स्फोटकांच्या आयातीस प्रतिबंध करणे किंवा त्यांचे बाबत नियमन करणे यासाठी कस्टम अॅक्ट १९६२ (१९६२ चा ५२) लागू होईल.

कलम ६-A स्फोटकांची निर्मिती, कब्जा, विक्री किंवा वाहतूक करण्यास अज्ञान व्यक्तीस तसेच इतर काही व्यक्तींना प्रतिबंध–

या अगोदरच्या तरतुदींमध्ये काहीही सांगितले असले तरी –

(a) कोणीही व्यक्ती –

(१) ज्याने आपले वयाचे १८ वर्षे पूर्ण केलेले नाही.

(२) जिस हिंसाचार किंवा नैतिक अध:पतनाच्या गुन्ह्यात सहा महिन्यांपेक्षा कमी शिक्षा झालेली नाही, तर अशी शिक्षा झाल्यापासून पुढील पाच वर्षांत किंवा

(३) सी. आर. पी. सी. चे प्रकरण ७ अनुसार ज्याने शांतता व चांगल्या वर्तणुकीचा बॉण्ड दिला असेल त्या बॉण्डच्या कालावधीत–

(४) ज्याचे लायसन्स दुरुस्ती/कायदा १९७८ अस्तित्वात आल्यानंतर किंवा त्या अगोदर नियमांचा भंग केला म्हणून रद्द झाले असेल त्या दिवसापासून पुढील पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी अशा व्यक्ती :–

(a) कोणत्याही स्फोटकांची निर्मिती, विक्री, वाहतूक आयात–निर्यात करणार नाही.

(b) केंद्र शासनाने जी स्फोटके सरकारी गॅझेटमध्ये खास भय निर्माण करणारी म्हणून प्रसिद्ध केली असतील, ते कब्जात बाळगणार नाही.

(b) कोणीही व्यक्ती –

कोणतेही स्फोटके

(१) वरील पोट–कलम (a) प्रमाणे प्रतिबंधित केलेल्या व्यक्तीस देणार नाही.

(२) वेड्या मनुष्यास देणार नाही.

कलम ६–B परवाना देणे :–

(१) जर कोणाही व्यक्तीने कलम ५ अनुसार लायसन्स देण्याचा अधिकार असलेल्या आधिकाऱ्यांकडे लायसन्स मिळण्यासाठी अर्ज, केल्यास योग्य ती चौकशी करून परवाना अधिकारी परवाना देईल अगर नाकारील.

(२) परवाना देणारे सक्षम अधिकारी परवाना खालील परिस्थितीत देतील.

(a) जर परवाना मागणाऱ्याने परवाना स्फोटके निर्मितीसाठी मागितला असेल तर –

(१) त्या व्यक्तीस तांत्रिक ज्ञान आणि अनुभव स्फोटक निर्मितीसाठी आवश्यक आहे.

(२) जर त्या व्यक्तीकडे काही व्यक्ती नोकरीत असतील तर त्यांना स्फोटक निर्मितीसाठी आवश्यक असणारे तांत्रिक ज्ञान व अनुभव आवश्यक आहे.

(b) जर परवाना (स्फोटक निर्मितीशिवाय) इतर कारणांच्या उद्देशाने मागितला असेल तर परवाना प्राधिकारी ह्यांचे असे समाधान झाले पाहिजे की, परवाना मागणाऱ्याकडे परवाना मिळणेसाठी चांगली कारणे आहेत.

कलम ६-C :- परवाना नाकारणे :-

(१) कलम ६-B मध्ये काहीही सांगितले असले तरी परवाना प्राधिकरण परवाना देण्याचे खालील कारणांवरून नाकारू शकते.

(a) जर असे लायसेन्स (परवाना) मनाई केलेल्या स्फोटकाबाबत असेल तर, किंवा

(b) जर असे लायसेन्स अशा व्यक्तीने मागितले आहे जी व्यक्ती,

(१) ह्या कायद्यान्वये किंवा अन्य इतर कायद्यान्वये स्फोटकाच्या निर्मितीस, कब्जास, विक्रीस, वाहतुकीस, आयात-निर्यातीस प्रतिबंधित केली आहे, किंवा

(२) वेडी आहे, किंवा

(३) इतर कोणत्याही कारणाने लायसेन्स या कायद्याखाली देता येणार नाही.

(c) परवाना प्राधिकरणास सार्वजनिक सुरक्षितता व शांततेसाठी परवाना नाकारता येतो.

(२) जर परवाना प्राधिकरण परवाना देण्याचे नाकारील तर कोणत्या कारणाने परवाना नाकारला ती कारणे जर कोणी मागितली तर परवाना प्राधिकरण ती कारणे थोडक्यात देऊ शकते. परंतु जी कारणे सार्वजनिक हितास बाधक अशी आहेत तर ती देणार नाही.

कलम ६-D :- विहित अटींपेक्षा जादा अटी लादण्यास परवाना प्राधिकारी सक्षम :-

कोणत्याही केसमध्ये परवाना प्राधिकरण विहित नियम व अटींपेक्षा जादा अटी लादू शकते.

कलम ६-E :- लायसेन्समध्ये बदल करणे, लायसेन्सला स्थगिती देणे व लायसेन्स रद्द करणे :-

(१) विहित अटींशिवाय परवाना देतांना ज्या इतर अटी ठरवून दिल्या असतील, त्यात परवाना प्राधिकरण बदल करू शकते आणि या उद्देशाने लायसेन्सधारकास लेखी नोटीस देऊन नमूद वेळेत लायसेन्स देण्याविषयी कळवू शकते.

(२) विहित अटींशिवाय ज्या इतर अटी आहेत त्याचे बदलासाठी लायसन्सधारकाने अर्ज केल्यास लायसन्स प्राधिकरण त्या अटींमध्ये बदल करू शकते.

(३) लायसेन्स प्राधिकरण, लेखी आदेशान्वये योग्य वाटेल तितक्या कालावधीसाठी लायसेन्स स्थगित करू शकते किंवा लायसेन्स रद्द खालील परिस्थितीत करू शकते.

(a) जर परवाना प्राधिकरणास असे निदर्शनास आले की, परवानाधारक ज्यास स्फोटकाची निर्मिती, कब्जा, विक्री वाहतूक, आयात - निर्यात संबंधीचे लायसन्सधारक हा या कायद्यान्वये किंवा इतर कायद्यान्वये प्रतिबंधित केली आहे किंवा वेडी आहे किंवा इतर कारणांनी अपात्र आहे;

(b) जर परवाना प्राधिकरणास असे वाटले की, शांतता व सुरक्षितता राखणे कामी लायसेन्स स्थगित ठेवणे किंवा रद्द करणे योग्य आहे.

(c) लायसेन्स मिळविताना महत्त्वाच्या गोष्टी लपवून मिळविले आहे किंवा चुकीच्या माहितीच्या आधारे मिळविले असेल.

(d) जर कोणतीही अट लायसन्स देताना घातली असेल तिचा भंग केल्यास किंवा

(e) जर लायसेन्सधारक उप-कलम (१) अनुसार नोटीस दिल्यानंतर लायसेन्स परत करणार नाही.

(४) लायसेन्स प्राधिकरण लायसेन्सधारकाने लायसेन्स रद्द करणेसाठी अर्ज केल्यास लायसेन्स रद्द करू शकते.

(५) जेव्हा लायसेन्स प्राधिकरण लायसेन्समधील अटींच्या बदलाबाबत आदेश उप कलम (१) नुसार काढील किंवा लायसेन्स स्थगित ठेवणे किंवा रद्द करणेबाबत आदेश उप-कलम (३) प्रमाणे काढील तेव्हा त्याची लेखी कारणे नमूद करील आणि लायसेन्सधारकाने मागणी केल्यास थोडक्यात देण्यात येतील; परंतु जी कारणे उघड करणे सार्वजनिक हितास बाधक आहे ती देणार नाही.

(६) जे कोर्ट (न्यायालय) लायसेन्सधारकास ह्या कायद्याखालील गुन्ह्यासाठी शिक्षा ठोठावू शकते ते परवाना रद्द करू शकते किंवा स्थगित करू शकते,

असे असताही अॅपेलेट कोर्टात शिक्षा रद्द झाल्यास लायसेन्स स्थगिती किंवा रद्द करणे निरर्थक ठरेल.

(७) लायसेन्स रद्द करणे किंवा स्थगित करणेचे अधिकार अॅपेलेट कोर्ट किंवा हायकोर्ट फेरविचाराचे वेळी वापरू शकते.

(८) केंद्र सरकारला सरकारी गॅझेटमध्ये आदेश काढून संपूर्ण भारतातील किंवा भारतातील काही भागातील परवाना प्राधिकरणास ह्या कायद्यानुसार देण्यात आलेले काही परवाने किंवा सर्व परवाने स्थगित करण्याचा किंवा रद्द करण्याचा आदेश देता येतो.

(९) ह्या कलमानुसार लायसेन्स स्थगित अथवा रद्द केले गेले असेल तर लायसेन्सधारकाने कोणताही उशीर न लावता लायसेन्स लायसन प्राधिकरणाकडे किंवा तर प्राधिकरण जे या कामासाठी नेमले असेल त्याचेकडे द्यावे.

६-F : अपील :-

(१) जी कोणीही व्यक्ती लायसन्स प्राधिकरणाने लायसेन्स नाकारल्याबद्दल, लायसेन्सच्या अटींमध्ये बदल केल्याने, लायसन्स स्थगित केल्याने किंवा लायसन्स रद्द केल्याने दु:खी (पीडित) असेल त्याने अॅपेलेट अॅथारिटीकडे ठरवून दिलेल्या मुदतीत अपील करावे.

केंद्र सरकारने दिलेल्या आदेशान्वये जर एखादा हुकूम झाला असेल तर त्यावर अपील दाखल होणार नाही.

(२) दिलेल्या मुदतीत अपील दाखल न केल्यास अपील दाखल होणार नाही. मुदतीबाहेरचे अपील तेव्हाच दाखल होईल जेव्हा अपीलकार असे दाखवून देईल की, अपील दिलेल्या मुदतीत दाखल न करण्यास योग्य व सयुक्तिक कारण घडले आहे.

(३) अपिलाची मुदत ''लिमिटेशन अॅक्ट १९६३'' तील तरतुदींप्रमाणे मोजली जाईल.

(४) प्रत्येक अपील जे या कलमानुसार केले जाणार आहे ते लेखी अर्जाने केलेले असेल तसेच त्याचे सोबत हुकूम करण्यास घडलेल्या कारणांचे संक्षिप्त निवेदन (जर दिले असेल तर) जोडले जाईल आणि त्या सोबत विहित फी दिली पाहिजे.

(५) अपील निकाली काढताना अपील प्रधिकरणाने विहित (ठरवून दिलेल्या) पद्धतीचा वापर करावा.

असे असले तरी अपीलकारास त्याचे म्हणणे मांडण्याची संधी दिल्याशिवाय अपील निकाली काढले जाणार नाही.

(६) ज्या आदेशाविरुद्ध अपील केले असेल त्या आदेशाबाबत अॅपेलेट प्राधिकरण अटी घालून किंवा अटींशिवाय हुकूम करील, तो हुकूम जोपर्यंत अपील प्रलंबित असेल तोपर्यंत अंमलात राहील.

(७) अॅपेलेट प्राधिकरणाची प्रत्येक ऑर्डर निश्चिती करणे, बदल करणे किंवा विरुद्ध जाणे असा असेल व असा आदेश अंतिम राहील.

कलम ७ :– पहाणी करणे, झाडा घेणे, जप्त करणे, अटकाव करणे आणि दुसरीकडे हलविणे याबाबत अधिकार देण्याविषयी नियम करण्याचे अधिकार :–

(१) मध्यवर्ती सरकारला, प्रस्तुत अधिनियमाशी सुसंगत असलेले असे नियम करून कोणाही अधिकाऱ्याला त्याच्या नावावरून अथवा त्याच्या हुद्यावरून पुढील बाबतीत अधिकार देता येतील.

(a) प्रस्तुत अधिनियमान्वये दिलेल्या एखाद्या लायसेन्स अन्वये ज्या कोणत्याही जागेत, वाहनामध्ये, तारवामध्ये (जहाज) कोणत्याही प्रकारची स्फोटके तयार करण्यात, तो कब्जात ठेवण्यात, वापरण्यात, विकण्यात, एका जागेवरून दुसऱ्या जागी नेण्यास अगर त्याची आयात किंवा निर्यात करण्यात येत असतील अशा जागी, किंवा ज्या ठिकाणी कोणताही स्फोटक, या अधिनियमातील ठरावाचा अथवा त्या अन्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांचा भंग करून तयार केलेला असेल, वापरण्यात येत असेल, विकला जात असेल, तो एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी नेला जात असेल किंवा आयात – निर्यात केला जात असेल असे मानण्यास त्यास वाजवीकरण असल्यास त्या जागेत वाहनात, विमानात किंवा जलयानात शिरून तेथे पाहणी करण्याचा,

(b) स्फोटकांचा शोध घेण्याचा,

(c) त्या ठिकाणी जी स्फोटके आढळून येतील त्या स्फोटकांच्याबद्दल योग्य ती किंमत देऊन नमुने घेण्याचा.

(d) त्या ठिकाणी आढळलेल्या योग्य वाटल्यास कोणतीही स्फोटके धरण्याचा, अटकावून ठेवण्याचा तेथून हलविण्याचा आणि त्या स्फोटकांचा नाश करण्याचा अधिकार आहे.

(२) क्रिमिनल प्रोसिजर कोड १९७३ (१९७४ चा २ रा) यातील झडतीच्या कामी लागू होणारे जे जे ठराव लागू आहे तेथवर या कलमान्वये केलेल्या नियमावरून अधिकार असलेल्या अंमलदारांनी घ्यावयाचा झाल्यास लागू आहे, असे समजावे.

टीप :– पोलीस सब–इन्स्पेक्टरपेक्षा कमी दर्जाचा नाही अशा कोणत्याही पोलीस अंमलदारास कलम ७ अन्वये पाहणी करण्याचा, झाडा घेण्याचा, जप्त करण्याचा, अटकाव करण्याचा, दुसरीकडे हलविण्याचा, कोणत्याही जागेत, वाहनात किंवा जलयानात किंवा विमानात शिरण्याचा आणि योग्य वाटल्यास त्या जागेत सापडलेल्या कोणत्याही स्फोटकाचे नमुने किंमत देऊन घेण्याचा व नाश करण्याचा अधिकार आहे.

कलम ८ :– अपघातासंबंधी नोटीस देणे :–

(१) जेव्हा जेव्हा, ज्या जागेमध्ये एखादा बारी पदार्थ तयार करण्यात येत असेल, कब्जात ठेवण्यात किंवा वापरण्यात येत असेल अशा जागांमध्ये, अशा जागेजवळ अगर अशा जागेच्या संबंधात किंवा ज्या वाहनातून किंवा वायुयानातून किंवा जलयानातून एखादा स्फोटक एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी नेला जात असेल त्यात सदर स्फोटक चढविण्यात येत असेल किंवा त्यातून तो उतरविण्यात येत असेल अशा वायुयानात, वाहनातून किंवा जलयानाच्या मध्ये, वायुयानाजवळ, वाहनाजवळ किंवा जलयानाजवळ किंवा वायुयानाच्या किंवा आग लागून एखादा अपघात घडून आला असेल व सदर अपघात मनुष्य जीविताची हानी झाली असेल अथवा मनुष्य जीवितास बरीचशी गंभीर इजा पोहचली असेल किंवा मालमत्तेचे बरेचसे नुकसान झाले असेल किंवा ज्या प्रकारच्या अपघातात नेहमी अशी हानी किंवा नुकसान होते या प्रकारचा कोणताही अपघात होईल तर त्या जागेच्या वहिवाटदाराने किंवा त्या वायुयानाच्या व जलयानाच्या मास्टरने किंवा ते वाहन स्वाधीन असलेल्या मनुष्याने जशी परिस्थिती असेल त्याप्रमाणे त्याबाबत केलेल्या नियमान्वये ठरवून दिलेल्या पद्धतीप्रमाणे आणि मुदतीच्या आत ''चीफ इन्स्पेक्टर ऑफ एक्सप्लोजिव्हज'' यांच्याकडे तसेच नजीकचे पोलीस ठाणे स्वाधीन असलेल्या अंमलदाराकडे या अपघाताबद्दल त्याचप्रमाणे त्या अपघातात मानवी जीविताचा नाश अथवा कोणाची वैयक्तिक हानी झाली असल्यास त्याबद्दलची नोटीस द्यावयास पाहिजे.

कलम ९ :- अपघाताची चौकशी :-

(१) जेव्हा वरील कलम ८ मध्ये उल्लेखिल्याप्रमाणे कोणताही अपघात हा भारतीय सैन्यदलाच्या निर्बंधाखाली असलेल्या जागेमध्ये, वायुयानामध्ये, वाहनामध्ये किंवा जलयानामध्ये झालेला असेल अशा वेळी त्या-त्या भारतीय फौजांच्या आरमारी, भूसैन्य किंवा हवाईदल यांतील संबंधित अधिकाऱ्याने त्या अपघाताच्या बाबतीत चौकशी केली पाहिजे, आणि जेव्हा वरील प्रकारचा अपघात हा अन्य कोणत्याही स्थळी घडून आला असेल तेव्हा जर या अपघातामध्ये मानवी जीविताची हानी झाली असेल तर कोणाही डिस्ट्रिक्ट मॅजिस्ट्रेटने किंवा मेट्रोपॉलीटन शहरी संबंधित पोलीस कमिशनने त्या बाबतीत स्वत: चौकशी केली पाहिजे, अथवा इतर बाबतीत त्या डिस्ट्रिक्ट मॅजिस्ट्रेटला ते चौकशीचे काम स्वत: करावे अथवा आपल्यापेक्षा कमी दर्जाच्या असलेल्या दुसऱ्या कोणाही मॅजिस्ट्रेटला ते चौकशीचे काम करण्याबाबत हुकूम करण्याचा अधिकार आहे.

(२) जो कोणी इसम, ह्या कलमान्वये चौकशी करील, त्या क्रि. प्रो.कोड सन १९७३ (सन १९७४ चा २) अन्वये एखाद्या मॅजिस्ट्रेटला कोणत्याही गुन्ह्यासंबंधी चौकशीचे काम करण्याबाबत जे अधिकार देण्यात आलेले आहेत. तेच अधिकार असतील, आणि या अधिनियमातील ७ व्या कलमाखालील नियमान्वये कोणाही अधिकाऱ्याला जे अधिकार देण्यात आलेले आहेत त्यापैकी प्रत्येक अधिकार त्या चौकशीच्या हेतूसाठी वापरणे इष्ट अथवा आवश्यक वाटेल त्याप्रमाणे त्या अधिकाऱ्यास वापरता येईल.

(३) जो इसम, ह्या कलमान्वये चौकशीचे काम करील त्याने सदर अपघाताच्या कारणाबद्दल व त्याच्या एकंदर परिस्थितीबद्दल निवेदन करणारा असा रिपोर्ट मध्यवर्ती सरकारकडे करावयास पाहिजे.

(४) मध्यवर्ती सरकारला पुढे नमूद केलेल्या बाबतीत नियम करण्याचा अधिकार आहे -

(a) ह्या कलमान्वये करावयाच्या चौकशीच्या कामासंबंधीच्या, पद्धतीने नियमन करणे.

(b) सदर चौकशीच्या कामाच्या वेळी ''भारतातील चिफ इन्स्पेक्टर ऑफ एक्सप्लोझिव्हज'' या अधिकाऱ्यास किंवा त्याच्या कोणत्याही प्रतिनिधीला हजर राहता येईल अशी व्यवस्था पाहिजे.

(c) ''भारताचा चीफ इन्स्पेक्टर ऑफ एक्सप्लोझिव्हज'' या अधिकाऱ्यास किंवा त्याच्या प्रतिनिधीला, अशा चौकशीच्या कामाच्या वेळी, कोणाही साक्षीदाराची तपासणी करण्याची परवानगी देणे.

(d) ज्या प्रसंगी ''भारताचा चीफ इन्स्पेक्टर ऑफ एक्सप्लोझिव्हज'' या अधिकाऱ्याला अगर त्याच्या कोणाही प्रतिनिधीला अशा प्रकारच्या चौकशीच्या कामाकरिता हजर राहता येत नसेल तर सदर चौकशीच्या कामाचा आपणाकडे रिपोर्ट पाठविण्यात आला पाहिजे अशी तरतूद करणे.

(e) या अधिनियमांतील ८ व्या कलमान्वये द्यावयाच्या नोटिसा या ज्या पद्धतीने आणि ज्या मुदतीच्या आत देणे आवश्यक आहे ती पद्धती आणि ती मुदत ठरविणे.

कलम ९-A :- विशेष गंभीर स्वरूपाच्या अपघाताची चौकशी :-

(१) मध्यवर्ती सरकारला, वरील कलम ९ अन्वये कोणत्याही, चौकशीच्या प्रकरणी रिपोर्ट (अहवाल) मिळालेला असो किंवा नसो, कलम ८ मध्ये उल्लेख केलेल्या अपघातासारखा एखादा अपघात घडून आल्यास त्या अपघाताच्या कारणाबाबतची चौकशी त्या चौकशीबाबत ठरवून दिलेल्या पद्धतीचा विशेष काटेकोर रीतीने तपास करणे आवश्यक आहे असे वाटले तर, अशा तऱ्हेची चौकशी करण्यासाठी भारताचा ''चीफ इन्स्पेक्टर ऑफ एक्सप्लोझिव्हज'' या अधिकाऱ्याची अथवा दुसऱ्या कोणत्याही लायक अधिकाऱ्याची नेमणूक करण्याचा अधिकार आहे, त्याप्रमाणे अशा प्रकारच्या चौकशीच्या प्रकरणामध्ये असेसर म्हणून काम करण्यासाठी, ज्यांना कायद्यासंबंधी ज्ञान आहे अथवा काही विशेष प्रकारचे ज्ञान आहे अशा एक अथवा अनेक इसमांची नेमणूक करण्याचाही अधिकार त्या (मध्यवर्ती) सरकारला आहे.

(२) जेव्हा मध्यवर्ती सरकार, ह्या कलमान्वये चौकशी करण्याबाबत हुकूम देईल, तेव्हा त्यावेळी जर कलम ९ अन्वये एखादे चौकशी संबंधीचे काम चालू असेल ते बंद करण्यात आले पाहिजे असा हुकूम देण्याचा अधिकार मध्यवर्ती सरकारला आहे.

(३) सन १९०८ चा सिव्हिल प्रोसिजर कोड (सन १९०८ – चा अधिनियम नं. ५ वा) अन्वये कोणत्याही सिव्हिल कोर्टाला साक्षीदारांना हजर राहण्याबाबत तसेच त्या प्रकरणांतील दस्तऐवज आणि महत्त्वाच्या वस्तू हजर करण्याबाबत जे अधिकार आहेत ते सर्व अधिकार ह्या कलमान्वये चौकशीचे काम करण्यास्तव नेमिलेल्या इसमांना असेल आणि वर उल्लेखिलेल्या प्रमाणे जे अधिकार दिलेल्या इसमांनी कोणत्याही प्रकारची माहिती देण्यासाठी हजर राहण्यास्तव ज्या–ज्या इसमांस फर्माविले असेल ते ते सर्व इसम इं. पि. कोडमधील कलम १७६ च्या अर्थानुसार हजर राहण्यास्तव कायदेशीररीत्या बांधलेले आहेत, असे समजावे.

(४) प्रस्तुत कलमान्वये एखादा इसम कोणतेही चौकशीच्या संबंधीचे काम करील त्याला कलम ७ अन्वये केलेल्या नियमांना अनुसरून कोणत्याही अधिकाऱ्याने दिलेल्या अधिकारांपैकी जे जे अधिकार त्या चौकशीच्या हेतुस्तव वापरणे आवश्यक अथवा इष्ट वाटेल ते सर्व अधिकार वापरता येतील.

(५) जो कोणी इसम, ह्या कलमान्वये चौकशीचे काम करील त्याने त्या अपघाताच्या कारणासंबंधीचा आणि एकंदर परिस्थितीसंबंधीचा अहवाल मध्यवर्ती सरकारकडे पाठवावयास पाहिजे, तसेच त्या अहवालामध्ये त्याने आपल्याला अथवा त्या प्रकरणांतील असेसरांपैकी कोणालाही योग्य वाटेल ते मत नमूद करावे अशा तऱ्हेने केलेला प्रत्येक अहवाल रिपोर्ट हा मध्यवर्ती सरकारने, योग्य वाटल्यास त्या वेळेस व योग्य वाटेल त्या पद्धतीने प्रसिद्ध करावयास पाहिजे.

(६) ह्या कलमान्वये करावयाच्या चौकशीच्या पद्धतीचे नियमन करण्यासाठी आवश्यक ते नियम करण्यासाठी मध्यवर्ती सरकारला अधिकार आहे.

कलम ९–B : काही अपराधांसाठी शिक्षा :–

(१) जो कोणीही व्यक्ती कलम ५ अन्वये लायसेन्सच्या केलेल्या नियमांचा भंग करील त्यास पुढे नमूद केल्याप्रमाणे शिक्षा होईल.

(a) जर एखादा इसम, अशा तऱ्हेने कोणत्याही नियमांचा भंग करून कोणतेही स्फोटक आयात–निर्यात करील किंवा तो तयार करील तर त्यास पराकाष्ठा तीन वर्षापर्यंत कैदेची अथवा पराकाष्ठा ५ हजार रुपये दंडाची शिक्षा अथवा दोन्हीही शिक्षा होतील.

(b) जर एखादा इसम, अशा तऱ्हेने कोणत्याही नियमांचा भंग करून कोणतेही स्फोटक आपल्या कब्जात ठेवील, त्याचा उपयोग करील, तो विकील, अथवा तो एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी नेईल तर त्या इसमास पराकाष्ठा दोन वर्षे कैदेची किंवा पराकाष्ठा तीन हजार रुपये दंडाची शिक्षा अथवा दोन्हीही शिक्षा होतील.

(c) दुसऱ्या कोणत्याही बाबतीत पराकाष्ठा रुपये एक हजार दंडाची शिक्षा होईल.

(२) जो कोणीही व्यक्ती, कलम ६ अन्वये प्रसिद्ध केलेल्या जाहिरनाम्याचा भंग होईल अशा प्रकारे कोणतेही स्फोटके तयार करील, आपल्या कब्जांमध्ये ठेवील अथवा त्या पदार्थाची आयात – निर्यात करील, तर त्यास पराकाष्ठा ३ वर्षांपर्यन्त कैदेची अथवा पराकाष्ठा पाच हजार रुपयांपर्यंत दंडाची शिक्षा होईल, अथवा दोन्हीही शिक्षा होतील आणि जर त्या पदार्थाची आयात जलयानातून जलमार्गाने झाली असेल आणि वायुयानातून हवाई मार्गाने झाली असेल तर त्या जलयानाचा मास्टर व मालक व वायुयानाचा पायलट व मालक यांना तो आणण्यास वाजवी सबब नसल्यास प्रत्येकी पराकाष्ठा पाच हजार रुपयेपर्यन्त दंडाची शिक्षा होईल.

(३) जी कोणीही व्यक्ती -

(a) कलम ६-A च्या पोट-कलम (a) अन्वये तरतुदींचा भंग करून स्फोटकांची निर्मिती, विक्री, वाहतूक, आयात-निर्यात, कब्जात ठेवणे करील किंवा

(b) कलम ६-A च्या पोट-कलम (b) अन्वये केलेल्या तरतुदींचा भंग करून कोणत्याही स्फोटकांची विक्री, पाठविणे करील तर अशी व्यक्ती तीन वर्षांपावेतो कैदेची शिक्षा किंवा दंडाच्या किंवा दोन्ही ही शिक्षांना पात्र राहील.

(४) जी कोणी व्यक्ती कलम ८ च्या तरतुदींचा भंग करून नोटीस देण्यास कुचराई करील अशी व्यक्ती -

(१) रुपये ५०० पर्यंतच्या दंडास पात्र राहील, किंवा

(२) जर अपघात जीवित हानी झाली असेल तर ३ महिन्यांपर्यन्त कारावास किंवा दंड किंवा दोन्हीही शिक्षांना पात्र राहील.

कलम ९-C : कंपन्यांनी केलेले अपराध :-

जेव्हा ह्या कायद्याखालील अपराध हा कंपनीकडून घडेल तेव्हा अशा कंपनीचा ताबा असणारी प्रत्येक व्यक्ती किंवा कंपनीच्या कामासाठी जबाबदार असलेल्या व्यक्ती कंपनीने केलेल्या अपराधास जबाबदार धरली जाईल व या कायद्यातील तरतुदींनुसार शिक्षेस पात्र राहतील.

कलम १० : बारी पदार्थ सरकार दाखल करणे :-

जेव्हा कोणाही इसमावर ह्या अधिनियमान्वये अथवा ह्या अधिनियमास अनुसरून केलेल्या कोणत्याही नियमान्वये शिक्षेस पात्र ठरवलेल्या कोणताही अपराध शाबीत होईल, तर त्या कोर्टाला सदर गुन्हा ज्या स्फोटके अथवा इतर पदार्थांच्या बाबतीत झाला असेल, ती स्फोटके किंवा त्याचे घटक अथवा तो दुसरा पदार्थ, किंवा ती स्फोटके, त्यांच्या घटकांचा अथवा त्या दुसऱ्या पदार्थाचा काही भाग आणि त्याबरोबरच ते पदार्थ ज्या वस्तूमध्ये (भांडे, पात्र, बारदानात) असतील त्यांसह सरकार दाखल करण्याचा हुकूम करण्याचा अधिकार आहे.

कलम ११ :- तारवाची किंवा (जलयानाची) वायुयानाची जप्ती :-

जेव्हा एखाद्या तारवाच्या किंवा वायुयानाच्या साहाय्याने ह्या अधिनियमान्वये करण्यात आलेल्या एखाद्या अपराधाबद्दल तारवाच्या किंवा वायुयानाच्या मास्टरला किंवा मालकाला दंडाची शिक्षा होईल तेव्हा असा दंड वसूल करण्याचा कोर्टाला अधिकार आहे. त्याशिवाय दंड वसूल करण्यासाठी,

(a) वायुयान आणि त्यातील फर्निचर, तसेच,

(b) जलयानाची दोरखंडे, कपडा, कप्प्या, फर्निचर हे अथवा त्याच्यापैकी आवश्यक तितके सामान विकण्याचा अधिकार आहे.

कलम १२ : मदतगारी आणि प्रयत्न :-

जो कोणी इसम इंडियन पिनल कोडमधील (सन १८६० चा अधिनियम नं. ४५ वा) अर्थाला अनुसरून या अधिनियमान्वये अथवा या अधिनियमाला अनुसरून केलेल्या कोणत्याही नियमांन्वये शिक्षेस पात्र असलेला कोणताही अपराध करण्याच्या बाबतीत मदतगारी करील, अथवा अशा प्रकारचा कोणताही अपराध करण्याचा प्रयत्न करील, आणि अशा तऱ्हेचा प्रयत्न करीत असता ज्यायोगे सदर अपराध घडेल असे एखादे कृत्य तो करील, तर सदर इसमाने जणू काय तो अपराध त्याने केला आहे अशा रीतीने त्यास शिक्षा होईल.

कलम १३ : भयकर अपराध करणाऱ्या इसमांना वॉरंटावाचून धरण्याचा अधिकार :–

जो कोणी इसम या अधिनियमान्वये अगर या अधिनियमानुसार केलेल्या नियमान्वये शिक्षेस पात्र म्हणून असेल व ज्या कृत्यांच्या योगाने ज्या ठिकाणी स्फोटक पदार्थ तयार करण्यात येत असेल किंवा साठविण्यात येत असेल, अशा ठिकाणी, अथवा अशा ठिकाणाजवळ किंवा कोणतेही रेल्वे, बंदर, तळ, वाहन, जलयान, वायुयान यांच्यामध्ये अगर यांच्या आसपास जेणेकरून स्फोट होण्यासारखे आहे किंवा आग लागण्यासारखी आहे असे कृत्य करील तर त्या इसमास कोणाही पोलीस अधिकाऱ्याला किंवा त्या स्थळाच्या वहिवाटदारास किंवा त्या वहिवाटदाराच्या कोणत्याही मुखत्यारास अगर नोकरास अथवा वहिवाटदाराने अधिकार दिलेल्या कोणत्याही इसमास किंवा त्या रेल्वे खात्याच्या किंवा बंदराच्या कॉन्झरवेटर किंवा हवाई पट्ट्यासाठी नेमलेल्या ऑफिसर–इन–चार्ज यास किंवा त्यांनी अधिकार दिलेल्या इसमास वॉरंटावाचून धरण्याचा अधिकार आहे आणि अटक केलेल्या इसमास त्या ठिकाणाहून त्या जागेवरून नेऊन होईल तितके लवकर मॅजिस्ट्रेट पुढे न्यावयास पाहिजे.

कलम १४ : बचाव आणि माफी देण्याचा अधिकार :–

(१) या अधिनियमातील कलम ८, ९, ९अ या कलमातील ठराव खेरीज करून, बाकीचे कोणतेही ठराव हे पुढे उल्लेखिलेल्या बाबतीत एखादे स्फोटक तयार करण्याच्या कामी, कब्जामध्ये ठेवण्याच्या कामी, त्याचा वापर करण्याच्या कामी ती एका जागेवरून दुसऱ्या जागी नेण्याच्या कामी किंवा आयात करण्याच्या कामी लागू नाही.

(a) जर तो बारी पदार्थ, भारतातील कोणत्याही विभागाने मध्यवर्ती सरकारने केलेल्या नियमांना अथवा रेग्युलेशनला अनुसरून (तयार केलेला वगैरे) असेल त्यास–

(२) मध्यवर्ती सरकारास सरकारी गॅझेटमध्ये नोटिफिकेशनद्वारा कोणत्याही बारी पदार्थाबाबत, योग्य वाटेल त्याप्रमाणे सदर अधिनियमाच्या कोणत्याही ठरावातून पूर्णपणे अगर अचूक शर्तीस माफी देण्याचा अधिकार आहे.

कलम १५ : हत्यारासंबंधी अधिनियम १९५९ चा बचाव :–

या अधिनियमात काहीही असले तरी त्या योगाने हत्यारासंबंधीचा अधिनियम १९५९ चे ठरावांना बाधा येणार नाही.

मात्र असे ठरविण्यात येते की, या अधिनियमान्वये कोणताही स्फोटक तयार करणे, तो जवळ बाळगणे, विकणे एका जागेवरून दुसऱ्या जागेवर नेणे अगर तो आयात करणेसाठी लायसेन्स देणाऱ्या अधिकाऱ्याला असा अधिकार आहे की, त्याने लायसेन्सवर शेरा मारून भारताचा हत्यारासंबंधीचा अधिनियम या अन्वये देण्यात आलेल्या लायसेन्सप्रमाणे सदर लायसेन्स चालेल असे फर्माविता येईल.

कलम १६ :– इतर कायद्यान्वये येणाऱ्या जबाबदारीबाबतचा बचाव :–

जे कोणतेही कृत्य किंवा वर्तन या अधिनियमान्वये किंवा या अधिनियमान्वये, केलेल्या नियमान्वये अपराध आहे तर त्या कृत्याबद्दल किंवा वर्तनाबद्दल त्या इसमावर कोणत्याही इतर अधिनियमान्वये जर ते अपराध होत असेल तर त्याबद्दल फिर्यादीचे काम चालविण्यास आणि या अधिनियमात किंवा त्या अधिनियमातील नियमान्वये ठरविलेली शिक्षा किंवा दंड याहून दुसऱ्या किंवा जास्त शिक्षेस किंवा दंडास त्या दुसऱ्या कायद्यान्वये तो मनुष्य पात्र होण्यास या अधिनियमातील किंवा या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमातील कोणत्याही ठरावावरून बाधा आहे असे समजू नये.

मात्र असे ठरविण्यात येत आहे की, कोणत्याही मनुष्यास एकाच अपराधाबद्दल दोनदा शिक्षा होता कामा नये.

कलम १७ :– बारी (स्फोटक) या शब्दाच्या व्याख्येची व्याप्ती वाढवून ती व्याख्या इतर बारी पदार्थाच्या बाबतीत लागू करणे:–

जर मध्यवर्ती सरकारला असे दिसून येईल की, एखादा पदार्थ हा त्याच्या स्फोटक स्वरूपाच्या गुणधर्मामुळे किंवा तो पदार्थ

तयार करताना उपयोगात आणलेल्या एखाद्या कृतीच्या योगाने मनुष्य जीवितास अथवा मालमत्तेस विशेष भयकारक आहे तर त्या सरकारला सरकारी गॅझेटमध्ये वेळोवेळी जाहीरनामा प्रसिद्ध करून, सदर पदार्थ हा, या अधिनियमात दिलेल्या त्या शब्दाच्या व्याख्येनुसार ''स्फोटक'' आहे असे जाहीर करण्याचा अधिकार आहे. आणि प्रस्तुत अधिनियमातील ठराव (नमूद केलेला अपवाद, मर्यादा व शर्ती यास पात्र राहून) ज्या पदार्थास लागू होतील, आणि जणू काय या अधिनियमातील ''स्फोटक या व्याख्येत त्या पदार्थाचा समावेश झाला आहे, असे समजावे.

कलम १७–A :–

केंद्र सरकार कार्यालयीन परिपत्रकान्वये जाहीर करेल त्यानुसार कोणतेही अधिकार जे ह्या कायद्याच्या अंमलबजावणीकामी (या कायद्याचे कलम ५, ६, ६–A, १४, १७ यांचे शिवाय) प्रदान करेल ते अधिपत्ये खालीलप्रमाणे –

(a) कोणताही अधिकारी किंवा अधिपत्ये केंद्रसरकारला कनिष्ठ असेल किंवा

(b) राज्य शासन किंवा राज्य शासनाच्या अधिकाराखालील अधिकारी किंवा अधिपत्य

कलम १८ : नियम करणे आणि ते प्रसिद्ध व मंजूर करणे याबाबत काम चालविण्याची रीत –

(१) या अधिनियमान्वये नियम करणाऱ्या अधिकाऱ्याने, नियम करण्यापूर्वी, ज्या इसमावर त्याचा परिणाम होण्याचा संभव असेल त्या मनुष्याच्या माहितीसाठी त्या योजिलेल्या नियमांचा मसुदा प्रसिद्ध केला पाहिजे.

(२) अशा प्रकारे प्रसिद्ध करावयाच्या त्या नियमांचा मसुदा हा मध्यवर्ती सरकार आपल्या सरकारी गॅझेटामध्ये त्याबाबतीत वेळोवळी जाहीरनामा प्रसिद्ध करून जी पद्धती ठरवून देईल त्या रीतीने प्रसिद्ध केले पाहिजे.

(३) ज्यावेळी सदर मसुदा प्रसिद्ध केला जाईल त्याबरोबर एक नोटीसही प्रसिद्ध केली जाईल व सदर मसुदा कोणत्या तारखेला अथवा कोणत्या तारखेनंतर विचारांत घेतला जाईल ती तारीख त्या नोटिसीमध्ये नमूद केली जाईल.

(४) सदर नियम करणाऱ्या अधिकाऱ्याकडे संबंधित इसमाकडून त्या मसुद्यांबद्दल ज्या हरकती अथवा सूचना नोटिसीमध्ये नमूद केलेल्या तारखेपूर्वी केल्या जातील त्या हरकती अथवा सूचना सदर अधिकाऱ्याने स्वीकारून विचारात घेतल्या पाहिजेत.

(५) प्रस्तुत अधिनियमान्वये करण्यात आलेले नियम, सरकारी गॅझेटमध्ये प्रसिद्ध झाल्यापासून अमलात येणार नाहीत.

(६) प्रस्तुत अधिनियमान्वये केलेला कोणताही नियम, सरकारी गॅझेटमध्ये प्रसिद्ध केलेला असल्यास, सदर नियम योग्य पद्धतीनेच करण्यात आलेला आहे तसेच त्या नियमांस मंजुरीची आवश्यकता असल्यास तशा तऱ्हेची आवश्यक ती मंजुरी मिळाली होती.

(७) प्रस्तुत अधिनियमान्वये, नियम करण्यासंबंधी जे जे अधिकार दिलेले आहेत त्यांचा प्रसंगानुरूप आवश्यकतेप्रमाणे वेळोवेळी वापर करता येईल.

-----

६. स्फोटक पदार्थविषयक कायदा, १९०८

(८ जून १९०८)

स्फोटक पदार्थाविषयक कायद्यांमध्ये सुधारणा करणेकामी सदरहू कायदा अंलात आणला.

कलम १. संक्षिप्त नाव, व्याप्ती :–

(१) या कायद्यास ''स्फोटक पदार्थविषयक कायदा १९०८'' या नावाने ओळखावे.

(२) हा कायदा संपूर्ण भारतास व परदेशातील सर्व भारतीयांना लागू आहे.

कलम २. व्याख्या. स्फोटक पदार्थ :–

या संज्ञेत स्फोटक पदार्थ तयार करण्यास आवश्यक असलेल्या सर्व वस्तूंचा समावेश आहे. तसेच स्फोट घडवून आणण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या कोणत्याही उपकरणाचा, यंत्रसामग्रीचा समावेश आहे.

स्पष्टीकरण :– विशेष वर्गाचे स्फोटक पदार्थ रिसर्च डेव्हेलपमेंट एक्सप्लोसिव्ह (R.D.X) पेंटा इरेथ्रीकल ट्रेटा नेट्रेट (PETN) हायमेल्टिंग एक्सप्लोसिव्ह (HMX) ट्रिनोट्रो टोल्यून (TNR) लोटेम्प्रेचर प्लास्टिक इक्सप्लोसिव्ह (LTPE) कंपोझिशन एक्सप्लोडिंग (CE) २, ४, ६, फिलाइल, मिथाईल नेट्रामाइन किंवा टेट्रील (OCTON) मिक्चर ऑफ हाय मेटिंग एक्सप्लोझिव आणि ट्रीनिट्रो टोल्यून प्लास्टीक एक्सप्लोझिव कीर्की–१ (PEK-1) आणि (RDX) किंवा (TNT) यांचा संयोग इतर त्यांच्यासारखे स्फोटके आणि एकत्रित स्फोटके आणि रिमोट कंट्रोल उपकरणे जे स्फोट करण्यासाठी उपयोग केले जातात आणि इतर साधने ज्याच्या संयुक्त वापराने स्फोट घडविला जातो त्याची केंद्र सरकारच्या कार्यालयीन परिपत्रकामध्ये या कायद्याच्या परिपूर्तीसाठी जाहीर केले जातील असे स्फोटक पदार्थ त्यासंबंधीचे साहित्य.

स्फोट घडवून आणला तर खालील कलमांनुसार शिक्षेची तरतूद आहे.

(शिक्षा.– ३, ४, ५, ६).

कलम ३. जीवित किंवा मालमत्ता यांना धोका पोहोचवण्याचा संभव असलेल्या स्फोटासाठी शिक्षा :–

जी कोणतीही व्यक्ती बेकायदेशीरपणे आणि दुर्भावनेने–

(a) स्फोटक पदार्थाने, जीवितास धोका निर्माण होऊ शकेल किंवा मालमत्तेला गंभीर हानी पोहोचू शकेल अशा प्रकारचा, स्फोट घडवून आणील त्यास, प्रत्यक्षात त्यामुळे व्यक्तीला किंवा मालमत्तेला कोणतीही इजा पोहोचली असली किंवा पोहोचली नसली तरी तिला जन्मठेपेची, किंवा, दहा वर्षांपेक्षा कमी नसेल इतक्या कालावधीसाठी, कोणत्याही स्वरुपाच्या सश्रम कारावासाची शिक्षा होईल आणि ती द्रव्यदंडासही पात्र होईल;

(b) विशेष प्रवर्गातील स्फोटक पदार्थाने, जीवितास धोका निर्माण होऊ शकेल किंवा मालमत्तेस गंभीर हानी पोहोचू शकेल, अशा प्रकारचा स्फोट घडवून आणील त्यास, प्रत्यक्षात त्यामुळे व्यक्तीला किंवा मालमत्तेस कोणतीही इजा पोहोचली असेल वा पोहोचली नसेल तरी, मृत्युदंडाची किंवा आजीव सश्रम कारावासाची शिक्षा होईल, आणि ती द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

कलम ४. स्फोट घडवून आणण्यासाठी किंवा जीवितास किंवा मालमत्तेस धोका पोहोचवण्याच्या हेतूने स्फोटके तयार करणे किंवा बाळगणे यासाठी शिक्षा :– जी कोणतीही व्यक्ती बेकायदेशीरपणे किंवा दुर्भावनेने–

(a) स्फोटक पदार्थाने किंवा विशेष प्रवर्गातील स्फोटक पदार्थाने, जीवितास धोका निर्माण होऊ शकेल किंवा मालमत्तेला गंभीर इजा पोहोचू शकेल अशा प्रकारचा, स्फोट घडवून आणण्याच्या हेतूने किंवा स्फोटक पदार्थाने किंवा विशेष

प्रवर्गातील स्फोटक पदार्थाने असा स्फोट घडवून आणण्याचा कट रचण्याच्या हेतूने कोणतीही कृती करील; किंवा

(b) जीवितास धोका निर्माण करण्याच्या किंवा मालमत्तेला गंभीर इजा पोहोचवण्याच्या हेतूने, स्फोटक पदार्थ किंवा विशेष प्रवर्गातील स्फोटक पदार्थ तयार करील किंवा स्वतःजवळ बाळगील किंवा स्वतःच्या नियंत्रणाखाली ठेवील, किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीस, त्या योगाने जीवन संकटात घालण्यास किंवा भारतातील मालमत्तेस गंभीर इजा पोहोचवण्यास सक्षम करील,

त्यास असा एखादा स्फोट झाला अगर न झाला तरीही आणि एखाद्या व्यक्तीस किंवा मालमत्तेस प्रत्यक्षात इजा झाली अगर न झाली तरी,

(i) कोणत्याही स्फोटक पदार्थांच्या बाबतीत, जन्मठेप किंवा कोणत्याही स्वरुपाच्या कारावासाची दहा वर्षांपर्यंत कितीही असू शकेल अशी शिक्षा होईल, आणि तो द्रव्यदंडासही पात्र होईल;

(ii) विशेष प्रवर्गातील स्फोटकांच्या बाबतीत, आजीव सश्रम कारावास किंवा दहा वर्षांपर्यंत कितीही असू शकेल अशा कालावधीची सश्रम कारावासाची शिक्षा होईल, आणि तो द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

कलम ५. संशयास्पद स्थितीत स्फोटके तयार करण्याबद्दल किंवा बाळगल्याबद्दल शिक्षा :-

जी कोणतीही व्यक्ती, कोणताही स्फोटक पदार्थ किंवा विशेष प्रवर्गातील स्फोटक पदार्थ, तो कायदेशीर उद्दिष्टासाठी तयार करीत नाही किंवा स्वतःजवळ बाळगीत नाही किंवा स्वतःच्या नियंत्रणाखाली ठेवीत नाही, असा वाजवी संशय घेता येईल अशा परिस्थितीत तयार करील किंवा जाणीवपूर्वक स्वतःजवळ बाळगील किंवा ती स्वतःच्या नियंत्रणाखाली ठेवील त्याला, ती स्फोटके त्याने कायदेशीर उद्देशाने तयार केली किंवा बाळगली किंवा स्वतःच्या नियंत्रणाखाली ठेवली असल्याचे तो दाखवू शकला नाही तर, पुढील शिक्षा होईल-

(a) कोणत्याही स्फोटक पदार्थांच्या बाबतीत, दहा वर्षांपर्यंत कितीही असू शकेल, अशा मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा आणि तो द्रव्यदंडासही पात्र होईल;

(b) कोणत्याही विशेष प्रवर्गातील स्फोटक पदार्थांच्या बाबतीत, आजीव सश्रम कारावासाच्या शिक्षा, किंवा दहा वर्षांपर्यंत कितीही असू शकेल अशा मुदतीच्या सश्रम कारावासाच्या शिक्षा आणि तो द्रव्यदंडासही पात्र होईल.

कलम ६. अपप्रेरकास शिक्षा :-

जी कोणतीही व्यक्ती या अधिनियमान्वये कोणत्याही अपराधासाठी पैशाचा पुरवठा करून, किंवा त्यासाठी याचना करून, जागा उपलब्ध करून देऊन, साहित्याचा पुरवठा करून, किंवा कोणत्याही रीतीने या अधिनियमाखाली गुन्हा घडवून आणण्यासाठी सल्ला देईल, साहाय्य करील, अपप्रेरणा देईल किंवा अपराधास सहायक होईल, अशा व्यक्तीस, त्या अपराधासाठी तरतूद केलेली शिक्षा देण्यात येईल.

कलम ७. अपराधाच्या न्यायचौकशीवरील निर्बंध :-

कोणतेही न्यायालय, संबंधित जिल्हा दंडाधिकाऱ्याच्या संमतीने असेल त्याव्यतिरिक्त अन्य बाबतीत, कोणत्याही व्यक्तीची, या अधिनियमाच्या संबंधात घडलेल्या अपराधासाठी न्यायचौकशी करणार नाही.

----

७. अनैतिक व्यापार (प्रतिबंध) अधिनियम, १९५६

(१९५६ चा अधिनियम क्रमांक १०४)

अनुक्रमणिका

कलम १ :– संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ.
कलम २ :– व्याख्या.
कलम २–C :– जम्मू व काश्मीरला लागू न होणाऱ्या अधिनियमतीसंबंधी अर्थ लावण्याबाबत नियम.
कलम ३ (१) :– वेश्यागृह चालविणे किंवा वेश्यागृह म्हणून जागेचा वापर करू देणे याबद्दल शिक्षा.
कलम ४ :– वेश्या–व्यवसायाच्या कमाईवर उदरनिर्वाह करण्याबद्दल शिक्षा.
कलम ५ :– वेश्या–व्यवसायासाठी एखादी व्यक्ती मिळवून देणे. त्यासाठी तिला प्रवृत्त करणे किंवा घेऊन जाणे.
कलम ६ :– जेथे व्यवसाय चालतो अशा वास्तूमध्ये एखाद्या व्यक्तीला अडकवून ठेवणे.
कलम ७ :– सार्वजनिक ठिकाणी किंवा त्यांच्या आसपास वेश्या–व्यवसाय करणे.
कलम ८ :– वेश्या–व्यवसायाच्या प्रयोजनासाठी फूस लावणे किंवा मिन्नतवारी करणे.
कलम ९:– अभिरक्षेत असलेल्या व्यक्तीला फूस लावणे.
कलम १० :– चांगले वर्तन ठेवण्याच्या शर्तीवर परिवीक्षाधीन ठेवून किंवा योग्य ती समज देऊन सोडून देणे.
कलम १०–C :– सुधार–संस्थेत अडकवून ठेवणे.
कलम ११ :– पूर्वी दोषी ठरविलेल्या अपराध्यांचा पत्ता कळवणे.
कलम १२ :– सराईत गुन्हेगारांच्या सद्‌वर्तनाबद्दल जामीन.
कलम १३ :– विशेष पोलीस–अधिकारी व सल्लागार मंडळ.
कलम १४ :– अपराध दखलपात्र असणे.
कलम १५ :– वॉरंटाशिवाय झडती.
कलम १६ :– व्यक्तीला संकटमुक्त करणे.
कलम १७ :– कलम १५ अन्वये हलवण्यात आलेल्या किंवा कलम १६ अन्वये संकटमुक्त करण्यात आलेल्या व्यक्तींची मध्यंतरीच्या काळातील अभिरक्षा.
कलम १८ :– वेश्यागृह बंद करणे आणि त्या जागेतून अपराध्यांना काढून लावणे.
कलम १९ :– सुरक्षागृहात ठेवले जाण्यासाठी किंवा न्यायालयाकडून देखभाल केली जाण्यासाठी व संरक्षण मिळण्यासाठी अर्ज.
कलम २० :– वेश्येला कोणत्याही जागेतून हलवणे.
कलम २१ :– सुरक्षागृहे.
कलम २२ :– संपरीक्षा.
कलम २२–B :– प्रकरणाची संक्षिप्त संपरीक्षा करण्याची न्यायालयाची शक्ती.
कलम २२–AA :– विशेष न्यायालय स्थापन करण्याची केंद्र सरकारची शक्ती.
कलम २३ :– नियम करण्याची शक्ती.
कलम २४ :– हा अधिनियम इतर विवक्षित अधिनियमांना न्यूनकारी नसणे.
कलम २५ :– निरसन व व्यावृत्ती.

अनैतिक व्यापार (प्रतिबंध) अधिनियम, १९५६

(१९५६ चा अधिनियम क्रमांक १०४)

(३० डिसेंबर, १९५६)

न्यूयॉर्क येथे ९ मे १९५० रोजी झालेल्या आंतरराष्ट्रीय करारानुसार अनैतिक व्यापारास प्रतिबंध करण्याकरिता तरतूद करण्यासाठी अधिनियम

भारतीय गणराज्याच्या सातव्या वर्षी, संसदेकडून पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो:–

१. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रारंभ.– (१) या अधिनियमास, अनैतिक व्यापार (प्रतिबंध) अधिनियम १९५६ म्हणावे.

(२) त्याचा विस्तार संपूर्ण भारतभर असेल.

(३) हे कलम ताबडतोब अमलात येईल आणि या अधिनियमाच्या उर्वरित तरतुदी केंद्र सरकार, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियम करील अशा दिनांकास अमलात येतील.

२. व्याख्या – या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्यथा आवश्यक नसेल तर, –

(क) ''कुंटणखाना'' यात जे लैंगिक शोषण किंवा लैंगिक दुराचार करण्यासाठी अन्य व्यक्तीच्या लाभासाठी किंवा दोन किंवा अधिक वेश्यांच्या परस्पर लाभासाठी वापरले असेल असे कोणतेही घर, खोली, वाहन किंवा जागा किंवा यांचा कोणताही भाग, यांचा समावेश असेल.

(कक) ''बालक'' याचा अर्थ, ज्याने वयाची १६ वर्षे पूर्ण केलेली नाहीत, अशी व्यक्ती, असा आहे.

(ख) ''सुधार संस्था'' याचा अर्थ, ज्यात, ज्यांना सुधारण्याची गरज आहे, अशा व्यक्तींना या अधिनियमान्वये स्थानबध्द करता येईल, अशी (कलम २१ अन्वये सुधार संस्था म्हणून स्थापन झालेली किंवा तसे लायसन मिळालेली संस्था) कोणत्याही नावाने संबोधली जाणारी संस्था, असा असून त्यामध्ये, या अधिनियमानुसार न्यायचौकशी चालू असलेल्या व्यक्तींना जिथे ठेवता येऊ शकेल अशा आश्रयस्थानांचा अंतर्भाव आहे.

(ग) ''दंडाधिकारी'' याचा अर्थ, अनुसूचीच्या दुसऱ्या स्तंभामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या व ज्या कलमात हा शब्दप्रयोग येईल त्या कलमाद्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करण्यास सक्षम असलेला ...... असा आहे. ते कलम, अनुसूचीच्या पहिल्या स्तंभामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आले आहे.

(गक) ''सज्ञान'' याचा अर्थ, ज्या व्यक्तीने वयाची अठरा वर्षे केलेली असतील अशी व्यक्ती, असा आहे;

(गख) ''अज्ञान'' याचा अर्थ, जिने वयाची सोळा वर्षे पूर्ण केली परंतू वयाची अठरा वर्षे पूर्ण केलेली नाहीत, अशी व्यक्ती, असा आहे;

(घ) ''विहित'' याचा अर्थ, या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे;

(च) ''वेश्याव्यवसाय'' याचा अर्थ, वाणिज्यिक प्रयोजनांकरिता केलेल, व्यक्तीचे लैंगिक शोषण किंवा केलेला लैंगिक दुराचार आणि ''वेश्या'' या शब्दप्रयोगाचा अन्वयार्थ तदनुसार लावण्यात येईल;

(छ) ''सुरक्षागृह'' याचा अर्थ, ज्यांची काळजी घेण्याची व ज्यांना संरक्षण देण्याची गरज आहे अशा व्यक्तींना या अधिनियमान्वये जेथे ठेवण्यात येते आणि जेथे समुचित तांत्रिक अर्हता असलेल्या व्यक्ती, साधनसामग्री व इतर सुविधांची तरतूद करण्यात आलेली असते अशी (कलम २१ अन्वये सुरक्षागृह म्हणून स्थापना झालेली किंवा अनुज्ञप्ती मिळालेली संस्था) कोणत्याही नावाने संबोधली जाणारी संस्था, असा आहे. परंतु, ज्यात, –

(एक) संरक्षण, जेथे या अधिनियमाला अनुसरून, ज्यांची न्यायचौकशी चालू आहे अशा व्यक्तींना ठेवता येईल, किंवा

(दोन) सुधार संस्था,

याचा समावेश होत नाही.

(ज) ''सार्वजनिक ठिकाण'' याचा अर्थ, कोणतीही सार्वजनिक वापरासाठी किंवा आम जनतेला प्रवेश असणारी जागा, असा आहे आणि यात कोणत्याही सार्वजनिक वाहनाचा समावेश होतो ;

(झ) ''विशेष पोलीस अधिकारी'' याचा अर्थ, या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ, विनिर्दिष्ट क्षेत्रातील पोलीस कर्तव्यांचा प्रभारी म्हणून राज्य शासनाने किंवा राज्य शासनाच्या वतीने नियुक्त केलेला पोलीस अधिकारी, असा आहे.

(ज) ''अपव्यापार पोलीस अधिकारी'' याचा अर्थ, कलम १३ च्या पोटकलम (४) अन्वये केंद्र सरकारने नियुक्त केलेला पोलीस अधिकारी, असा आहे.

२–क. जम्मू व काश्मीर राज्याला लागू नसलेल्या अधिनियमितीचा अर्थ लावण्यासंबंधीचा नियम – जम्मू व काश्मीर राज्यात अमलात नसलेल्या कायद्यासंबंधीचा या अधिनियमामधील कोणत्याही संदर्भाचा अन्वयार्थ, त्या राज्याच्या संबंधात त्या राज्यात अमलात असलेल्या तत्सम कायद्याचा, कोणताही असल्यास संदर्भ आहे, असा लावण्यात येईल.

३. कुंटणखाना चालविण्याबद्दल किंवा जागेचा वापर कुंटणखान्याप्रमाणे करण्यास परवानगी दिल्याबद्दल शिक्षा.– (१) कोणतीही व्यक्ती, जी कुंटणखाना चालवते किंवा त्याची व्यवस्था पाहते, किंवा चालविण्याची किंवा व्यवस्था पाहण्याची कृती करते किंवा कुंटणखाना चालविण्यासाठी किंवा व्यवस्था पाहण्यासाठी साहाय्य करते, तिच्या पहिल्या अपराधसिध्दीसाठी, एका वर्षापेक्षा कमी नसेल आणि तीनवर्षापेक्षा अधिक नसेल एवढया मुदतीच्या सश्रम कारावासाच्या आणि दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या आणि तसेच दुसऱ्या किंवा त्यानंतरच्या अपराधसिध्दीसाठी दोन वर्षापेक्षा कमी नसेल आणि पाच वर्षापेक्षा अधिक नसेल एवढ्या मुदतीच्या सश्रम कारावासाच्या आणि दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र होईल.

(२) (क) कोणत्याही जागेचा भाडेकरू, पट्टेदार, वहिवाटदार किंवा प्रभारी असणारी जी कोणतीही व्यक्ती, अशा जागेचा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा कुंटणखान्यासाठी वापर करील किंवा कोणत्याही इतर व्यक्तीला, अशी जागा किंवा तिचा कोणताही कुंटणखाना म्हणून वापरण्यास बुध्दीपुरस्पर परवानगी देईल, किंवा

(ख) कोणत्याही जागेचा, मालक, पट्टाकार किंवा जमीनमालक असलेली किंवा अशा मालकाचा, पट्टाकारकाचा किंवा जमीन मालकाचा एजंट असलेली व्यक्ती अशा जागेचा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा कुंटणखाना म्हणून वापर करण्यात येणार आहे हे माहित असूनही ती जागा किंवा तिचा कोणताही भाग भाड्याने देईल किंवा अशा जागेचा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा कुंटणखान्याप्रमाणे वापर करण्याच्या कामी स्वेच्छेने, जाणीवपूर्वक भागीदार होईल.

अशी कोणतीही व्यक्ती, पहिल्या अपराधसिध्दीनंतर, दोन वर्षापर्यंत असू शकेल, एवढ्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस आणि दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस आणि दुसऱ्या किंवा त्यानंतरच्या अपराधसिध्दीनंतर, पाच वर्षापर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या सश्रम कारावासाच्या तसेच द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र होईल.

(२–क) पोटकलम (२) च्या प्रयोजनार्थ, त्या पोटकलमाच्या खंड (क) किंवा खंड (ख) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेली कोणतीही व्यक्ती, पुढील कारणांवरून, जागेचा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा कुंटणखान्याप्रमाणे वापर करण्यास बुध्दिपुरस्पर परवानगी देत असल्याचे किंवा, यथास्थिती, जागेचा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा कुंटणखान्याप्रमाणे वापर होत असल्याचे तिला ज्ञात असल्याचे जर, –

(क) या अधिनियमान्वये, त्या जागेची झडती घेतली असता, त्या जागेचा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाचा कुंटणखान्यासाठी वापर होत असल्याचे आढळून आल्याचे प्रतिवृत्त तेथे खप असलेल्या वृत्तपत्रात प्रकाशित झाल्यास; किंवा

(ख) अशा व्यक्तीला, खंड (क) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या झडतीत, सापडलेल्या सर्व गोष्टींची यादी दिली गेली असेल तर,

तदविरूध्द सिध्द होईपर्यंत असे मानण्यात येईल.

(३) त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कोणत्याही इतर कायद्यात काहीही अंतर्भूत असले तरी पोटकलम (२) च्या खंड (क) किंवा खंड (ख) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला, कोणतीही जागा किंवा तिच्या कोणत्याही भागाच्या बाबतीत, त्या पोटकलमाखालील कोणत्याही अपराधाबद्दल अपराधसिध्द ठरविण्यात आल्यावर, असा अपराध घडण्याच्या वेळेस, ज्या कोणत्याही भाडेपट्ट्यान्वये किंवा कराराअन्वये अशी जागा भाडेपट्ट्याने देण्यात आली असेल किंवा धारण करण्यात आली असेल किंवा तिचा भोगवटा करण्यात येत असेल, असा भाडेपट्टा किंवा करार, असा अपराध सिध्द झाल्याच्या दिनांकापासून, शून्य व अप्रवर्त्ती ठरेल.

४. वेश्याव्यवसायाच्या कमाईवर उपजीविका केल्याबद्दल शिक्षा – (१) कोणत्याही अठरा वर्षावरील व्यक्ती, जी बुध्दीपुरस्पर कोणत्याही इतर व्यक्तीच्या वेश्याव्यवसायाच्या मिळकतीवर संपूर्ण उपजीविका करीत असेल ती, ज्याचा कालावधी दोन वर्षापर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस किंवा एक हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा या दोन्ही शिक्षास पात्र होईल. आणि जेव्हा अशी कमाई बालकाच्या किंवा अज्ञान व्यक्तीच्या वेश्याव्यवसायाशी संबंधीत असेल, तेव्हा ती, सात वर्षापेक्षा कमी नसेल आणि दहा वर्षापेक्षा अधिक नसेल, एवढ्या मुदतीच्या कारावसाच्या शिक्षेस पात्र राहील.

(२) जेव्हा अठरा वर्षावरील कोणतीही व्यक्ती, –

(क) वेश्येबरोबर राहात असल्याचे किंवा वेश्येच्या नित्य संगतीत असल्याचे; किंवा

(ख) ज्यावरून अशी व्यक्ती, एखाद्या वेश्येला, वेश्याव्यवसायाला मदत करीत असल्याचे, अपप्रेरणा देत असल्याचे किंवा जबरदस्ती करीत असल्याचे दिसून येत असेल, अशा प्रकारे त्या वेश्येच्या हालचालीवर नियंत्रण ठेवल्याचे, निदर्शन केल्याचे किंवा प्रभाव टाकल्याचे; किंवा

(ग) एखाद्या वेश्येच्या वतीने दलाल किंवा मध्यस्थ म्हणून काम करीत असल्याचे; सिध्द झाल्यास;

तद्सिध्द असे सिध्द होईपर्यंत, अशी व्यक्ती, पोटकलम (१) च्या अर्थांतर्गत, बुध्दीपुरस्पर, दुसऱ्या व्यक्तीच्या वेश्याव्यवसायाच्या कमाईवर उपजीविका करीत असल्याचे गृहीत धरण्यात येईल.

५. व्यक्तीला वेश्याव्यवसाय करण्यासाठी प्राप्त करणे/मिळविणे, प्रवृत्त करणे किंवा घेणे. – १) जी कोणतीही व्यक्ती –

(क) वेश्याव्यवसाय करण्याच्या प्रयोजनासाठी एखाद्या व्यक्तीला, तिच्या संमतीने किंवा संमतीशिवाय प्राप्त करील किंवा प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करील; किंवा

(ख) एखाद्या व्यक्तीला, तिने वेश्याव्यवसायाच्या प्रयोजनासाठी एखाद्या कुंटणखान्यामध्ये राहावे किंवा वारंवार तेथे जावे या हेतूने तिला प्रवृत्त करील;

(ग) एखाद्या व्यक्तीला, तिने वेश्याव्यवसाय चालविण्यासाठी एका ठिकाणापासून दुसऱ्या ठिकाणी घेऊन जाईल किंवा घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करील किंवा वेश्याव्यवसाय चालविण्यासाठी एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी आणेल किंवा आणण्याचा प्रयत्न करील; किंवा

(घ) एखाद्या व्यक्तीला, वेश्याव्यवसाय करावयास लावील किंवा त्यासाठी प्रवृत्त करील;

ती अपराधसिध्द झाल्यावर, तीन वर्षापेक्षा कमी नसेल आणि सात वर्षापर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या सश्रम कारावासाच्या दोन हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र होईल आणि या पोटकलमाखालील कोणताही अपराध, कोणत्याही व्यक्तीच्या इच्छेविरूध्द केला असल्यास, सात वर्षाच्या मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा चौदा वर्षापर्यंत होऊ शकेल.

परंतु, जिच्याबाबतीत या पोटकलमाअन्वये अपराध घडला असेल ती व्यक्ती, –

(एक) बालक असल्यास, या पोटकलमाखाली तरतूद केलेली शिक्षा, सात वर्षांपेक्षा कमी नसणाऱ्या परंतु, आजीव असू शकणाऱ्या सश्रम कारावासापर्यंत असू शकेल; आणि

(दोन) अज्ञान असल्यास, या पोटकलमाखाली तरतूद केलेली शिक्षा, सात वर्षांपेक्षा कमी नसेल आणि चौदा वर्षांपेक्षा अधिक नसेल एवढ्या मुदतीच्या सश्रम कारावासाची असेल;

(३) या कलमाखालील एखाद्या अपराधाची न्यायचौकशी पुढील ठिकाणी करण्यात येईल,–

(क) जेथून व्यक्तीला प्राप्त करण्यात आले असेल, (वेश्यागृहात) जाण्यासाठी प्रवृत्त करण्यात आले असेल, किंवा घेऊन जाण्यात आले असेल किंवा घेऊन जाण्याची व्यवस्था करण्यात आली असेल किंवा जेथून अशा व्यक्तीला प्राप्त करण्याचा किंवा घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करण्यात आला असेल त्या जागेत; किंवा

(ख) ज्या जागी जाण्यासाठी तिला प्रवृत्त करण्यात आल्यामुळे, ती जेथे गेली असेल किंवा जेथे तिला घेऊन जाण्यात आले असेल किंवा घेऊन जाण्याची व्यवस्था करण्यात आली असेल किंवा जेथे तिला घेऊन जाण्याचा प्रयत्न करण्यात आला असेल, अशा जागेत.

६. जेथे वेश्याव्यवसाय चालतो त्या जागेत, व्यक्तीला अडवून ठेवणे – (१) जी कोणतीही व्यक्ती, कोणत्याही इतर व्यक्तीस तिच्या संमतीने असो किंवा नसो, –

(क) कोणत्याही कुंटणखान्यामध्ये, किंवा

(ख) अशा व्यक्तीने, तिचा पती, पत्नी नसेल अशा व्यक्तीबरोबर संभोग करावा या उद्देशाने, कोणत्याही जागेमध्ये किंवा जागेवर अडकवून ठेवील,

ती, अपराधसिध्द झाल्यावर सात वर्षापेक्षा कमी नसणाऱ्या पण आजीव असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाची किंवा दहा वर्षांपर्यंत असू शकेल, एवढ्या मुदतीच्या कारावासाची, यांपैकी कोणत्याही एका प्रकारच्या कारावासाच्या शिक्षेस तसेच द्रव्यदंडासही पात्र होईल;

परंतु, न्यायालय, न्यायनिर्णयात नमूद करावयाच्या, पर्याप्त आणि विशेष कारणांकरिता सात वर्षांपेक्षा कमी नसेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा ठोठावू शकेल.

(२) एखादी व्यक्ती, कुंटणखान्यात एखाद्या बालकासह आढळल्यास, तिने पोटकलम (१) खालील, अपराध केला असल्याचे तदविरूध्द सिध्द झाल्याखेरीज, गृहीत धरले जाईल.

(२–१) कुंटणखान्यात सापडलेल्या एखाद्या बालकाच्या किंवा अज्ञान व्यक्तीच्या वैद्यकीय तपासणीवरून तिचा लैंगिक दुरुपयोग झाल्याचे निष्पन्न झाले तर, त्या बालकाला किंवा अज्ञान व्यक्तीला वेश्याव्यवसायाच्या प्रयोजनार्थ, अडकवून ठेवण्यात आले असल्याचे, किंवा यथास्थिती, वाणिज्यिक प्रयोजनासाठी तिचे लैंगिक शोषण करण्यात आल्याचे, तदविरूध्द सिध्द झाल्याखेरिज, गृहीत धरले जाईल.

(३) एखादी व्यक्ती, एखाद्या स्त्रीने मुलीने कायदेशीर पती असणाऱ्या माणसाबरोबर संभोग करावा या प्रयोजनासाठी, तिने कुंटणखान्यात राहावे अशी तिच्यावर सक्ती करण्याच्या किंवा त्यासाठी तिला प्रवृत्त करण्याच्या

उद्देशाने–

(क) तिच्या मालकीचे कोणतेही दागिने, वस्त्रप्रावरणे, पैसे किंवा अन्य मालमत्ता अडवून धरील ; किंवा

(ख) अशा व्यक्तीने किंवा अशा व्यक्तीच्या निदेशावरून त्या स्त्रीला किंवा त्या मुलीला उसने देण्यात आलेले किंवा पुरविण्यात आलेले कोणतेही दागिने, वस्त्रप्रावरणे, पैसे किंवा इतर मालमत्ता ती स्त्री किंवा मुलगी स्वत:बरोबर घेऊन जाईल तर, तिच्यावर न्यायालयीन कार्यवाही करण्याची धमकी देत असेल,

तर अशा व्यक्तीने त्या स्त्रीला किंवा मुलीला कुंटणखान्यात किंवा कोणत्याही जागेत किंवा जागेवर अडकवून ठेवले असल्याचे गृहीत धरले जाईल.

(४) तदविरूध्द कोणताही कायदा असला तरी, ज्या व्यक्तीने अशा स्त्रीला किंवा मुलीला अडकवून ठेवलेले असेल त्या व्यक्तीच्या सांगण्यावरून, अशा स्त्रीला किंवा मुलीला किंवा अशा स्त्रीसाठी किंवा मुलीसाठी उसने देण्यात आल्याचे किंवा पुरविण्यात आल्याचे किंवा अशा स्त्रीने किंवा मुलीने तारण म्हणून ठेवले असल्याचे अभिकथित असलेले कोणतेही दागदागिने, वस्त्रप्रावरणे किंवा अन्य मालमत्ता यांच्या वसुलीसाठी किंवा अशी स्त्री किंवा मुलगी यांच्याकडून देय असल्याचे अभिकथित असलेल्या कोणत्याही पैशाच्या वसूलीसाठी अशी स्त्री किंवा मुलगी यांच्याविरूध्द कोणताही दावा, खटला किंवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही दाखल केली जाणार नाही.

७. सार्वजनिक ठिकाणी किंवा त्याच्या जवळपास चालणारा वेश्याव्यवसाय –

(१) (क) पोटकलम (३) खाली अधिसूचित केलेल्या क्षेत्रांमध्ये किंवा क्षेत्रांमध्ये येणाऱ्या, किंवा

(ख) कोणत्याही सार्वजनिक धार्मिक पूजास्थानापासून, वसतिगृहापासून, रूग्णालयांपासून, शुश्रूषालयापासून किंवा पोलीस आयुक्ताने किंवा दंडाधिकाऱ्याने यासंबंधात विहित रीतीने अधिसूचित केलेल्या कोणत्याही प्रकारच्या अशा अन्य सार्वजनिक ठिकाणांपासून दोनशे मीटर अंतराच्या आत येणाऱ्या,

कोणत्याही जागेत वेश्याव्यवसाय करीत असेल अशी कोणतीही व्यक्ती आणि असा वेश्याव्यवसाय चालविणाऱ्या व्यक्तीबरोबर असेल ती व्यक्ती, तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस पात्र होईल.

(१–क) पोटकलम (१) खाली अपराध हा एखाद्या बालकाच्या किंवा अज्ञान व्यक्तीच्या बाबतीत केलेला अपराध त्याबाबतीत असा अपराध करणारी व्यक्ती, एकतर, सात वर्षांपेक्षा कमी नसेल पण आजीव असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या किंवा दहा वर्षापर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या यांपैकी कोणत्याही एका प्रकारच्या कारावासाच्या शिक्षेस तसेच द्रव्यदंडास देखील पात्र होईल.

परंतु, न्यायालय , न्यायनिर्णयात विनिर्दिष्ट करावयाच्या पर्याप्त व विशेष कारणांकरिता सात वर्षांपेक्षा कमी असणार नाही इतकी कारावासाची शिक्षा ठोठावू शकेल.

(२) (क) कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणाची रक्षक असणारी जी कोणतीही व्यक्ती, वेश्यांना त्यांच्या व्यवसायाच्या प्रयोजनार्थ, अशा जागेचा आश्रय घेण्याची किंवा त्यासाठी अशा जागेत राहण्याची जाणूनबुजून परवानगी देईल ; किंवा

(ख) पोटकलम (१) मध्ये निर्देशित केलेल्या कोणत्याही जागेचा भाडेकरू, पट्टेदार, भोगवटादार किंवा प्रभारी असणारी कोणतीही व्यक्ती, ती जागा किंवा तिचा कोणताही भाग , वेश्याव्यवसायासाठी वापरला जाण्यासाठी जाणूनबुजून परवानगी देईल ; किंवा

(ग) पोटकलम (१) मध्ये निर्देश केलेल्या कोणत्याही जागेचा मालक, पट्टाकार, किंवा जमीनमालक किंवा अशा मालकाचा, पट्टाकाराचा, जमीनमालकाचा अभिकर्ता असणारी जी कोणतीही व्यक्ती, ती जागा किंवा तिचा कोणताही भाग, यांचा वेश्या व्यवसायासाठी उपयोग केला जाऊ शकेल हे माहीत असतांना, ती जागा किंवा तिचा कोणताही भाग भाड्याने देईल किंवा अशा वापरामध्ये ज्याच्या स्वेच्छेने सहभाग असेल,

अशी व्यक्ती, तिच्या पहिल्या अरापधसिध्दीसाठी, तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस किंवा दोनशे रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र असेल आणि दुसऱ्या किंवा त्यानंतरच्या अपराधसिध्दीबद्दल सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल एवढ्या मुदतीच्या कारावासाच्या शिक्षेस आणि तसेच, दोनशे रुपयांपर्यंत असू शकेल एवढ्या द्रव्यदंडासह शिक्षापात्र असेल आणि जर ते सार्वजनिक ठिकाण किंवा जागा हे, हॉटेल असेल त्या त्या काळात अमलात असलेल्या कोणत्याही कायद्याखालील अशा हॉटेलला व्यवसाय करण्यासाठी तीन महिन्यांपेक्षा कमी नसलेल्या पण एका वर्षापर्यंत असू शकणाऱ्या कालावधीसाठी निलंबित होईल ;

परंतु, या पोटकलमाखालील अपराध, हॉटेलातील बालकाच्या, किंवा अज्ञान व्यक्तीच्या बाबतीत घडला असेल तर, असे लायसन रद्द होण्यास सुध्दा पात्र असेल.

स्पष्टीकरण – या पोटकलमाच्या प्रयोजनार्थ, ''हॉटेल'' याचा अर्थ, हॉटेल प्राप्ती कर अधिनियम, १९८० (१९८० चा ५४) याच्या कलम २, खंड (६) मध्ये असल्याप्रमाणे असेल.

(३) राज्य शासन, राज्यातील कोणत्याही क्षेत्रात किंवा क्षेत्रामध्ये निरनिराळ्या व्यक्तींची वारंवार होणारी ये–जा तेथील लोकांची स्वाभाविकता व अधिक लोकसंख्या आणि तत्ससंबंधातील इतर बाबी विचारात घेऊन, राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे असा निदेश देऊ शकेल की, अधिसूचनेमध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा क्षेत्रात किंवा क्षेत्रांमध्ये वेश्याव्यवसाय चालविता येणार नाही.

(४) पोटकलम (३) अन्वये, कोणत्याही एका किंवा अनेक क्षेत्रांच्या संबंधात अधिसूचना काढण्यात आली असेल तेव्हा, राज्य शासन, वाजवी निश्चिततेने अधिसूचनेतील अशा एका किंवा अनेक क्षेत्रांच्या सीमा निश्चित करील.

(५) अशी अधिसूचना, ती जेव्हा काढण्यात आली त्या दिनांकानंतरचा नव्वद दिवसांचा कालावधी समाप्त होण्यापूर्वीच्या दिनांकापासून ती, अमलात येईल अशा रीतीने काढण्यात येणार नाही.

८. वेश्याव्यवसायाच्या प्रयोजनार्थ फितवणे किंवा मोह घालणे – जो कोणी, कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी किंवा कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणापासून दृष्टीच्या टप्प्यातील ठिकाणी आणि त्या सार्वजनिक ठिकाणापासून पाहता येईल किंवा ऐकता येईल अशा रीतीने, कोणतीही इमारत किंवा घर याच्या आतून असो किंवा नसो, –

(क) वेश्याव्यवसाय करणाऱ्या प्रयोजनार्थ, कोणत्याही व्यक्तीला शब्दांद्वारे, अंगविक्षेपांनी किंवा बुध्दिपुरस्पर स्वत:चे प्रदर्शन करून मग ते इमारतीच्या किंवा घराच्या खिडकीत किंवा सज्ज्ञात बसून केलेले असो किंवा अन्य कोणत्याही प्रकारे केलेले असो किंवा अन्य मार्गाने मोहात पाडील किंवा मोहात पाडण्याचा प्रयत्न करील किंवा त्या व्यक्तीचे लक्ष वेधून घेण्याचा प्रयत्न करील ; किंवा

(ख) वेश्याव्यवसायाच्या प्रयोजनार्थ, कोणत्याही व्यक्तीची अभियाचना करील किंवा छेड काढील किंवा जवळपास राहणाऱ्या किंवा अशा सार्वजनिक ठिकाणांहून जाणाऱ्या व्यक्तींना अडथळा निर्माण होईल किंवा त्रास होईल अशा रीतीने सार्वजनिक शिष्टाचाराचा भंग होईल, अशा रीतीने भटकत राहील किंवा कृती करील.

त्याची पहिली अपराधसिध्दी झाल्यावर सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या कालावधीचा कारावास किंवा पाचशे रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षांस आणि त्याच्या दुसऱ्या किंवा उत्तरवर्ती अपराधसिध्दीनंतर एका वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या कारावासास आणि पाचशे रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडासही शिक्षापात्र असेल ;

परंतु, या कलमाखाली जेव्हा एखाद्या पुरुषाने अपराध केला असेल तेव्हा तो, सात दिवसांपेक्षा कमी नसेल परंतु तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या कालावधीच्या कारावासाच्या शिक्षेस पात्र होईल.

९. अभिरक्षेत असलेल्या व्यक्तीला फुस लावणे – एखाद्या व्यक्तीची अभिरक्षा, प्रभाग किंवा देखरेख जिच्याकडे आहे किंवा त्या व्यक्तीवर जिचा अधिकार आहे अशा कोणत्याही व्यक्तीने, त्या व्यक्तीला वेश्याव्यवसाय करण्यासाठी फितवले

किंवा फितवण्यास मदत केली किंवा फितविण्यास अपप्रेरणा दिली तर, ती अपराधसिध्दीनंतर, सात वर्षापेक्षा कमी नसेल; पण आजीव असू शकेल इतक्या कालावधीच्या दोन्ही प्रकारच्या कारावासाच्या शिक्षेस किंवा जी दहा वर्षापर्यंत असू शकेल इतक्या कालावधीच्या कारावासाच्या शिक्षेस आणि द्रव्यदंडासही पात्र होईल;

परंतु, न्यायालय, न्यायनिर्णयात निर्देशित करण्यात येईल अशा समुचित आणि विशेष कारणांसाठी सात वर्षापेक्षा कमी कालावधीच्या कारावासाची शिक्षा लादू शकेल.

१०. सदाचरणामुळे किंवा उचित समज देऊन परिविक्षेवर मुक्तता – स्त्रिया व मुली अपव्यापार दमप (विशोधन) अधिनियम, १९८६ (१९८६ चा ४४), कलम १३ द्वारे निरसित (२६, जानेवारी, १९८७ रोजी व तेव्हापासून) (रद्द झाले)

१० क. सुधार संस्थेमधील स्थानबध्दता – (१) जेव्हा–

(क) एखादी स्त्री कलम ७ किंवा कलम ८ खाली अपराधी असल्याचे आढळून येईल; आणि

(ख) अपराध्याचे चारित्र्य, स्वास्थ्य व मानसिक अवस्था आणि प्रकरणाची इतर परिस्थिती अशी असेल की, तिच्या वागण्यात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी आवश्यक इतक्या कालावधीसाठी आणि तसेच शिक्षण देण्यासाठी व शिस्त लावण्यासाठी तिला स्थानबध्दतेत ठेवणे इष्ट असेल,

तेव्हा, न्यायालयाने कारावासाच्या शिक्षेऐवजी, न्यायालयास योग्य वाटेल त्याप्रमाणे दोन वर्षांपेक्षा कमी नसणाऱ्या आणि पाच वर्षाहून अधिक नसणाऱ्या अशा कालावधीसाठी सुधार संस्थेमध्ये स्थानबध्द करण्याचा आदेश देणे कायदेशीर असेल;

परंतु, असे आदेश देण्यापूर्वी, –

(एक) न्यायालय, अपराध्याला त्याचे म्हणणे मांडण्याची संधी देईल आणि अशा संस्थेमध्ये उपचारासाठी पाठविण्याबाबत त्यांचे प्रकरण योग्य असल्याविषयी त्या अपराध्याने न्यायालयाला केलेले अभिवेदन आणि अपराधी परीवीक्षा अधिनियम, १९५८ (१९५८ चा २०) अन्वये नियुक्त केलेल्या परिवीक्षा अधिकाऱ्याचा अहवाल विचारात घेईल, आणि

(दोन) न्यायालय, असे नमूद करील की, त्यांची अशी खात्री झालेली आहे की, अपराध्याचे चारित्र्य, स्वास्थ्य आणि मानसिक अवस्था आणि या प्रकरणाची अन्य परिस्थिती अशा प्रकारची आहे की, पूर्वोक्त असे शिक्षण व शिस्त यामुळे त्या अपराध्याला हितावह ठरणार आहे.

(२) पोटकलम (३) च्या तरतुदींना अधीन राहून, अपील, निर्देश आणि पुनर्विलोकनाशी संबंधित फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) याच्या तरतुदी आणि ज्या मुदतीत अपील दाखल करण्यात येईल त्याविषयीचे मुदत अधिनियम, १९६३ (१९६३ चा ३६) याच्या तरतुदी ह्या पोटकलम (१) खालील स्थानबध्दतेच्या आदेशाला जणू काही तो आदेश ज्या कालावधीसाठी स्थानबध्दतेचा आदेश दिलेला असेल तेवढ्याच कालावधीच्या कारावासाची शिक्षा असल्याप्रमाणे त्यास लागू असेल.

(३) या बाबतीत केलेल्या अशा नियमांच्या अधीनतेने, राज्य शासन किंवा याबाबतीत प्राधिकृत केलेले प्राधिकरण, सुधारगृहात स्थानबध्द करण्याच्या आदेशाच्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या समाप्तीनंतर, कोणत्याही वेळी, जर त्याची अशी खात्री झाली की, अपराधी उपयुक्त आणि उद्यमशील जीवन व्यतीत करील, तर त्या अपराधी स्त्रीस विनाशर्त किंवा त्यास योग्य वाटतील अशा शर्तीसह अशा संस्थेतून मुक्त करू शकेल आणि विहित केलेल्या अशा नमुन्यात तिला लेखी लायसन देऊ शकेल.

(४) पोटकलम (३) अन्वये ज्या शर्तींवर अपराध्याची मुक्तता होईल त्यात, अपराध्याच्या निवासाबाबतच्या आणि अपराध्याची कृत्ये व हालचाली यावर देखरेख ठेवण्याबाबतच्या आवश्यकता यांचा अंतर्भाव असेल.

११. पूर्वी दोषसिध्दी झालेल्या अपराध्यांच्या पत्यासंबंधीची अधिसूचना –

(१) जेव्हा कोणत्याही व्यक्तीची –

(क) भारतातील न्यायालयाकडून, या अधिनियमाखाली किंवा भारतीय दंड संहितेच्या (१८६० चा ४५) कलम ३६३, कलम ३६५, कलम ३६६, कलम ३६६–क, कलम ३६६–ख, कलम ३६७, कलम ३६८, कलम ३७०, कलम ३७१, कलम ३७२ किंवा कलम ३७३ अन्वये शिक्षापात्र असलेल्या अपराधाबद्दल दोषसिध्दी झालेली असेल व तिला दोन वर्षांच्या किंवा त्यापेक्षा अधिक कालावधीच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात आलेली असेल; किंवा

(ख) कोणत्याही अन्य देशातील न्यायालयाने किंवा न्यायाधिकरणाने, जो अपराध भारतात केला असल्यास या अधिनियमान्वये किंवा वर सांगितलेल्या कोणत्याही कलमांन्वये तेवढ्याच कालावधीच्या कारावासाच्या शिक्षेस पात्र ठरली असेल अशा अपराधाबद्दल दोषसिध्दी झालेली असेल;

तेव्हा ती कारावासातून मुक्त झाल्यानंतर पाच वर्षाच्या कालावधीच्या आत जर पुन्हा या अधिनियमान्वये किंवा त्यापैकी कोणत्याही कलमांन्वये, शिक्षापात्र असलेल्या कोणत्याही अपराधाबद्दल न्यायालयाने दिलेल्या दोन वर्षांच्या किंवा त्यापेक्षा अधिक कालावधीच्या कारावासास दोषसिध्द ठरली तर, असे न्यायालय त्याला योग्य वाटल्यास अशा व्यक्तीला कारावासाची शिक्षा देण्याच्या वेळेस, असाही आदेश देऊ शकेल की, त्याच्या सुटकेनंतर त्याचे निवासस्थान किंवा अशा निवासस्थानातील बदल किंवा त्या निवासस्थानातील अनुपस्थिती कलम २३ अन्वये केलेल्या नियमानुसार, त्या शिक्षेच्या समाप्तीच्या दिनांकापासून पाच वर्षापेक्षा अधिक नसेल इतक्या कालावधींसाठी अधिसूचित करण्यात यावी.

(२) जर अशी अपरासिध्दी अपील केल्यावरून किंवा अन्यथा रद्द झाली असेल तर, तसा आदेश शून्य ठरेल.

(३) या कलमाखालील आदेश, पुनरीक्षण अधिकाराचा वापर करून अपील न्यायालय किंवा उच्च न्यायालयही देऊ शकेल.

(४) कोणत्याही व्यक्तीवर, पोटकलम (१) मध्ये निर्देशिलेल्या कोणत्याही नियमांचा भंग केल्याचा दोषारोप असेल, तिचे निवासस्थान म्हणून शेवटी अधिसूचित केलेली जागा ज्या जिल्ह्यात असेल तेथील सक्षम अधिकारिता असणारा दंडाधिकारी तिची संपरीक्षा करू शकेल.

१२. सराईत गुन्हेगाराकडून सदाचरणासाठी प्रतिभूती – स्त्रिया व मुली अपव्यापार दमन (विशोधन) अधिनियम, १९८६ (१९८६ चा ४४) कलम १२ द्वारे निरसित (२६ जानेवारी १९८७ रोजी व तेव्हापासून). (रद्द झाले)

१३. विशेष पोलीस अधिकारी आणि सल्लागार संस्था – (१) राज्य शासनाने यासंबंधात विनिर्दिष्ट केलेल्या प्रत्येक क्षेत्रासाठी, या अधिनियमान्वये त्या क्षेत्रातील अपराधांवर कार्यवाही करण्यासाठी त्या शासनाद्वारे किंवा त्याच्या वतीने विशेष पोलीस अधिकारी नियुक्त केला जाईल.

(२) विशेष पोलीस अधिकारी, पोलीस निरीक्षकापेक्षा निम्न श्रेणीचा नसेल.

(२–क) जिल्हा दंडाधिकारी, जर त्यास तसे करणे आवश्यक किंवा इष्ट वाटले तर, विशिष्ट प्रकरणांच्या किंवा प्रकरणांच्या वर्गाच्या किंवा सर्वसाधारणत: प्रकरणांच्या बाबतीत या अधिनियमान्वये विशेष पोलीस अधिकाऱ्यास प्रदान केलेले सर्व किंवा कोणतेही अधिकार, कोणत्याही निवृत्त पोलीस किंवा सैनिकी अधिकाऱ्याला प्रदान करील :

परंतु, असा कोणताही अधिकार, –

(क) कोणत्याही निवृत्त पोलीस अधिकाऱ्याला, त्या अधिकाऱ्याने निवृत्तीच्यावेळी निरीक्षकाच्या श्रेणीपेक्षा निम्न श्रेणीचे नसलेले पद धारण केलेले असल्याखेरीज, प्रदान केला जाणार नाही.

(ख) कोणत्याही निवृत्त सैनिक अधिकाऱ्याला, त्या अधिकाऱ्याने निवृत्तीच्यावेळी राजादिष्ट अधिकाऱ्याच्या श्रेणीपेक्षा निम्न श्रेणीचे नसलेले पद धारण केलेले असल्याखेरीज, प्रदान केला जाणार नाही.

(३) या अधिनियमाखालील अपराधासंबंधीची त्याची कर्तव्ये कार्यक्षमतेने पार पाडता येण्यासाठी–

(क) राज्य शासनास योग्य वाटतील इतके दुय्यम पोलीस अधिकारी (जेथे जेथे व्यवहार्य असेल तेथे महिला पोलीस अधिकाऱ्यांसह) त्या क्षेत्राच्या विशेष पोलीस अधिकाऱ्यास साहाय्य करतील;

(ख) राज्य शासन, विशेष पोलीस अधिकाऱ्याच्या जोडीला, त्या क्षेत्रातील पाच पेक्षा अधिक नसतील इतक्या प्रमुख समाजकल्याण कार्यकर्त्यांचा (जेथे जेथे व्यवहार्य असेल तेथे महिला समाजकल्याण कार्यकर्त्यांसह) समावेश असलेले एक अशासकीय सल्लागार मंडळ, या अधिनियमाच्या कामाच्या संबंधातील सर्वसाधारण महत्वाच्या प्रश्नांबाबत त्याला सल्ला देण्याकरिता देऊ शकेल.

(४) केंद्रसरकार, या अधिनियमाखालील किंवा त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कोणत्याही इतर कायद्याखालील व्यक्तीच्या लैगिक छळवणुकीसंबंधात आणि एकापेक्षा अधिक राज्यात घडलेल्या कोणत्याही अपराधाचे अन्वेषण करण्याच्या प्रयोजनार्थ, अपव्यापार पोलीस अधिकारी म्हणून पोलीस अधिकाऱ्यांची नेमणूक करील आणि ते या अधिनियमान्वये विशेष पोलीस अधिकाऱ्यास वापऱ्याजोगे असतील अशा सर्व अधिकारांचा वापर करतील व अशी सर्व कामे पार पाडतील आणि ते सर्व अधिकारी व ती सर्व कामे ते संपूर्ण भारताच्या संबंधात पार पाडतील, असा त्यात फेरफार करण्यात येईल.

१४. दखलपात्र अपराध – फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) यामध्ये काहीही अंतर्भूत असेल तरी, या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र असलेला कोणताही अपराध, त्या संहितेच्या अर्थांतर्गत दखलपात्र अपराध असल्याचे मानण्यात येईल:

परंतु, या संहितेत काहीही अंतर्भूत असले तरी, –

(एक) फक्त विशेष पोलीस अधिकाऱ्याद्वारे किंवा त्याच्या निदेशानुसार किंवा मार्गदर्शनाखाली किंवा त्याच्या पूर्वमान्यतेच्या अधीनतेने वॉरंटशिवाय अटक करता येईल;

(दोन) जेव्हा विशेष पोलीस अधिकारी, त्याच्या हाताखालील कोणत्याही दुय्यम अधिकाऱ्यास, त्याच्या स्वत:च्या उपस्थितीत नव्हे तर अन्यथा कोणत्याही व्यक्तीस या अधिनियमाखालील अपराधाबद्दल वॉरंटशिवाय अटक करण्यास फर्मावील तेव्हा तो त्या दुय्यम अधिकाऱ्यास लेखी आदेश देईल व त्यात, अटक करावयाची व्यक्ती आणि ज्या अपराधाकरिता अटक करण्यात येत आहे तो अपराध विनिर्दिष्ट करील आणि तो दुय्यम अधिकारी त्या व्यक्तीला अटक करण्यापूर्वी त्या आदेशातील विषयाची त्याला माहिती देईल आणि त्या व्यक्तीने मागणी केल्यास तो आदेश त्या व्यक्तीस दाखवील;

(तीन) पोलीस उपनिरीक्षकाच्या श्रेणीपेक्षा निम्नश्रेणीचा नसलेला, विशेष पोलीस अधिकाऱ्याद्वारे विशेषकरून प्राधिकृत केलेला कोणताही पोलीस अधिकारी, जर त्याला असे वाटण्यास कारण असले की, विशेष पोलीस अधिकाऱ्याचा आदेश मिळण्यास विलंब झाल्यामुळे, या अधिनियमाखालील कोणत्याही अपराधासंबंधीचा बहुमुल्य पुरावा नष्ट केला जाऊ शकेल किंवा तो लपविता येऊ शकेल किंवा जिने तो अपराध केला असेल किंवा केला असल्याचा संशय असेल अशी व्यक्ती पळून जाण्याची शक्यता आहे किंवा त्या व्यक्तीचे नाव व पत्ता माहीत नसेल किंवा तिने खोटे नाव किंवा पत्ता दिला आहे असा संशय घेण्यास कारण असेल, तर तो पोलीस अधिकारी, अशा आदेशाशिवाय संबंधित व्यक्तीस अटक करू शकेल, परंतु, अशा प्रकरणांमध्ये तो शक्य होईल तितक्या लवकर, विशेष पोलीस अधिकाऱ्यास त्या अटकेबाबत आणि ती अटक ज्या परिस्थितीत करण्यात आली त्या परिस्थितीबाबत कळवील.

१५. वॉरंटशिवाय झडती घेणे. – (१) त्या त्या काळी अमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यांमध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, जेव्हा जेव्हा विशेष पोलीस अधिकारी किंवा यथास्थिती, अपव्यापार पोलीस अधिकारी याला असे मानण्यास वाजवी कारण असले की, या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र असलेला अपराध एखाद्या जागेत राहणाऱ्या व्यक्तीच्या बाबतीत घडलेला आहे किंवा घडत आहे आणि वॉरंट घेऊन त्या जागेची झडती घेण्यास

अवाजवी विलंब होण्याची शक्यता आहे तर, असा अधिकारी, त्याला तसे वाटल्यास त्याची कारणे नमूद करून अशा जागेत वॉरंटशिवाय प्रवेश करू शकेल आणि झडती घेऊ शकेल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये झडती घेण्यापूर्वी विशेष पोलीस अधिकारी किंवा, यथास्थिती, अपव्यापार पोलीस अधिकारी, झडती घेण्याची जागा ज्या वस्तीमध्ये असेल त्या ठिकाणाच्या दोन किंवा अधिक प्रतिष्ठित रहिवाशांना (यांपैकी किमान एक महिला असेल) झडतीच्या वेळी उपस्थित राहण्यास आणि साक्षीदार होण्यास बोलावील आणि तशा अर्थांचा लेखी आदेश त्यांनी किंवा त्यांच्यातील कोणालाही जारी करू शकेल;

परंतु, झडती घेण्याची जागा ज्या वस्तीमध्ये असेल तेथील प्रतिष्ठित रहिवासी असण्याची अट झडतीच्या वेळी उपस्थित राहून साक्षीदार होण्यास सांगण्यात आलेल्या महिलेच्या बाबतीत लागू होणार नाही.

(३) जी कोणतीही व्यक्ती, या कलमान्वये केल्या जाणाऱ्या झडतीच्या वेळी उपस्थित राहून साक्षीदार होण्याचा लेखा आदेश तिला देण्यात किंवा पाठविण्यात आल्यानंतर तसे करण्यास, वाजवी कारणांशिवाय नकार देईल किंवा हयगय करील तर, तिने भारतीय दंड संहिता (१९६० चा ४५) याच्या कलम १८७ अन्वये अपराध केला असल्याचे मानण्यात येईल.

(४) विशेष पोलीस अधिकारी किंवा, यथास्थिती, अपव्यापार, पोलीस अधिकारी, पोटकलम (१) अन्वये कोणत्याही जागी प्रवेश करील तेव्हा तो त्या जागेत आढळणाऱ्या सर्व व्यक्तींना त्यातून काढून टाकण्यास हक्कदार असेल.

(५) विशेष पोलीस अधिकारी किंवा, यथास्थिती, अपव्यापार पोलीस अधिकारी पोटकलम (४) अन्वये व्यक्तीस काढून टाकल्यानंतर तात्काळ त्याला समुचित दंडाधिकाऱ्यासमोर हजर करील.

(५–१) पोटकलम (५) अन्वये दंडाधिकाऱ्यासमोर हजर केलेल्या कोणत्याही व्यक्तींची त्या व्यक्तीच्या वयाच्या निश्चितीच्या प्रयोजनार्थ किंवा लैंगिक अत्याचारामुळे झालेल्या कोणत्याही जखमांच्या तपासणीसाठी किंवा लैंगिक संबंधांमुळे कोणताही रोग संक्रमित झालेला आहे का हे पाहण्यासाठी नोंदणीकृत वैद्यक व्यवसायांद्वारे तपासणी करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण – या पोटकलमात ''मान्यताप्राप्त वैद्यक व्यवसायी'' याचा अर्थ, भारतीय वैद्यक परिषद अधिनियम, १९५६ (१९५६ चा १०२) मध्ये दिल्याप्रमाणेच आहे.

(६) झडतीमध्ये भाग घेणारा किंवा झडतीच्या वेळी उपस्थित राहणारा आणि झडतीचा साक्षीदार असणारा विशेष पोलीस अधिकारी किंवा, यथास्थिती, अपव्यापार पोलीस अधिकारी आणि इतर व्यक्ती यांच्याविरूध्द झडतीच्या प्रयोजनार्थ, किंवा त्यासंबंधात करण्यात आलेल्या कोणत्याही कायदेशीर कृतीबद्दल कोणतीही दिवाणी किंवा फौजदारी कार्यवाही केली जाण्यास ते पात्र ठरणार नाहीत.

(६–क) या कलमान्वये, झडती घेणारा विशेष पोलीस अधिकारी, किंवा यथास्थिती, अपव्यापार पोलीस अधिकारी, याच्यासोबत कमीत कमी दोन महिला पोलीस अधिकारी असतील आणि जेथे पोटकलम (४) अन्वये काढून टाकलेल्या कोणत्याही महिलेस किंवा मुलीस प्रश्न विचारण्याची गरज असेल तेथे ते काम महिला पोलीस अधिकाऱ्यांद्वारे केले जाईल आणि जर महिला पोलीस अधिकारी उपलब्ध नसेल तर, मान्यताप्राप्त कल्याण संस्थेच्या किंवा संघटनेच्या महिला सदस्याच्या उपस्थितीतच फक्त प्रश्न विचारण्याचे काम केले जाईल.

स्पष्टीकरण – हे पोटकलम आणि कलम १७–क यांच्या प्रयोजनार्थ ''मान्यताप्राप्त कल्याणकारी संस्था किंवा संघटना'' याचा अर्थ, राज्य शासन यासंबंधात मान्यता देईल अशी संस्था किंवा संघटना, असा आहे.

(७) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) याच्या तरतुदी, शक्य होईल तेथवर, उक्त संहितेच्या कलम

९४ अन्वये जारी केलेल्या वॉरंटच्या प्राधिकारान्वये करण्यात आलेल्या कोणत्याही झडतीस जशा लागू होतात, त्या त्या कलमान्वये केलेल्या कोणत्याही झडतीस लागू होतील.

१६. कुंटणखान्यातून व्यक्तीची सुटका – (१) जेव्हा दंडाधिकाऱ्याला पोलिसाने किंवा राज्य शासनाने यासंबंधात अन्यथा अधिकार दिलेल्या इतर कोणत्याही व्यक्तीने दिलेल्या माहितीवरून असे मानण्यास कारण असेल की, एवढी व्यक्ती कुंटणखान्यात राहात आहे किंवा वेश्याव्यवसाय करीत आहे, किंवा करण्यास भाग पाडली जात आहे. तेव्हा त्याला, उपनिरीक्षकाच्या दर्जापेक्षा निम्न श्रेणीच्या नसलेल्या पोलीस अधिकाऱ्यास, त्या कुंटणखान्यात प्रवेश करण्याचा आणि त्यातून त्या व्यक्तीला काढून टाकण्याचा आणि आपल्यासमोर हजर करण्याच्या निदेश देता येईल.

(२) पोलीस अधिकारी, त्या व्यक्तीस बाहेर काढल्यावर तात्काळ तिला, आदेश देणाऱ्या दंडाधिकाऱ्यासमोर हजर करील.

१७. कलम १५ अन्वये काढून टाकलेल्या किंवा कलम १६ अन्वये सुटका केलेल्या व्यक्तीची दरम्यानची अभिरक्षा – (१) जेव्हा, कलम १५ च्या पोटकलम (४) अन्वये एखाद्या व्यक्तीला काढून टाकणारा विशेष पोलीस अधिकारी किंवा १६ च्या पोटकलम (१) अन्वये एखाद्या व्यक्तीची सुटका करणारा पोलीस अधिकारी, कलम १५ च्या पोटकलम (५) द्वारे आवश्यक असल्याप्रमाणे त्या व्यक्तीस समुचित दंडाधिकाऱ्यापुढे च्या पोटकलम (५) द्वारे आवश्यक असल्याप्रमाणे त्या व्यक्तीस समुचित दंडाधिकाऱ्यापुढे, कलम १६ च्या पोटकलम (२) अन्वये आदेश काढणाऱ्या दंडाधिकाऱ्यापुढे सादर करण्यास कोणत्याही कारणामुळे असमर्थ असेल तेव्हा तो त्या व्यक्तीस, तात्काळ जवळच्या कोणत्याही वर्गाच्या दंडाधिकाऱ्यापुढे सादर करील तो दंडाधिकारी, त्या व्यक्तीस समुचित दंडाधिकाऱ्यासमोर, सादर करीपर्यंत, त्या व्यक्तीच्या सुरक्षित अभिरक्षेसाठी त्याला योग्य वाटेल असा आदेश काढील :

परंतु, कोणत्याही व्यक्तीस, –

(एक) या पोटकलमाखालील आदेशाच्या दिनांकापासून दहा दिवसांपेक्षा अधिक कालावधीसाठी या पोटकलमान्वये अभिरक्षेत स्थानपध्द करण्यात येणार नाही ; किंवा

(दोन) त्या व्यक्तीवर जी हानिकारक प्रभाव पाडील अशा कोणत्याही व्यक्तीकडे परत पाठवणार नाही किंवा तिच्या अभिरक्षेत ठेवण्यात येणार नाही.

(२) जेव्हा त्या व्यक्तीस कलम १५ च्या पोटकलम (५) अन्वये समुचित दंडाधिकाऱ्यासमोर किंवा कलम १६ च्या पोटकलम (२) अन्वये दंडाधिकाऱ्यासमोर सादर करण्यात येईल तेव्हा, तो त्या व्यक्तीस आपले म्हणणे मांडण्याची अचूकता, त्या व्यक्तीचे वय, चारित्र्य आणि पूर्वचरित्र आणि तिचे आईवडिल, पालक किंवा पती यांनी तिचा ताबा घेण्यासाठी त्यांची योग्ययोग्यता आणि तिला घरी पाठवल्यास घरच्या परिस्थितीचा तिच्यावर पडणारा प्रभाव याबाबत चौकशी करवून घेईल आणि या प्रयोजनासाठी अपराधी परिवीक्षा अधिनियम, १९५८ (१९५८ चा २०) अन्वये नियुक्त केलेल्या परिवीक्षा अधिकाऱ्यास वरील परिस्थितीबाबत आणि त्या व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वाबाबत व तिच्या पुनर्वसनाच्या शक्याशक्यतेच्या चौकशी करण्याचा निदेश देऊ शकेल.

(३) दंडाधिकारी, पोटकलम (२) अन्वये त्या प्रकरणात चौकशी करतांना त्या व्यक्तीच्या सुरक्षित अभिरक्षेसाठी त्यास योग्य वाटतील असे आदेश देऊ शकेल ;

परंतु, कलम १६ अन्वये सुटका केलेली व्यक्ती जर बालक किंवा अज्ञान व्यक्ती असेल तर, मुलांच्या सुरक्षित अभिरक्षेकरिता त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कोणत्याही बाल अधिनियमान्वये कोणत्याही राज्यात स्थापन करण्यात आलेल्या किंवा मान्यताप्राप्त असलेल्या कोणत्याही संस्थेत अशा बालकाला किंवा अज्ञानी व्यक्तीला ठेवण्याची दंडाधिकाऱ्याला मुभा असेल ;

परंतु, आणखी असे की, या प्रयोजनासाठी कोणत्याही व्यक्तीला अशा आदेशाच्या दिनांकापासून तीन आठवड्यांपेक्षा

अधिक कालावधीसाठी अभिरक्षेत ठेवण्यात येणार नाही आणि कोणत्याही व्यक्तीला तिच्या हानिकारक प्रभाव पाडण्याजोग्या व्यक्तीच्या अभिरक्षेत ठेवण्यात येणार नाही.

(४) जेव्हा पोटकलम (२) अन्वये आवश्यक असलेली चौकशी करण्यात आल्यावर दंडाधिकाऱ्याचे –

(क) मिळालेली माहिती बरोबर आहे; आणि

(ख) त्याला दक्षतेची आणि संरक्षणाची गरज आहे,

याबाबत समाधान झाल्यास,

तो, पोटकलम (५) च्या परंतुकाच्या अधीनतेने, अशा व्यक्तीस एका वर्षापेक्षा कमी नसेल आणि तीन वर्षांपेक्षा जास्त नसेल, अशा आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीसाठी सुरक्षागृहामध्ये किंवा त्यास योग्य वाटेल अशा व ज्याची कारणे लेखी नमूद करावी लागतील अशा अन्य अभिरक्षेमध्ये ठेवून घेण्यात यावे, असा आदेश देऊ शकेल:

परंतु, अशी अभिरक्षा ही धार्मिक प्रवृत्ती असणाऱ्या व्यक्तीची किंवा व्यक्ती निकायाची नसेल आणि त्या व्यक्तीच्या अभिरक्षेहून भिन्न असेल आणि असे की, त्या व्यक्तींचा ताबा ज्यांच्यांकडे सोपविण्यात आला असेल त्या व्यक्तींनी तसेच सुरक्षागृहाच्या प्रभारी व्यक्तींसुध्दा, आवश्यक व शक्य असेल त्या व्यक्तींनी तसेच सुरक्षागृहाच्या प्रभारी व्यक्तींनीसुध्दा, आवश्यक व शक्य असेल तेथे, व्यक्तीची योग्य काळजी, पालकत्व, शिक्षण, प्रशिक्षण तसेच वैद्यकीय उपचार व मानसोपचार यासंबंधातील त्याचबरोबर न्यायालयाकडून नियुक्त करण्यात आलेल्या व्यक्तींद्वारे देखरेख यांसंबंधातील निदेशानुसार हमी देणारे बंधपत्र करून देणे आवश्यक असेल, आणि हे बंधपत्र तीन वर्षाहून अधिक नसेल इतक्या कालावधीकरिता अमलात असेल.

(५) दंडाधिकारी, पोटकलम (२) अन्वये त्यांची कर्तव्ये पार पाडीत असताना पाच प्रतिष्ठित व्यक्तीच्या पथकास त्यास साहाय्य करण्याकरिता बोलावून घेईल व जेथे व्यवहार्य असेल तेथे त्यातील तीन व्यक्ती महिला असतील, आणि या प्रयोजनार्थ, व्यक्तींच्या अनैतिक व्यापाराचे दमन करण्याच्या विषयात अनुभवी असणाऱ्या सामाजिक कार्यकर्त्यांची, विशेषत: महिला समाजकल्याण अधिकाऱ्यांची एक यादी आपल्याकडे ठेवील.

(६) पोटकलम (४) अन्वये दिलेल्या आदेशाविरूध्द करावयाचे अपील सत्र न्यायालयाकडे करता येईल आणि अशा न्यायालयात त्या अपिलावरील निर्णय अंतिम असेल.

१७. क. कलम १६ अन्वये सुटका करण्यात आलेल्या व्यक्तींना त्यांचे माता, पिता, किंवा पालक यांच्याकडे सुपूर्द करण्यापूर्वी पाळावयाच्या शर्ती.– कलम १७ च्या पोटकलम (२) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, कलम १७ अन्वये चौकशी करणारा दंडाधिकारी, कलम १६ अन्वये सुटका केलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला तिचे मातापिता, पालक किंवा पती यांच्याकडे सुपूर्द करण्याचा आदेश जारी करण्यापूर्वी, ते मातापिता, पालक किंवा पती यांची त्या व्यक्तीला ठेवून घेण्याची क्षमता व खरेपणा याबाबत मान्यताप्राप्त कल्याणकारी संस्थेद्वारे किंवा संघटनेद्वारे अन्वेषण करवून स्वत:ची खात्री करून घेईल.

१८. कुंटणखाना बंद करणे आणि अपराध्यांना त्या जागेतून बाहेर काढणे – (१) दंडाधिकारी , कलम ७ च्या पोटकलम (१) मध्ये निर्देशित केलेल्या कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणांपासून दोनशे मीटर अंतराच्या आतील कोणतेही घर, खोली, जागा किंवा

त्याचा कोणताही भाग येथे कोणत्याही व्यक्तीकडून कुंटणखाना चालवला जात आहे किंवा त्याचा तसा वापर केला जात आहे किंवा वेश्या त्यांचा धंदा करण्यासाठी त्याचा वापर करीत आहेत, अशी पोलीसांकडून किंवा इतरांकडून माहिती मिळाल्यावरून अशा घराच्या, खोलीच्या, जागेच्या किंवा त्याच्या भागाच्या मालकाला, पट्टाकाराला किंवा घरमालकाला किंवा मालकाच्या, पट्टाकाराच्या किंवा घरमालकाच्या एजंटाला किंवा असे घर, खोली, जागा किंवा भाग यांच्या भाडेकरूस, पट्टेदारास, भोगवटादारास, किंवा त्याचा ताबा असणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीस, नोटीस देऊ शकेल आणि ती नोटीस मिळाल्यापासून सात दिवसांच्या आत, त्यांचा अयोग्य वापर केल्याबद्दल त्यावर जप्ती का आणू नये याची कारणे दाखवण्यास फर्मावू शकेल;

आणि जर संबंधित व्यक्तीचे म्हणणे ऐकून घेतल्यावर, दंडाधिकाऱ्याचे, ते घर, खोली, जागा किंवा भाग याचा वापर कुंटणखाना म्हणून किंवा वेश्याव्यवसाय करण्याकरिता केला जात आहे, याबाबत समाधान झाले तर, दंडाधिकारी –

(क) आदेश दिल्यानंतर सात दिवसांच्या आत ते घर, खोली किंवा जागा किंवा त्यांचा भाग यातून भोगवटादाराला निष्कासित करावे असा निदेश देणारा;

(ख) एका वर्षाच्या कालावधी दरम्यान ती भाड्याने देण्यापूर्वी किंवा कलम १५ अन्वये घेतलेल्या अशा घराच्या, खोलीच्या, जागेच्या किंवा त्याच्या भागाच्या झडतीत एखादे बालक किंवा अज्ञान व्यक्ती सापडल्यास, आदेश दिल्यानंतर लगेचच तीन वर्षाच्या कालावधी दरम्यान मालकाला, पट्टाकाराला, किंवा घरमालकाला किंवा मालकाच्या, पट्टाकाराच्या किंवा घरमालकाच्या एजंटाला, दंडाधिकाऱ्याची पूर्वमान्यता घ्यावी लागेल असा निदेश देणारा आदेश देऊ शकेल;

परंतु, जर दंडाधिकाऱ्याला असे आढळले की, मालक, पट्टाकार किंवा घरमालक त्याचप्रमाणे मालकाचा, पट्टाकाराचा किंवा घरमालकाचा एजंट, घराचा, खोलीचा, जागेचा किंवा भागाचा अयोग्य वापर करण्याबाबत अनभिज्ञ आहे तर तो, मालकाला, पट्टाकाराला किंवा घरमालकाला ते घर, खोली, जागा किंवा भाग त्याचा अयोग्य वापर करण्यास परवानगी देणाऱ्या व्यक्तीला किंवा त्या व्यक्तीच्या फायद्यासाठी भाडेपट्ट्याने देऊ नये किंवा अन्यप्रकारे तिच्या ताब्यात देऊ नये.

(२) कलम ३ किंवा कलम ७ अन्वये एखाद्या व्यक्तीस, सिध्ददोष ठरविणारे न्यायालय, पोटकलम (१) अन्वये, त्या पोटकलमात आवश्यक असल्याप्रमाणे अशा व्यक्तीला कारणे दाखविण्याची पुढील नोटीस दिल्याशिवाय, आदेश देऊ शकेल.

(३) पोटकलम (१) किंवा पोटकलम (२) अन्वये दंडाधिकाऱ्याने किंवा न्यायालयाने दिलेले आदेश, अपिलाधीन नसतील आणि कोणत्याही दिवाणी किंवा फौजदारी न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाद्वारे ते तहकूब किंवा रद्द करता येणार नाहीत आणि यथास्थिती, एका वर्षाच्या किंवा तीन वर्षाच्या समाप्तीनंतर उक्त आदेशाची विधिग्राह्यता समाप्त होईल.

परंतु, कलम ३ किंवा कलम ७ अन्वये केलेली दोषसिध्दी जेव्हा, असे घर, खोली, जागा किंवा त्याचा कोणताही भाग यात कुंटणखाना चालवला जात नाही किंवा त्याचा कुंटणखाना म्हणून वापर केला जात नाही किंवा वेश्या त्यांना वापर आपल्या व्यवसायासाठी करीत नाहीत या कारणावरून अपिलास रद्द ठरवण्यात येईल तेव्हा, पोटकलम (१) अन्वये संपरीक्षा न्यायालयाने दिलेला कोणताही आदेश रद्द होईल.

(४) त्या त्या काळी अमलात असलेल्या कोणत्याही इतर कायद्यात काहीही अंतर्भूत असले तरी, जेव्हा दंडाधिकारी पोटकलम (१) अन्वये आदेश देईल किंवा न्यायालय पोटकलम (२) अन्वये आदेश देईल तेव्हा, त्याअन्वये त्यावेळी ते घर, खोली, जागा किंवा त्याचा भाग ताब्यात घेतलेला असेल असा कोणताही भाडेपट्टा किंवा करार शून्य अप्रवृत्ती ठरेल.

(५) जेव्हा मालक, पट्टाकार किंवा घरमालक किंवा अशा मालकाचा, पट्टाकाराचा किंवा घरमालकाचा एजंट, पोटकलम (१) च्या खंड (ख) खाली दिलेल्या निदेशांचे अनुपालन करण्यास कसूर करील तेव्हा तो पाचशे रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र होईल किंवा जेव्हा जो त्या पोटकलमाच्या परंतुकाखालील निदेशांचे पालन करण्यास कसुर करील तेव्हा त्याने कलम ३ च्या पोटकलम (२) च्या खंड (ख) अन्वये किंवा, यथास्थिती, कलम ७ च्या पोटकलम (२) च्या खंड (ग) अन्वये अपराध केल्याचे मानण्यात येईल आणि तदनुसार त्यास शिक्षा होईल.

१९. सुरक्षागृहात ठेवण्यात यावे यासाठी किंवा न्यायालयाकडून देखरेख व संरक्षण व्हावे यासाठी अर्ज – (१) जी व्यक्ती वेश्याव्यवसाय करीत असेल किंवा जिला तो करण्याचा भाग पाडले जात असेल तिला, ती ज्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमांमध्ये वेश्याव्यवसाय करीत असेल, किंवा तिला तो करण्यास भाग पाडले जात असेल त्या दंडाधिकाऱ्यापुढे पुढील आदेशासाठी अर्ज करू शकेल, –

(क) तिला सुरक्षागृहात ठेवण्यात यावे, किंवा

(ख) पोटकलम (३) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या रीतीने तिला न्यायालयाद्वारे देखरेख व संरक्षण मिळावे.

(२) दंडाधिकारी, पोटकलम (३) अन्वये, चौकशी होईपर्यंत, त्या व्यक्तीला, प्रकरणाची परिस्थिती लक्षात घेऊन, त्याला योग्य वाटेल अशा अभिरक्षेत ठेवण्यात यावे असा निदेश देऊ शकेल.

(३) जर दंडाधिकाऱ्यांची, अर्जदाराचे म्हणणे ऐकून घेतल्यावर आणि त्याला आवश्यक वाटणारी चौकशी केल्यानंतर, यात अपराधी परिवीक्षा अधिनियम, १९५८ (१९५८ चा २०) अन्वये नियुक्त केलेल्या परिवीक्षा अधिकाऱ्याने, अर्जदाराने, अर्जदाराचे व्यक्तिमत्व, घरची स्थिती, आणि अर्जदाराच्या पुनर्वसनाबाबतची संभाव्यता याविषयी करावयाच्या चौकशीचा समावेश होतो. अशी खात्री झाली की, या कलमाखाली आदेश दिला पाहिजे तर तो, कारणे नमूद करून असा आदेश देईल की, अर्जदारास –

(एक) सुरक्षागृहात किंवा

(दोन) सुधारसंस्थेत, किंवा

(तीन) दंडाधिकाऱ्याने, आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या अशा कालावधीकरिता नियुक्त केलेल्या व्यक्तीच्या देखरेखीखाली ठेवण्यात यावे.

२०. कोणत्याही जागेतून वेश्येला काढून टाकणे – (१) दंडाधिकाऱ्यास त्याच्या अधिकारितेच्या स्थानिक सीमेतील एखाद्या जागेत राहत असलेली किंवा तेथे वारंवार येत असलेली कोणतीही व्यक्ती वेश्या असल्याची माहिती मिळाल्यास तो त्या माहितीतील तथ्य नमूद करील आणि तो, अशा व्यक्तीला, दंडाधिकाऱ्यासमोर उपस्थित राहणे आवश्यक करणारी व त्याला त्या जागेतून काढले का जाऊ नये, आणि तेथे पुन्हा प्रवेश करण्यास मनाई का करू नये याची कारणे दाखवण्यास फर्मावणारी नोटीस देईल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये दिलेल्या, प्रत्येक नोटिशीसोबत, वर सांगितलेल्या अभिलेखाची प्रत असेल आणि जिच्याविरूध्द नोटीस दिली आहे, त्या व्यक्तीला नोटिशीसोबत ती प्रतही दिली जाईल.

(३) दंडाधिकारी, पोटकलम (२) मध्ये निर्देशित केलेल्या नोटीस बजावल्यानंतर, मिळालेल्या माहितीच्या सत्यतेची चौकशी चालू करील आणि त्या व्यक्तीला पुरावा दाखल करण्याची संधी दिल्यानंतर, त्याला योग्य वाटेल, असा आणखी पुरावा घेईल आणि जर अशा चौकशीवरून, त्याला असे दिसून आले की, अशी व्यक्ती वेश्या आहे आणि जनतेच्या हिताच्या दृष्टीने तिला तेथून काढून टाकणे आणि तेथे पुन: प्रवेश करण्यास मनाई करणे आवश्यक आहे तर दंडाधिकारी, त्या व्यक्तीला आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या रीतीने, दिलेल्या लेखी आदेशाद्वारे (आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या) दिनांकानंतर जो आदेशाच्या दिनांकापासून सात दिवसांच्या आतील नसेल अशा जागेतून निघून दुसऱ्या जागी–मग ती दुसरी जागा त्याच्या अधिकारितेच्या मर्यादेत असो किंवा नसो आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या अशा मार्गाने किंवा मार्गांनी व तेवढ्या कालावधीत जाण्यास फर्मावील आणि अशा जागेवर अधिकारिता असलेल्या दंडाधिकाऱ्याच्या लेखी परवानगीशिवाय, तिला त्या जागेत पुन: प्रवेश करण्यास मनाई करेल.

(४) जी कोणी, –

(क) या कलमान्वये दिलेल्या आदेशाचे, त्यात विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत अनुपालन करण्यास कसूर करील किंवा त्या जागेत परवानगीशिवाय पुन: प्रवेश करण्यास मनाई करणारा आदेश अमलात असेल तोवर अशा परवानगीशिवाय त्या जागेत पुन्हा प्रवेश करील, किंवा

(ख) या पोटकलमान्वये कोणत्याही व्यक्तीला त्या जागेतून निघून जाणे आवश्यक केले आहे. आणि तिने तिथे पुन्हा प्रवेश करण्यास घ्यावी लागणारी परवानगी घेतलेली नाही हे माहीत असतानाही अशा व्यक्तीला त्या जागेत आसरा देईल किंवा लपवील,

ती व्यक्ती दोनशे रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास व अपराध करणे चालू ठेवण्याच्या प्रकरणी, पहिल्या अपराधानंतर तिने किंवा त्याने, तो अपराध करणे चालू ठेवण्याच्या, प्रत्येक दिवसास, वीस रुपयांपर्यतं असू शकेल इतक्या आणखी द्रव्यदंडाच्या शिक्षेस पात्र होईल.

२१. सुरक्षागृहे – (१) राज्य शासन, त्याच्या विवेकाधिकारानुसार, त्याला योग्य वाटतील इतकी सुरक्षागृहे व सुधारसंस्था या अधिनियमान्वये स्थापन करू शकेल आणि अशी स्थापन केलेली सुरक्षागृहे आणि संस्था विहित करण्यात येईल अशा रीतीने चालविण्यात येतील.

(२) या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर, या कलमान्वये राज्य शासनाद्वारे देण्यात येणाऱ्या लायसनशिवाय व त्याच्या शर्तींना अनुसरून असल्याशिवाय, राज्य शासनाव्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही व्यक्तीला किंवा प्राधिकरणाला कोणत्याही सुरक्षागृहाची किंवा सुधारसंस्थांची स्थापन करता येणार नाही किंवा ती चालविता येणार नाहीत.

(३) राज्य शासन, एखाद्या व्यक्तीने किंवा प्राधिकरणाने याबाबत केलेल्या अर्जावरून अशा व्यक्तीला किंवा प्राधिकरणाला, सुरक्षागृह किंवा सुधारसंस्था स्थापन करून चालविण्यासाठी किंवा, यथास्थिती, चालविण्यासाठी विहित नमुन्यात लायसन देईन आणि अशा देण्यात आलेल्या लायसनमध्ये या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांना अनुसरून राज्य शासनाला योग्य वाटतील अशा शर्ती अंतर्भूत असतील :

परंतु, त्यातील अशा कोणत्याही शर्तींद्वारे सुरक्षागृहाचे किंवा सुधारसंस्थेचे व्यवस्थापन, जेव्हा व्यवहार्य असेल तेव्हा, स्त्रियांकडे सोपविणे आवश्यक करता येईल:

परंतु, आणखी असे की, या अधिनियमाच्या प्रारंभी कोणतेही सुरक्षागृह चालविणाऱ्या व्यक्तीला किंवा प्राधिकरणाला अशा लायसनसाठी अशा प्रारंभापासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत अर्ज करण्याची परवानगी असेल:

परंतु, स्त्रिया व मुली अपव्यापार दमन (विशोधन) अधिनियम, १९७८ (१९७८ चा ४६) याच्या प्रारंभी कोणतीही सुधारसंस्था चालविणाऱ्या व्यक्तीला अशा प्रारंभापासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत अर्ज करण्याची परवानगी असेल.

(४) राज्य शासन, लायसन देण्यापूर्वी, त्या प्रयोजनार्थ, नियुक्त करण्यात येईल अशा अधिकाऱ्याला किंवा प्राधिकाऱ्याला त्यासंबंधात मिळालेल्या अर्जाच्या बाबतीतील सर्व किंवा संपूर्ण अन्वेषण, करण्यास आणि अशा अन्वेषणाचा निष्कर्ष कळविण्यास फर्मावू शकेल, आणि असे कोणतेही अन्वेषण करताना, अधिकारी किंवा प्राधिकारी, विहित करण्यात येईल अशा कार्यपध्दतीचे अनुसरण करेल.

(५) ते लायसन, जर ते तत्पूर्वी रद्द झाले नाही तरी त्या लायसनमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या अशा कालावधीसाठी अमलात राहील आणि त्याच्या समाप्तीच्या दिनांकापूर्वी कमीत कमी तीस दिवस अगोदर ते नवीकरण करण्यासाठी अर्ज केले असल्यास तेवढ्याच कालावधीकरिता त्याचे नवीकरण होईल.

(६) या अधिनियमान्वये दिलेले किंवा नवीकरण केलेले, कोणतेही लायसन हस्तांतरणीय असणार नाही.

कलम २१–A :– अभिलेख सादर करणे

प्रत्येक व्यक्ती किंवा अधिकारी ज्याला कलम २१ च्या पोट–कलम ३ अन्वये, सुरक्षागृह किंवा सुधार संस्था स्थापन करण्याचा किंवा चालविण्याचा परवाना आहे तो जेव्हा कोर्ट सांगेल तेव्हा, अशा सुरक्षागृहातील किंवा सुधार संस्थेतील रेकॉर्ड व इतर कागदपत्र कोर्टासमोर सादर करील.

अनुसूची

(कलम २ (C) पाहा)

कलम	शक्तीचा वापर करण्यास सक्षम असलेले दंडाधिकारी
७ (१)	जिल्हा दंडाधिकारी,
११ (४)	महानगर दंडाधिकारी किंवा प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी,
१५ (५)	महानगर दंडाधिकारी, प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी, जिल्हा दंडाधिकारी किंवा उप–विभागीय दंडाधिकारी,
१६	महानगर दंडाधिकारी, प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी, जिल्हा दंडाधिकारी किंवा उप–विभागीय दंडाधिकारी,
१८	जिल्हा दंडाधिकारी किंवा उप–विभागीय दंडाधिकारी,
१९	महानगर दंडाधिकारी, प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी, जिल्हा दंडाधिकारी किंवा उप–विभागीय दंडाधिकारी,
२०	जिल्हा दंडाधिकारी उप–विभागीय दंडाधिकारी, किंवा राज्यशासनाने विशेष करून शक्ती प्रदान केलेला कोणताही कार्यकारी दंडाधिकारी,
२२–B	महानगर दंडाधिकारी किंवा प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी,

----

८. माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५

(सन २००५ चा अधिनियम क्रमांक २२)

अनुक्रमणिका

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन

माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५ ची ठळक वैशिष्ट्ये

प्रकरण – एक

प्रारंभिक

(१) संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ.

(२) व्याख्या.

प्रकरण – दोन

माहिती मिळण्याचा अधिकार व शासकीय प्राधिकरणाच्या जबाबदाऱ्या

(३) माहिती मिळण्याचा अधिकार.

(४) शासकीय प्राधिकरणांच्या जबाबदाऱ्या.

(५) शासकीय माहिती अधिकारी पदनिर्देशित करणे.

(६) माहिती मिळण्याबाबतची मागणी.

(७) मागणी निकालात काढणे.

(८) माहिती उघड करण्यातून सूट

(९) विवक्षित प्रकरणी माहिती देण्यास नकार देण्याची कारणे.

(१०) पृथक्करण योजना.

(११) त्रयस्थ पक्षीय माहिती.

प्रकरण – तीन

केंद्रीय माहिती आयोग

(१२) केंद्रीय माहिती आयोग घटित करणे.

(१३) पदावधी व सेवेच्या शर्ती.

(१४) मुख्य माहिती आयुक्तास किंवा माहिती आयुक्तास पदावरून काढून टाकणे.

प्रकरण – चार

राज्य माहिती आयोग

(१५) राज्य माहिती आयोग घटित करणे.

(१६) पदावधी व सेवेच्या शर्ती.

(१७) राज्य माहिती आयुक्तास किंवा माहिती राज्य आयुक्तास पदावरून काढून टाकणे.

प्रकरण – पाच

माहिती आयोगाचे अधिकार व कामे, अपील व शास्ती

(१८) आयोगाचे अधिकार व कामे.

(१९) अपील.

(२०) व शास्ती.

प्रकरण – सहा

संकीर्ण

(२१) सद्भावनापूर्वक केलेल्या कृत्यांना संरक्षण.

(२२) अधिनियमाचा अधिभावी परिणाम असणे.

(२३) न्यायालयांच्या अधिकारितेस रोध.

(२४) विवक्षित संघटनांना हा अधिनियम लागू नसणे.

(२५) संनियंत्रण करणे व अहवाल देणे.

(२६) केंद्र सरकारने कार्यक्रम तयार करणे.

(२(७) केंद्र सरकारने नियम तयार करण्याचा अधिकार.

(२८) सक्षम प्राधिकरणाने नियम करण्याचा अधिकार.

(२९) नियम सभागृहांसमोर ठेवणे.

(३०) अडचणी दूर करण्याचा अधिकार.

(३१) निरसन.

पहिली अनुसूची :

कलम १३ चे पोट-कलम (३) पहा.

मुख्य माहिती आयुक्त/ माहिती आयुक्त/राज्य मुख्य माहिती आयुक्त/राज्य मुख्य माहिती आयुक्त यांनी करावयाच्या शपथेचा किंवा घ्यावयाच्या प्रतिज्ञेचा नमुना.

दुसरी अनुसूची :

(नियम २१ पहा)

सरकारने स्थापन केलेल्या गुप्तवार्ता व सुरक्षा संघटना.

माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५

उद्देश व कारणे यांच्या निवेदनासह

(सन २००५ चा अधिनियम क्रमांक २२)

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन

अत्यंत प्रभावीपणे माहिती मिळण्याच्या दृष्टीने, संसदेने अधिनियमित केलेला माहितीचे स्वातंत्र्य अधिनियम, २००२ अधिक पुरोगामी, सहभागी व अर्थपूर्ण असण्याची गरज असल्याचे सरकारने संकल्पित केले आहे. या विषयावर राष्ट्रीय सल्लागार परिषदेने विचारविमर्श केला आणि अधिक सुरळीतपणे माहिती मिळण्याकरिता विद्यमापन अधिनियमामध्ये समाविष्ट करण्यासठी काही महत्त्वपूर्ण बदल सुचविले. राष्ट्रीय सल्लागार परिषदेने व इतरांनी केलेल्या शिफारशींचे सरकारने परीक्षण केले आणि या कायद्यात अनेक बदल करण्याचे ठरविले.

समाविष्ट करण्याचे प्रस्तावित केलेल्या महत्त्वपूर्ण बदलांमध्ये, इतर गोष्टींबरोबरच, शासकीय माहिती अधिकाऱ्याच्या निर्णयांचे पुनर्विलोकन करण्याच्या अन्वेषणकारी अधिकारांसह एखादी अपिलेट यंत्रणा स्थापन करण्याचा; या कायद्यानुसार माहिती पुरविण्यास कसूर केल्याबद्दल दंडात्मक तरतुदींचा; घटनात्मक तरतुदींशी सुसंगत अधिकाधिक माहिती उघड करण्याच्या व त्यात कमीत कमी सूट देण्याच्या, आणि माहिती मिळण्यासाठी व प्राधिकरणे, इत्यादींकडून ती उघड करण्यासाठी प्रभावी यंत्रणा तयार करण्याच्या तरतुदींचा समावेश होतो. विद्यमान अधिनियमामध्ये प्रस्तावित केलेले महत्त्ववपूर्ण बदल विचारात घेता, शासनाने, माहितीचे स्वातंत्र्य अधिनियम, २००२ निरसित करण्याचे ठरविले आहे. प्रस्तावित विधिविधान, भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद १९ अन्वये मान्य केलेल्या माहितीचा अधिकार अंमलात आणण्यासाठी एक प्रभावी चौकट तयार करील.

वरील उद्दिष्ट्ये साध्य करणे हा या विधेयकाचा हेतू आहे.

माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५ ची ठळक वैशिष्ट्ये

- माहितीच्या अधिकारासाठी सांविधिक तरतुदी केल्या आहेत.
- सर्व नागरिक माहितीचा अधिकार धारण करतील.
- माहितीमध्ये, अभिलेख, दस्तऐवज, ई–मेल, प्रेस प्रकाशने, करार, नमुने, किंवा इलेक्ट्रॉनिक डाटा (माहिती) अशा कोणत्याही स्वरूपातील माहितीच्या कोणत्याही प्रकाराचा समावेश होतो;
- माहितीच्या अधिकारामध्ये, कामाचे, दस्तऐवजाचे, अभिलेखाचे, निरीक्षण करण्याच्या आणि त्यांचे उतारे, टिपण्या व त्यांच्या प्रमाणित प्रती घेण्याच्या तसेच संगणकात किंवा कोणत्याही साधनात साठविलेली माहिती डिस्केट, फ्लॉपी, टेप्स, व्हिडिओ कॅसेट या स्वरूपात घेण्याच्या अधिकारांचा समावेश होतो;
- सर्वसाधारण प्रकरणी, माहिती, तिची मागणी केल्यापासून ३० दिवसांच्या आत मिळू शकेल.
- एखाद्या व्यक्तीचे जीवित व स्वातंत्र्य यासंबंधातील माहिती, तिची मागणी केल्यापासून ४८ तासांत पुरविण्यात येईल.
- लेखी मागणी केल्यावर किंवा इलेक्ट्रॉनिक साधनाद्वारे मागणी केल्यावर माहिती देणे हे प्रत्येक शासकीय प्राधिकरणावर बंधनकारक करण्यात आले आहे.
- काही माहिती मिळण्यास मनाई आहे.
- त्रयस्थ पक्षाकडील माहितीसाठी निर्बंध केले आहे.

- केंद्रीय शासकीय माहिती अधिकाऱ्यांच्या किंवा राज्य शासकीय माहिती अधिकाऱ्यांच्या निर्णयाविरुद्ध त्याच्या वरिष्ठ दर्जाच्या अधिकाऱ्याकडे अपील करता येऊ शकेल.
- माहिती मिळण्याचा अर्ज स्वीकारण्यास नकार दिल्याबद्दल किंवा माहिती न दिल्याबद्दल प्रत्येक दिवसासाठी रुपये २५० इतकी शास्ती करण्यात येईल, परंतु शास्तीची एकूण रक्कम २५,००० रुपयांपेक्षा अधिक असणार नाही.
- कोणत्याही कारणाने माहिती न मिळालेल्या, माहिती मिळण्यास नकार देण्यात आलेल्या, वेळेत माहिती न मिळालेल्या, माहिती मिळण्यास जादा शुल्क भरण्यास भाग पडलेल्या, अपूर्ण, खोटी व दिशाभूल करणारी माहिती मिळालेल्या व्यक्तींनी केलेल्या तक्रारीचा स्वीकार करून त्याची न्याय्य चौकशी करण्यासाठी दिवाणी न्यायालयाप्रमाणे अधिकार असणाऱ्या केंद्रीय माहिती आयोगाची व राज्य माहिती आयोगाची स्थापना करण्याची महत्त्वपूर्ण तरतूद केलेली आहे.
- कोणतेही न्यायालय, या अधिनियमान्वये दिलेल्या कोणत्याही आदेशाच्या संबंधात कोणताही दावा, अर्ज किंवा अन्य कार्यवाही दाखल करून घेणार नाही.
- केंद्रीय माहिती आयोगाचा किंवा राज्य माहिती आयोगाचा निर्णय बंधनकारक असेल.
- केंद्र सरकारने या अधिनियमाच्या दुसऱ्या अनुसूचित विनिर्दिष्ट केलेल्या गुप्तवार्ता व सुरक्षा संघटनांना किंवा त्यांनी सरकारला पाठविलेल्या माहितीसाठी ह्या अधिनियमाच्या तरतुदी लागू असणार नाही, मात्र, भ्रष्टाचार व मानवी हक्कांचे उल्लंघन करणाऱ्या गुप्तवार्तेशी संबंधित असणाऱ्या माहितीस यातून वगळले असल्याने त्यांना या अधिनियमाच्या तरतुदी लागू आहेत.
- केंद्रीय माहिती आयोग किंवा राज्य माहिती आयोग या अधिनियमाच्या अंमलबजावणी करण्याबाबतचा वार्षिक अहवाल तयार करून संबंधित केंद्र व राज्य सरकारला पाठवील व ते सदर अहवाल संसदेस किंवा राज्य विधानमंडळास सादर करतील.
- या अधिनियमाची अधिक प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी केंद्र सरकार, लोकजागृतीसाठी लोकशिक्षणाचा व अधिकाऱ्यांच्या प्रशिक्षणासाठी प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम तयार करील आणि त्यांच्यासाठी प्रशिक्षण साहित्य व मार्गदर्शक पुस्तिका तयार करील.

माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५

(सन २००५ चा अधिनियम क्रमांक–२२)

प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरणाच्या कामामध्ये पारदर्शकता व जबाबदारी वृद्धिंगत करण्याच्या दृष्टीने, नागरिकांना सार्वजनिक प्राधिकरणांच्या नियंत्राणाखालील माहिती मिळण्यासाठी माहितीच्या अधिकाराची प्रत्यक्ष राज्यपद्धती उभारण्याकरिता, केंद्रीय माहिती आयोगाची व राज्य माहिती आयोगांची रचना करण्यासाठी आणि तत्संबंधित व तदनुषंगिक बाबींसाठी तरतूद करण्याकरिता अधिनियम.

ज्याअर्थी, भारतीय संविधानाने लोकशाही गणराज्याची स्थापना केलेली आहे,

आणि ज्याअर्थी, लोकशाहीत, तिच्या कार्यशीलतेचा प्राण असलेले माहीतगार नागरिक असणे व माहितीची पारदर्शकता असणे आणि तसेच भ्रष्टाचारास आळा घालणे व शासनाने व त्याच्या यंत्रणांनी शासनाप्रती जबाबदारी घेणे आवश्यक आहे;

आणि ज्याअर्थी, शासनाची कार्यक्षम कामे मर्यादित आर्थिक साधनांचा कमालतम वापर आणि संवेदनक्षम माहितीची गुप्तता राखणे यांसह, प्रत्यक्ष पद्धतीत माहिती उघड करणे म्हणजे इतर सार्वजनिक संस्थांशी संघर्ष करण्यासारखे आहे;

आणि ज्याअर्थी, लोकशाही आदेशाचे सार्वभौमत्व राखताना, या संघर्षकारी संस्थांनी सुसंवादी असणे आवश्यक आहे;

त्याअर्थी, आता, ज्यांना माहिती हवी आहे अशा नागरिकांना काही माहिती देण्यासाठी तरतूद करणे इष्ट आहे;

तो, भारतीय गणराज्याच्या छप्पन्नाव्या वर्षी, भारतीय संसदेकडून पुढीलप्रमाणे अधिनियमित होवो;

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१) संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ – १) या अधिनियमास, ''माहितीचा अधिकार अधिनियम, २००५'' असे म्हणावे.

(२) या अधिनियमाच्या कलम ४ चे पोटकलम (१), कलम ५ ची पोटकलमे (१) व (२), कलमे १२,१३, १५, १६, २४, २७ आणि २८ ताबडतोब अमलात येतील आणि त्याच्या उर्वरित तरतुदी तो अधिनियम अधिनियमीत झाल्यापासून एकशेविसाव्या दिवशी अमलात येतील.

२) व्याख्या – या अधिनियमात, संदर्भानुसार अन्य अर्थ अपेक्षित नसेल तर –

(अ) ''समुचित शासन'' (Appropriate Government) याचा अर्थ –

(एक) केंद्र सरकार किंवा संघराज्य क्षेत्र प्रशासन यांच्याकडून स्थापन करण्यात आलेल्या, घटित करण्यात आलेल्या, त्यांच्याकडे मालकी असलेल्या त्यांच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या अथवा त्यांच्याकडून प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे निधीद्वारे ज्यांना मोठ्या प्रमाणात वित्तपुरवठा करण्यात येतो, अशा सार्वजनिक प्राधिकरणांच्या (Public Authority) बाबतीत, केंद्र सरकार, असा आहे;

(दोन) राज्य शासनांकडून स्थापन करण्यात आलेल्या, घटित करण्यात आलेल्या, त्यांच्याकडे मालकी असलेल्या, त्यांच्या नियंत्रणाखाली असणाऱ्या अथवा त्यांच्याकडून प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे निधीद्वारे ज्यांना मोठ्या प्रमाणात वित्तपुरवठा करण्यात येतो अशा सार्वजनिक प्राधिकरणांच्या बाबतीत राज्य शासन, असा आहे.

(ब) ''केंद्रीय माहिती आयोग'' (Central Information Commission) याचा अर्थ, कलम १२, पोटकलम (१) खाली घटित करण्यात आलेला केंद्रीय माहिती आयोग असा आहे;

(क) ''केंद्रीय जन माहिती अधिकारी'' (Central Public Information Officer) याचा अर्थ, कलम ५, पोटकलम (१) अन्वये पदनिर्देशित नेमणुक करण्यात आलेला केंद्रीय जन माहिती अधिकारी, असा आहे आणि यात कलम ५, पोटकलम (२) अन्वये अशा प्रकारे पदनिर्देशित नेमणूक करण्यात आलेल्या केंद्रीय सहाय्यक जन माहिती अधिकाऱ्याचाही समावेश होतो;

(ड) ''मुख्य माहिती आयुक्त'' (Chief Information Commissioner) आणि माहिती आयुक्त (Information Commissioner) याचा अर्थ कमल १२, पोटकलम (३) अन्वये नियुक्त करण्यात आलेला मुख्य माहिती आयुक्त आणि माहिती आयुक्त असा आहे.

प्रकरण दोन

माहितीचा अधिकार आणि

सार्वजनिक प्राधिकरणांवरील आबंधने –

३. माहितीचा अधिकार – या अधिनियमाच्या तरतुदींना अधीन राहून, सर्व नागरिकांना माहितीचा अधिकार असेल.

४. सार्वजनिक प्राधिकरणांवरील आबंधने – १)प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरण –

(अ) या अधिनियमान्वये देण्यात आलेला माहितीचा अधिकार मिळणे सोयीचे होईल अशा रीतीने आणि स्वरुपात सर्व

अभिलेख योग्य रीतीने सूचिबध्द करील आणि त्याची निर्देशसूची तयार करील आणि ज्यांचे संगणकीकरण करणे योग्य आहे, अशा सर्व अभिलेखांचे वाजवी कालावधीत आणि साधन संपत्तीच्या उपलब्धतेनुसार संगणीकरण केले जात आहे याची आणि असे अभिलेख पाहावयास मिळणे सोयीचे व्हावे म्हणून संपूर्ण देशातील विविध प्रणालींमध्ये नेटवर्कमार्फत ते जोडले जात आहेत, याची खातरजमा करील.

(ब) हा अधिनियम अधिनियमित झाल्यापासून एकशेवीस दिवसांच्या आत –

(एक) आपली रचना, कार्ये व कर्तव्ये यांचा तपशील.

(दोन) आपले अधिकारी व कर्मचारी यांचे अधिकार व कर्तव्ये.

(तीन) निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत अनुसरण्यात येणारी कार्यपध्दती, तसेच पर्यवेक्षण आणि उत्तरदायित्व प्रणाली ;

(चार) स्वत:ची कार्ये पार पाडण्यासाठी त्याच्याकडून ठरविण्यात आलेली मानके ;

(पाच) त्याच्याकडे असलेले किंवा त्याच्या नियंत्रणात असलेले किंवा त्याची कार्ये पार पाडण्यासाठी त्याच्या कर्मचारीवर्गाकडून वापरण्यात येणारे नियम, विनियम, सूचना, नियमपुस्तिका आणि अभिलेख ;

(सहा) त्याच्याकडे असलेले किंवा त्याच्या नियंत्रणाखाली असलेले दस्तऐवजांच्या प्रवर्गाचे विवरण ;

(सात) आपले धोरण तयार करण्याच्या किंवा त्याच्या अंमलबजावणी करण्याच्या संबंधात, लोकांशी विचारविनियम करण्यासाठी किंवा लोकांकडून निवेदने केली जाण्यासाठी अस्तित्वात असलेल्या कोणत्याही व्यवस्थेचा तपशील ;

(आठ) आपला एक भाग म्हणून किंवा सल्ला देण्याच्या प्रयोजनासाठी म्हणून घटित केलेल्या दोन किंवा अधिक व्यक्तींच्या मिळून बनलेल्या मंडळांचे, परिषदांचे, समित्यांचे आणि अन्य नियकायांचे विवरण आणि त्या मंडळांच्या, परिषदांच्या, समित्यांच्या आणि अन्य निकायांच्या बैठकी लोकांसाठी खुल्या आहेत किंवा कसे किंवा अशा बैठकीची कार्यवृत्ते जनतेला पाहावयास मिळण्याजोगी आहेत किंवा कसे याबाबतचे विवरण ;

(नऊ) आपल्या अधिकाऱ्यांची आणि कर्मचाऱ्यांची निर्देशिका ;

(दहा) आपल्या प्रत्येक अधिकाऱ्याला व कर्मचाऱ्याला मिळणारे मासिक वेतन , तसेच प्राधिकरणाच्या विनियमांमध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे नुकसान भरपाई देण्याची पद्धती ;

(अकरा) सर्व योजनांचा तपशील , प्रस्तावित खर्च दर्शविणारा , आपल्या प्रत्येक अभिकरणाला नेमून दिलेला अर्थसंकल्प आणि संवितरित केलेल्या रकमांचा अहवाल :

(बारा) अर्थसाहाय्य कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीची रीत तसेच वाटप केलेल्या रकमा आणि अशा कार्यक्रमांच्या लाभाधिकाऱ्यांचा तपशील ;

(तेरा) ज्या व्यक्तींना सवलती , परवाने किंवा प्राधिकारपत्रे दिलेली आहेत अशा व्यक्तींचा तपशील ;

(चौदा) इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात त्यास उपलब्ध असलेल्या किंवा त्याच्याकडे असलेल्या माहितीच्या संबंधातील तपशील ;

(पंधरा) माहिती मिळविण्यासाठी नागरिकांना उपलब्ध असणाऱ्या सुविधांचा तपशील , तसेच सार्वजनिक वापरासाठी चालविण्यात येत असलेल्या ग्रंथालयाच्या किंवा वाचनालयाच्या कामकाजाच्या वेळांचा तपशील ;

(सोळा) जन माहिती अधिकाऱ्यांची नावे , पदनामे आणि इतर तपशील ;

(सतरा) विहित करण्यात येईल अशी इतर माहिती ; प्रसिद्ध करील आणि त्यानंतर दरवर्षी ती प्रकाशने अद्ययावत करील ;

(क) ज्यामुळे लोकांना बाधा पोहोचते अशी महत्त्वाची धोरणे आखताना आणि असे निर्णय जाहीर करताना सर्व संबंधित वस्तुस्थिती प्रसिद्ध करील ;

(ड) आपल्या प्रशासनिक किंवा न्यायिकवत निर्णयांबाबतची कारणे बाधित व्यक्तींना कळवील .

(२) माहिती मिळवण्यासाठी लोकांना या अधिनियमाचा कमीत कमी आधार घ्यावा लागावा यासाठी , नियमित कालांतराने , लोकांना इंटरनेटसह , संपर्काच्या विविध साधनांद्वारे , स्वत : हून माहिती पुरविण्यासाठी , पोटकलम (१) च्या खंड (ब) च्या आवश्यकतानुसार उपाययोजना करण्याकरिता प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरण सतत प्रयत्नशील राहील .

(३) पोटकलम (१) च्या प्रयोजनांसाठी , प्रत्येक माहिती , विस्तृत प्रमाणात आणि लोकांना सहजपणे उपलब्ध होईल अशा स्वरूपात आणि अशा रीतीने प्रसारित करण्यात येईल

(४) पुरेपूर मोबदला देणारा खर्च , स्थानिक भाषा आणि त्या स्थानिक भागातील संपर्काची सर्वात प्रभावी पध्दती या बाबी विचारात घेवून, सर्व माहिती प्रसारित करण्यात येईल आणि यथास्थिती, केंद्रीय जन माहिती अधिकारी किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी यांच्याकडे, शक्यतो इलेक्ट्रॉनिका स्वरुपात ती माहिती मोफत किंवा विहित करण्यात येईल इतक्या माध्यमाच्या खर्चाएवढ्या किंवा मुद्रणाच्या खर्चाएवढ्या किमतीला सहजपणे उपलब्ध असावी.

स्पष्टीकरण.– पोटकलम (३) आणि (४) च्या प्रयोजनार्थ, 'प्रसारित याचा अर्थ , सूचनाफलक , वृत्तपत्रे , जाहीर घोषणा , प्रसारमाध्यमांकडून ध्वनिक्षेपण , इंटरनेट यांच्या द्वारे किंवा कोणत्याही अन्य मार्गाने लोकांना माहिती करून देणे किंवा कळविणे , तसेच कोणत्याही सार्वजनिक प्राधिकरणाच्या कार्यालयाची पाहणी करू देणे , असा आहे .

५. जन माहिती अधिकाऱ्यांना पदनिर्देशित करणे.– (१) प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरण , हा अधिनियम अधिनियमित झाल्यापासून शंभर दिवसांच्या आत , या अधिनियमान्वये माहिती मिळण्याची विनंती करणाऱ्या व्यक्तींना माहिती देण्यासाठी , त्याच्या अखत्यारीतील सर्व प्रशासकीय युनिटांमध्ये किंवा कार्यालयांमध्ये आवश्यक असतील तेवढ्या जास्तीत जास्त अधिकाऱ्यांना , यथास्थिती , केंद्रीय जन माहिती अधिकारी किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी म्हणून पदनिर्देशित करील.

(२) पोटकलम (१) च्या तरतुदींना बाध न येऊ देता , प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरण , हा अधिनियम अधिनियमित झाल्यापासून शंभर दिवसांच्या आत , या अधिनियमान्वये माहिती मिळण्यासाठी केलेले अर्ज किंवा अपिले स्वीकारून , ती तत्काळ केंद्रीय जन माहिती अधिकाऱ्यास किंवा राज्य जन माहिती अधिकाऱ्यास , किंवा कलम १९ च्या पोटकलम (१) अन्वये विनिर्दिष्ट केलेल्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यास अथवा केंद्रीय माहिती आयोगास, किंवा यथास्थिती, राज्य माहिती आयोगास पाठविण्यासाठी, प्रत्येक उपविभागीय स्तरावर किंवा अन्य उप – जिल्हा स्तरावर , एखाद्या अधिकाऱ्यास केंद्रीय सहायक जन माहिती अधिकारी , किंवा , यथास्थिती , राज्य सहायक जन माहिती अधिकारी म्हणून पदनिर्देशित करील :

परंतु , माहिती मिळण्याबाबतचा अर्ज किंवा अपील , केंद्रीय सहायक जन माहिती अधिकाऱ्यास , किंवा यथास्थिती , राज्य सहायक जन माहिती अधिकाऱ्यास देण्यात आला असेल त्याबाबतीत , कलम ७ च्या पोटकलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या उत्तर देण्याच्या कालावधीची संगणना करताना , त्यात आणखी पाच दिवसांचा कालावधी मिळविण्यात येईल .

(३) प्रत्येक केंद्रीय जन माहिती अधिकारी , किंवा , यथास्थिती , राज्य जन माहिती अधिकारी , माहिती मिळण्याची विनंती करणाऱ्या व्यक्तींनी केलेल्या विनंतीवर कार्यवाही करील आणि अशी माहिती मागणाऱ्या व्यक्तींना वाजवी साहाय्य करील .

(४) प्रत्येक केंद्रीय जन माहिती अधिकाऱ्यास, किंवा, यथास्थिती , राज्य जन माहिती अधिकाऱ्यास , त्याची किंवा तिची कर्तव्ये योग्य प्रकारे पार पाडण्यासाठी त्याला किंवा तिला आवश्यक वाटेल अशा अन्य कोणत्याही अधिकाऱ्याचे सहाय्य

मागता येईल .

(५) पोटकलम (४) अन्वये ज्याचे साहाय्य मागण्यात आले आहे असा कोणताही अधिकारी , त्याचे किंवा तिचे साहाय्य मागणाऱ्या केंद्रीय जन माहिती अधिकाऱ्यास , किंवा , यथास्थिती , राज्य जन माहिती अधिकाऱ्यास , संपूर्ण साहाय्य करील आणि या अधिनियमाच्या तरतुदींच्या कोणत्याही उल्लंघनाच्या प्रयोजनार्थ , असा अन्य अधिकारी , हा , यथास्थिती , केंद्रीय जन माहिती अधिकारी किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी असल्याचे समजण्यात येईल.

६. माहिती मिळविण्याकरिता विनंती करणे.– (१) या अधिनियमान्वये कोणतीही माहिती मिळविण्याची इच्छा असलेली व्यक्ती , त्याने किंवा तिने मागणी केलेल्या माहितीचा तपशील विनिर्दिष्ट करणारी , इंग्रजीमधील किंवा हिंदीमधील अथवा अर्ज ज्या क्षेत्रात करण्यात येत असेल त्या क्षेत्राच्या राजभाषेमधील लेखी स्वरूपात केलेली किंवा इलेक्ट्रॉनिक साधनाद्वारे केलेली विनंती , विहित करण्यात येईल अशा फीसह, –

(अ) संबंधित सार्वजनिक प्राधिकरणाच्या केंद्रीय जन माहिती अधिकाऱ्याकडे, किंवा,यथास्थिती, राज्य जन माहिती अधिकाऱ्याकडे ;

(ब) केंद्रीय सहायक जन माहिती अधिकाऱ्याकडे , किंवा , यथास्थिती , राज्य सहायक जन माहिती अधिकाऱ्याकडे ;

सादर करील :

परंतु , जेव्हा अशी विनंती लेखी स्वरूपात करता येऊ शकत नसेल अशा बाबतीत , यथास्थिती , केंद्रीय जन माहिती अधिकारी , किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी , मौखिक विनंती करणाऱ्या व्यक्तीस , ती लेखी स्वरूपात आणण्यासाठी सर्व वाजवी साहाय्य करील .

(२) माहिती मिळण्याची विनंती करणाऱ्या अर्जदारास , माहितीसाठी विनंती करण्यास कोणतीही कारणे देण्यास किंवा त्याच्याशी संपर्क साधण्यासाठी आवश्यक असेल त्याखेरीज अन्य कोणताही वैयक्तिक तपशील देण्यास , भाग पाडण्यात येणार नाही .

(३) (एक) जी माहिती अन्य सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे असेल ;

किंवा

(दोन) ज्या माहितीचा विषय अन्य सार्वजनिक प्राधिकरणाच्या कामकाजाशी अधिक संबंधित असेल, अशी माहिती मिळवण्यासाठी एखाद्या सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे अर्ज करण्यात आला असेल त्याबाबतीत, ज्याच्याकडे असा अर्ज करण्यात आला आहे ते सार्वजनिक प्राधिकरण , असा अर्ज किंवा त्यास योग्य वाटेल असा त्याचा भाग , अशा अन्य सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे हस्तांतरित करील आणि अशा हस्तांतरणाबाबत अर्जदारास तत्काळ माहिती देईल:

परंतु , या पोटकलमानुसार करावयाचे अर्जाचे हस्तांतरण , व्यवहार्य असेल तितक्या लवकर करण्यात येईल . मात्र , कोणत्याही परिस्थितीत ते अर्ज मिळाल्याच्या तारखेपसून पाच दिवसांपेक्षा अधिक विलंबाने करण्यात येणार नाही .

७. विनंतीचा अर्ज निकालात काढणे –(१) कलम ५, पोटकलम (२) च्या परंतुकास किंवा कलम ६, पोटकलम (३) च्या परंतुकास अधीन राहून, यथास्थिती, केंद्रिय जन माहिती अधिकारी, किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी, कलम ६ अन्वये माहिती मिळण्याची विनंती करणारा अर्ज मिळाल्यावर, शक्य तितक्या शीघ्रतेने आणि कोणत्याही परिस्थितीत विनंती केल्यापासून तीस दिवसांच्या आत, एकतर विहित करण्यात येईल अश्या फीचे प्रदान केल्यावर माहिती देईल किंवा कलम ८ व ९ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कारणांपैकी कोणत्याही कारणासाठी विनंतीचा अर्ज फेटाळतील.

परंतू, जर मागितलेली माहिती, एखाद्या व्यक्तीचे जीवित वा स्वातंत्र या संबंधातील असेल तर, विनंतीचा अर्ज मिळाल्यापासून अठ्ठेचाळीस तासांच्या आत ती देण्यात येईल.

(२) जर केंद्रिय जन माहिती अधिकाऱ्याने, किंवा यथास्थिती, राज्य जन माहिती अधिकाऱ्याने, पोटकलम (१) अन्वये विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत माहिती मिळण्याच्या विनंतीवर निर्णय देण्यात कसूर केली तर, अशा केंद्रिय जन माहिती अधिकाऱ्याने किंवा यथास्थिती, राज्य जन माहिती अधिकाऱ्याने विनंती नाकारल्याचे मानण्यात येईल

(३) माहिती देण्याचा खर्च दर्शविणारी कोणतीही जादा फी प्रदान केल्यावर माहिती देण्याचा निर्णय घेण्यात आला असेल त्या बाबतीत, केंद्रिय जन माहिती अधिकारी किंवा यथास्थिती, राज्य जन माहिती अधिकारी, विनंती करणाऱ्या व्यक्तीस –

(अ) पोटकलम (१) अन्वये विहित केलेल्या फीनुसार ही जादा रक्कम त्याने कशाच्या आधारे ठरवली त्या हिशेबासह, माहिती पुरविण्याचा त्याने निर्धारित केलेला खर्च दर्शविणारा जादा फीचा तपशील नमुद करणारी सुचना पाठवील, व त्याद्वारे तिला ती फी भरण्याची विनंती करील, आणि उक्त सूचना पाठविल्याच्या व फीचे प्रदान केल्याच्या दरम्यानचा कालावधी हा, त्या पोटकलमामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या तीन दिवसाच्या कालावधीची परिगणना करण्याच्या प्रयोजनार्थ वगळण्यात येईल.

(ब) आकारलेल्या फीच्या रकमेसंबंधीच्या किंवा दिलेल्या माहितीच्या स्वरुपासंबंधीच्या निर्णयाचे पुनर्विलोकन करण्याच्या बाबतीतील त्याचे किंवा तिचे अधिकार, तसेच अपील अधिकारी, कालमर्यादा, प्रक्रिया व इतर कोणतेही स्वरुप याचा तपशील, यासंबंधीची माहिती देणारी सूचना पाठवील.

(४) या अधिनियमान्वये जेव्हा अभिलेखाची किंवा त्याच्या भागाची माहिती मिळवून घ्यावयाची असेल आणि जिला ती माहिती मिळवून द्यावयाची आहे, अशी व्यक्ती ज्ञानेंद्रियांच्या दृष्टीने विकलांग असेल त्याबाबतीत, यथास्थिती, केंद्रिय जन माहिती अधिकारी, किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी, माहिती मिळविणे ज्यायोगे शक्य होईल असे सहाय्य देईल, तसेच पाहणी करण्यासाठी उचित असेल असेही सहाय्य देईल.

(५) मागितलेली माहिती जेव्हा छापील स्वरुपात किंवा कोणत्याही इलेक्टॉनिक स्वरुपात द्यायची असेल त्याबाबतीत, पोटकलम (६) च्या तरतुदींना अधीन राहून, अर्जदार, विहित करण्यात येईल अशी फी प्रदान करील

परंतू कलम ६ च्या पोटकलम (१) अन्वये आणि कलम ७ ची पोटकलमे (१) व (५) याअन्वये विहित केलेली फी वाजवी असेल आणि अशी कोणतीही फी, ज्या व्यक्ती दारिद्ररेषेखाली आहेत असे समुचित शासनाकडून निर्धारित करण्यात येईल अशा व्यक्तींकडून, आकारण्यात येणार नाही.

(६) पोटकलम (५) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, तर सार्वजनिक प्राधिकरणाने पोटकलम (१) मध्ये

विनिर्दिष्ट केलेल्या कालमर्यादेचे पालन करण्यात कसूर केली असेल तर, माहिती मिळवण्याची विनंती करणाऱ्या व्यक्तीस, ती माहिती मोफत देण्यात येईल.

(७) पोटकलम (१) अन्वये कोणताही निर्णय घेण्यापूर्वी, यथास्थिती, केंद्रिय जन माहिती अधिकारी, किंवा राज्य जनमाहिती अधिकारी, त्रयस्थ पक्षाने कलम ११ अन्वये केलेले निवेदन विचारात घेईल.

(८) जेव्हा पोटकलम (१) अन्वये विनंतीचा अर्ज फेटाळण्यात आला असेल त्याबाबतीत, यथास्थिती, केंद्रीय जन माहिती अधिकारी, किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी, माहिती मिळण्याची विनंती करणाऱ्या व्यक्तीस, –

(१) असा विनंतीचा अर्ज फेटाळण्याची कारणे,

(२) ज्या कालावधीत असा विनंतीचा अर्ज फेटाळल्याच्या विरोधात अपील करता येईल तो कालावधी, आणि

(३) अपील प्राधिकरणाचा तपशील कळवील.

(९) सार्वजनिक प्राधिकरणाची साधनसामग्री या कामासाठी प्रमाणाबाहेर वळवावी लागत नसल्यास, किंवा प्रस्तुत अभिलेख सुरक्षित ठेवण्याच्या किंवा जतन करण्याच्या दृष्टीने ते हानिकारक नसल्यास, माहिती ज्या स्वरुपात मागण्यात आली असेल त्याच स्वरुपात ती सर्वसाधारणपणे, पुरविण्यात येईल.

८. माहिती प्रकट करण्याबाबत अपवाद

(१) या अधिनियमात काहीही अंतर्भूत असेले तरी, कोणत्याही नागरिकाला पुढील माहिती पुरवण्याचे आबंधन असणार नाही –

(अ) जी माहिती प्रकट केल्याने भारताच्या सार्वभौमत्वाला किंवा एकात्मतेला, राज्याच्या सुरक्षेला, युध्दतंत्रविषयक, वैज्ञानिक किंवा आर्थिक हितसंबंधांना, परकीय राज्यांबरोबरच्या संबंधांना बाधा पोहोचेल किंवा अपराधाला चिथावणी मिळेल, अशी माहिती.

(ब) कोणत्याही न्यायालयाने किंवा न्यायधिकरणाने जी प्रकाशित करण्यास स्पष्टपणे मनाई केली आहे किंवा जी प्रकट केल्यामुळे न्यायालयाचा अवमान होऊ शकेल अशी माहिती.

(क) जी प्रकट केल्याने संसदेच्या किंवा राज्य विधानमंडळाच्या विशेषाधिकाराचा भंग होईल, अशी माहिती,

(ड) वाणिज्य क्षेत्रातील विश्वासार्हता(Commercial Confidence) ,व्यावसायिक गुपिते (Trade Secretes) किंवा बौध्दिक संपदा (Intellectual Property) यांचा समावेश असलेली जी माहिती प्रकट करणे व्यापक लोकहिताच्या दृष्टीने आवश्यक आहे, अशी सक्षम अधिकाऱ्याची खात्री पटली असेल त्या माहितीव्यतिरिक्त, जी प्रकट केल्याने त्रयस्थ पक्षाच्या स्पर्धात्मक स्थानाला हानी पोहोचेल, अशी माहिती,

(ई) जी माहिती प्रकट केल्याने व्यापक लोकहिताच्या दृष्टीने आवश्यक आहे अशी सक्षम प्राधिकाऱ्याची खात्री पटली असेल त्या माहिती व्यतिरिक्त, एखाद्या व्यक्तीच्या विश्वासात्रित संबंधामुळे (Fiduciary Relationship) तिला उपलब्ध असणारी माहिती,

(फ) विदेशी शासनाकडून विश्वासपूर्वक मिळालेली माहिती,

(ग) जी प्रकट केल्याने कोणत्याही व्यक्तीच्या जीवितास किंवा शारीरिक सुरक्षिततेस धोका निर्माण होईल अथवा कायद्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी किंवा सुरक्षा प्रयोजनासाठी विश्वासपूर्वक दिलेल्या माहितीचा स्त्रोत किंवा केलेले साहाय्य ओळखता येईल, अशी माहिती

(ह) ज्या माहितीमुळे अपराध्यांचा तपास करणे किंवा ज्यांना अटक करणे किंवा त्यांच्यावर खटला दाखल करणे या प्रक्रियांमध्ये अडथळा येईल, अशी माहिती,

(आय) मंत्रिमंडळाची कागदपत्रे, तसेच मंत्रिपरिषद, सचिव व इतर अधिकारी यांच्या विचारविमर्शांचे अभिलेख –

परंतू मंत्रिपरिषदेचे निर्णय, त्याची कारणे आणि ज्या आधारावर ते निर्णय घेण्यात आले होते ती सामग्री ही, निर्णय घेतल्यानंतर आणि ते प्रकरण पूर्ण झाल्यावर किंवा समाप्त झाल्यावर जाहिर करण्यात येईल–

परंतु आणखी असे की, या कलमामध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या अपवादांतर्गत असणाऱ्या बाबी प्रकट करण्यात येणार नाहीत,

(ज) जी माहिती प्रकट करणे हे व्यापक लोकहिताच्या दृष्टीने आवश्यक आहे अशी, यथास्थिती, केंद्रिय जन माहिती अधिकाऱ्याची, राज्य जन माहिती अधिकाऱ्याची किंवा अपील प्राधिकाऱ्याची खात्री पटली असेल, ती खेरीजकरुन, जी प्रकट करण्याचा कोणत्याही सार्वजनिक कामकाजाशी किंवा हितसंबंधाशी काहीही संबंध नाही किंवा जी व्यक्तिच्या खाजगी बाबीत आगंतुक हस्तक्षेप करील, अशी वैयक्तिक तपशिलासंबंधातील माहिती –

परंतू जी माहिती संसदेला किंवा राज्य विधानमंडळाला देण्यास नकार देता येणार नाही ती माहिती कोणत्याही व्यक्तीला देण्यासही नकार देता येणार नाही.

(२) शासकीय गुपिते अधिनियम १९२३ (१९२३ चा १९) किंवा पोटकलम (१) अनुसार अनुज्ञेय असलेले कोणतेही अपवाद यांमध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, माहिती प्रकट केल्याने साध्य होणारे लोकहित हे संरक्षित हितसंबंधास होणाऱ्या हानीपेक्षा अधिक असेल तर, सार्वजनिक प्राधिकरण, ती माहिती पाहण्यास परवानगी देऊ शकेल.

(३) पोटकलम (१) च्या खंड (अ), (क) आणि (आय) च्या तरतुदींना अधीन राहून, कलम ६ अन्वये ज्या दिनांकास

विनंती केली असेल, त्या दिनांकापासून वीस वर्षांपूर्वी झाली असेल, उद्‌भवली असेल किंवा घडली असेल अशी कोणतीही घटना, प्रसंग किंवा बाब यासंबंधातील कोणतीही माहिती, कोणत्याही व्यक्तीस, त्या कलमान्वये विनंती करण्यात आल्यावर पुरविण्यात येईल :

परंतू, वीस वर्षाच्या उक्त कालावधीची संगणना ज्यापासून करावयाची त्या दिनांकासंबंधात कोणताही प्रश्न उपस्थित झाल्यास, या अधिनियमात तरतूद केलेल्या सर्वसाधारण अपिलांना अधीन राहून, केंद्र सरकारचा निर्णय अंतिम असेल.

९) विवक्षित प्रकरणात माहिती देण्यास नकार देण्याची कारणे.– एखादी माहिती पुरविण्याच्या विनंतीमुळे जर , राज्याव्यतिरिक्त अन्य एखाद्या व्यक्तीच्या कॉपीराईटचे उल्लंघन होत असेल तर , कलम ८ च्या तरतुदींना बाधा न येऊ देता , यथास्थिती , केंद्रीय जन माहिती अधिकाऱ्यास , किंवा राज्य जन माहिती अधिकाऱ्यास, अशी माहिती पुरवण्याची विनंती नाकारता येईल .

१०) पृथक्करणीयता – (१) जी माहिती मिळण्यासाठी विनंती करण्यात आली आहे ती माहिती , जी प्रकट करण्याबाबत अपवाद केला होता अशा माहितीशी संबंधित असल्याच्या कारणास्तव नाकारण्यात आली असेल तेव्हा , या अधिनियमामध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी , या अधिनियमान्वये प्रकट करण्याबाबत अपवाद केलेल्या कोणत्याही माहितीचा ज्यात अंतर्भाव नसेल आणि अपवाद केलेल्या माहितीचा समावेश असलेल्या कोणत्याही भागापासून तो व्यवस्थितपणे पृथक करता येत असेल , असा अभिलेखाचा भाग , पुरवण्यात येईल .

(२) पोटकलम (१) अन्वये अभिलेखाच्या एखाद्या भागातील माहिती देण्यात आली असेल अशा प्रकरणात , केंद्रीय जन माहिती अधिकारी , किंवा यथास्थिती , राज्य जन माहिती अधिकारी, अर्जदारास –

(अ) मागणी करण्यात आलेल्या अभिलेखापैकी जी प्रकट करण्याबाबत अपवाद करण्यात आला आहे , अशी माहिती अंतर्भूत असणारा अभिलेख पृथक केल्यानंतरचा उर्वरित भाग पुरविण्यात येत असल्याची ;

(ब) वस्तुस्थितीसंबंधातील कोणत्याही महत्त्वपूर्ण प्रश्नावरील कोणत्याही निष्कर्षांसह , ते निष्कर्ष ज्या सामग्रीवर आधारले होते त्या सामग्रीचा निर्देश करून , निर्णयाच्या कारणांची ;

(क) निर्णय देणाऱ्या व्यक्तीचे नाव आणि पदनाम यांची ;

(ड) त्याने किंवा तिने परिगणना केलेल्या फीचा तपशील आणि अर्जदारांनी जमा करणे आवश्यक असलेली फीची रक्कम यांची ; आणि

(ई) माहितीचा भाग प्रकट न करण्यासंबंधातील निर्णयाचे पुनर्विलोकन करण्याच्या बाबतीतील , त्याचे किंवा तिचे हक्क, कलम १९ च्या पोटकलम (१) अन्वये किंवा केंद्रीय माहिती आयोगाकडून , किंवा , यथास्थिती राज्य माहिती आयोगाकडून विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या वरिष्ठ अधिकाऱ्याचा तपशील , कालमर्यादा , प्रक्रिया आणि माहिती पुरविण्याचा इतर कोणताही प्रकार यांसह आकारलेल्या फीची रक्कम किंवा माहिती पुरविण्याचा प्रकार यांची ; माहिती देणारी नोटीस देईल.

११. त्रयस्थ पक्षाची माहिती : (१) या अधिनियमान्वये केलेल्या विनंतीवरून जेव्हा , यथास्थिती , एखाद्या केंद्रीय जन माहिती अधिकाऱ्यास , किंवा राज्य जन माहिती अधिकाऱ्यास , त्रयस्थ पक्षाशी संबंधित असलेली किंवा त्यांच्याकडून पुरविण्यात आलेली आणि त्या त्रयस्थ पक्षाकडून गोपनीय समजली जाणारी कोणतीही माहिती किंवा अभिलेख किंवा त्याचा भाग पुरवावयाचा असेल तेव्हा , यथास्थिती , केंद्रीय जन माहिती अधिकारी , किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी , अशी विनंती करण्यात आल्यापासून पाच दिवसांच्या आत त्या विनंतीबाबत आणि , यथास्थिती , केंद्रीय जन माहिती अधिकारी , किंवा राज्य जन माहिती अधिकारी ती माहिती किंवा अभिलेख किंवा त्याचा भाग , प्रकट करण्यास इच्छुक असल्याबाबत लेखी नोटीस अशा त्रयस्थ पक्षास देईल आणि त्रयस्थ पक्षाला , अशी माहिती प्रकट करावी किंवा कसे , या संबंधात लेखी किंवा मौखिक निवेदन सादर करण्यासाठी आमंत्रित करील आणि माहिती प्रकट करण्याचा निर्णय घेताना त्रयस्थ पक्षाचे असे निवेदन विचारात घेण्यात येईल :